

FÖLDI MIHÁLY

KIÁLTÁS

A

VÁLSÁGBÓL

ÚJ POLGÁRSÁG, ÚJ THEOKRÁCIA

HARC A NEOBARBARIZMUS

ELLEN

BUDAPEST
NYUGAT KIADÓ ÉS IRODALMI R.T.
KIADÁSA

Elek Nyomda, Budapest.

AZ IRÓ MEGJEGYZÉSE

Azt a megtisztelő felszólítást intézte hozzám a „Nyugat””, hogy bocsássam rendelkezésére azokat a felolvasásaimat, előadásaimat, melyeket ezekben az esztendőekben különböző egyesületekben tartottam és azokat a tanulmányaimat, melyek az előadások témájával kapcsolatosak. Amennyire örültem magának a felszólításnak, annyira húzódoztam jó ideig a teljesítésétől. Arra gondoltam ugyanis, hogy különböző helyeken és időben elhangzott tanulmányok még nem adnak szervesen egységes könyvet; hogy más az előadás hangja s más a könyvé; hogy elkerülhetetlenné válnak bizonyos ismétlődések gondolatmenetben, kifejezésben. Az ilyen és ehhez hasonló aggályok megbénítják a könyvrót.

Lassanként azonban legyőztem az aggályaimat. Mindezeknek a tanulmányoknak egy témájuk van: a válság. A mai válság, a mai ember válsága, a mai ember gazdasági, politikai, szellemi, erkölcsi válsága. „Mai” válság. Most már több mint húsz esztendeje tart és ezek az én tanulmányaim, előadásaim is több mint öt esztendő óta foglalkoznak vele. Fokozatosan fogtam fel jelentőségét, méreteit, értelmét; gondolataim évek alatt növekedtek meg hozzá; a válság megoldásának elképzelése is fokról-fokra csírázott ki bennem. Nem érdekes ez a lelki folyamat önmagában is? ... Es nem érdekesebb néha egy rejtve ránk hulló fénysugár valamely megszokott és unt lámpánál?

Mert mindezeket a tanulmányokat én sugaraknak tartom. Lehet, hogy van napjuk, a napjuknak pedig naprendszerük. Ha van, tudósok és politikusok keresik majd meg, ha az élet egyáltalán a kutatósukra sarkallja őket. En író vagyok, akit kiáltásra

indított az elem táruló látvány. Kiáltok egyet, kiáltok kettőt, hármat s magam is kíváncsian hallom a hangomat. Kiáltok, mert bajt érzek és kiáltok, mert orvosságot érzek a bajra. Azt akarom, hogy vegyék észre a bajt és használják fel az orvosságot. Az én meggyőződésem az, hogy orvosságom használ, sőt azt hiszem, hogy ez az egyetlen jó, eredményes orvosság. S mert azt hiszem, hogy ezek az itt következő oldalak helyesen látják a bajt, amiben szenvedünk és jó orvosságot kínálnak a bajra, — gyűjtöttem össze mégis könyvvé a felolvasó asztalról és folyóiratok meg hírlapok hasábjairól ezeket a tanulmányokat.

Remélem, hogy az olvasó nem helyteleníti majd elhatározásomat.

Budapest, 1986 április.

FÖLDI MIHÁLY

**ERKÖLCSI, SZELLEMI
ÉS GAZDASÁGI
VÁLSÁG**

I.

AZ EMBER VÁLSÁGA

Ebben a súlyos helyzetben, amelyben élünk, e bonyolult kórkép. előtt, amelynek megvilágítására egy reflektorsugárral vállalkozunk, korunk betegágya előtt szinte egy jajkiáltásnyi időre megállva, egy régi barátomra, az orvostudománynak egy névtelen hősi halottjára kell emlékezniem. A világháború második évének vége felé az akkori Szerbia déli és keleti határaitra rendelt a parancs. Montenegró határán, Mitrovicában gyűjtöttük a betegeket és sebesülteket, míg munkánkat hamarosan meg nem bénította egy fertőző betegség: a typhus exanthematicus, a küteges hagymáz, vagy ahogy Mering nevezi: a febris exanthematica. A szörnyű kórral szemben majdnem teljesen tehetetlenek vagyunk s a helyes profilaxisis úgyszólván kimeríti minden érdemleges tevékenységünket. A német hadsereg egy bakteriológust, fiatal, harmincnégy-harmincötéves magántanárt küldött a fertőzött fészekbe, aki hideg szívóssággal megkezdte a küzdelmet a pizok, az éhezés, a tetű ellen. A nap huszonnégy órájából huszonegyen át rendíthetetlen nyugalommal dolgozott és harcolt a haldoklók, a halottak és veszélyeztetett élők közt, míg végül a harmadik hét elején azt közölte velem, hogy pontos megfigyelései és feljegyzései szerint ő maga is áldozatul esik a ragálynak. Lefeküdt s figyelte a lappangási idő tüneteit, rázóhidegét, magas hőmérsékletét, roseoláját, kis noteszébe feljegyezte érlökéseinek számát s fokozódó rosszullétének bonyolódó tüneteit, lerajzolta lázgörbéjét, míg az ideges zavarok, kábultságok és deliriumok ki nem lökték kezéből ceruzáját és át nem adták testét, életét az enyészetnek. A sztoikus nyugalmat, a szerzetesi lemondást, a modern mártíromságot

és az igaz hősiességet én addig csak elképzelésből és olvasmányokból ismertem; azóta tudom, hogy ezek a kiváló képességek megvannak az emberben s a jó orvosnak, jó embernek, a mai és holnapi léleknek számitania kell rájuk.

EGYETEMES VÁLSÁG.

Különösen ma, amikor egészen rendkívüli kép tárul elénk, olyan bonyolult és súlyos válság képe, amelyhez teljesen hasonlót sehol az emberi történelemben nem találunk. Kisebb-nagyobb válságok mindig voltak, sőt egyes közgazdászok és szociológusok szerint az emberi történelem a válságok története, amelyben a depressziós fejezet mindig hosszabb a nyugalmi állapotnál, úgy hogy mialatt az ember egyik válságtól a másikhoz vonul, a depressziós helyzet látszik a természetesebbnek. A világháborút megelőző nagyobb európai háború, a német-francia összecsapás s az azt követő rövid fellendülés után, 1873-ban olyan nyolctíz évig tartó közgazdasági válság rázta meg Európát és Amerikát, hogy vagyonok, munkák, életek megsemmisülése közben sokan a kultúra összeomlását jósolták és a világ végét várták. Ma már látjuk, hogy ez a válság tisztára közgazdasági volt, ami a mairól nem mondható s látjuk azt is, hogy Európán és Amerikán kívül a világ többi részét akkor megkímélte a válság s többek közt éppen az érintetlen területekre kivándorló embertömegek könnyítettek a válságos részek lélegzésén. A mai válságról tudjuk, hogy nem ilyen szűkkörű, tudjuk, hogy ellepte az egész földet, amelynek minden népét és országát a betegség váratlan egységébe fogja össze. Az 1914-es világháború a történelem első háborúja, amelyben az egész világ résztvesz s ez a válság, amelyet most élünk át, az első, amely egyetemesnek nevezhető s amely egész kultúránkat fenyegeti.

VÁLSÁGÉRZÉS, VÁLSÁGHANGULAT.

Ne higyjük el első hallásra ezt a megállapítást, még akkor sem, hogy ha napról-napra halljuk s száz

és száz könyvben és újságcikkben olvassuk. Ha megvizsgáljuk ennek a kijelentésnek s a mélyén rejtőző érzésnek a múltját, azt találjuk, hogy számtalanszor felbukkan az emberi történelem folyamán, sőt a mi kultúránk életében is. Már a XIX. században léptenyomon találkozunk *az öntudat elsötétedésével*, Goethe így szól: „Bölcsőbb és belátóbb lesz az emberiség, de jobb, boldogabb és cselekvőbb nem lesz. Látom azt az időt, amikor Istennek nem lesz már öröme ebben a világban s ismét összezúzza egy újabb teremtés számára”. Niebuhr, a nagy német államférfi és történétíró, a római kultúra kiváló feltárója, 1830-ban a júliusi forradalom hatása alatt ezt írja: „Ha most Isten csodája nem segít, olyan szörnyű rombolást fogunk látni, aminőt a római világ élt át a harmadik században; látni fogjuk a jólét, a szabadság, a műveltség, a tudomány megsemmisítését”. Emlékezzünk itt Talleyrandra, aki azt mondta, hogy csak az ismeri az élet édességét, aki 1789 előtt élt.

Aki a *válság érzés* szempontjából vizsgálja meg kultúránkat (miként ezt dr. Karl Jaspers, a heidelbergi egyetem bölcséleti tanára tette), arra a következtetésre jut, hogy *majdnem minden új nemzedék előlről kezdi a válságot*, mindegyik újból és újból érzi a hanyatlást, majdnem mindegyik várja és jósolja az összeomlást. Amikor pedig saját korát összehasonlíthatja az elmúlt korról, ezt az utóbbit ragyogónak látja s nem veszi észre, hogy saját gyermekei pusztulónak minősítették azt is. *A demokrácia felvonulása* például a kultúra halálának legfeketébb zászlaját lobogtatta meg a legkitűnőbb gondolkodók előtt. A barbárság közeledését látták benne és Tocqueville, az amerikai demokrácia klasszikus művének írója, azon elmélkedik, hogy pusztító erejét hogyan lehetne a minimumra csökkenteni. Burckhardtot szenvedélyes és borzasztó jóslatokra ragadta el a kibontakozó látvány, az objektív és hűvös Stendhal pedig eltemeti a művészetet. 1829-ben így ír a nagy francia író, aki megteremtette a

XIX-ik század regényírásának formáját, tartalmát, stílusát: „Száz esztendő alatt a szabadság megöli a művészi érzést... A kétkamarás rendszer meghódítja majd a világot és szíven szúrja a művészeteket. Szép templomok építése helyett arra fognak gondolni az uralkodók, hogy elhelyezzék tőkéiket Amerikában s bukásuk esetén gazdag magánemberek lehessenek. A két kamara urai sohasem fognak húsz esztendőn át ötven milliót arra költeni, hogy létrehozzanak egy olyan épületet, amilyen a Szent Péter-bazilika, ellenben megtöltik majd a szalonokat olyan tiszteletreméltó, gazdag emberekkel, akiből hiányzik az a finom érzék, amely nélkül nem lehet csodálni a művészeteket”. „Menjetek cukorültetvényeseknek és porcellángyárosoknak, — tanácsolja a művészeknek — akkor hamarabb lehettek milliomosok és képviselők”. A hanyatlást látja Ranke is, Cavour is, megtaláljuk a válság érzését Schillerben és Grundtvigben, a híres dán hittudósban és költőben, a nevérol elnevezett „magasabb népiskolák” megalapítójában, a pesszimita filozófusokban, Schopenhauerban és Hartmannban, a tizenkilencedik század regényirodalmában és lírai költészetében, a múlt század két nagy prófétájában, Nietzscheben és Kierkegaardban, a fekete Renanban... s így hatolhatunk előre ennek a válságérzésnek kutatása nyomán a múltból napjainkig, míg eljutunk Rathenauig, aki 1912-ben már az élet mechanizálódását elemezte, eljutunk Spenglerig, aki 1918-ban iszonyú mennyiségű adatgyűjteménnyel megírja a kultúrhalál naturalisztikus történetfilozófiáját s azt állítja, hogy a kultúra maga is élő szervezet, amelynek születése, élete, hanyatlása és halála van s kultúr-morfológiai törvénye szerint törvényszerű a halál, a kultúrhalál is, s most itt állunk a nyugati kultúra gyors hanyatlása előtt.

Ha elmúlt évtizedekben és századokban egyes kiváló gondolkodók és költők adtak kifejezést ennek az állandó válság-érzésnek, ha egyes csoportok látták olyan zürzavarosnak a jelent, hogy a halál közeledé-

sét érezték a holnapban, ma nem kell különlegesen finom műszerekkel felszerelt expedíciót kiküldeni abból a célból, hogy felfedezzük a válság érzőit és hirdetőit. Ma mindenki róla beszél. Könyvek és újságok hirdetik, beszédek napirenden tartják, az egész világ, az egész kor egyetlen egy pozitívumot ismer: azt, hogy válságban van. Ez a beteg, akit mi most vizsgálunk, kész diagnózissal vonul a láthatatlan orvoshoz s ő maga mondja, állítja, sírja, kiáltja: válságban vagyok, katasztrófa előtt állok. S hirdeti ezt immár olyan meggyőződéssel s olyan szenvedéllyel, hogy aki a jó orvos sztoikus nyugalmaival és minden körülmények közt segíteni akaró szándékával figyel, önkéntelenül visszaretten és gyanakodva kérdi: azonkívül, hogy szervi betegsége *is* van ennek a betegnek, nem szenved-e egy külön válság-pszichózisban is, tehetetlenségében és neuraszténiájában nem rejlik-e a hisztériának az az ismert alakja, amelyet menekülésnek a betegségbe hívunk s nem állunk-e egy olyan külön kórképpel szemben, amelynél a kórt ugyan organikus okok hozták létre, de a képet olyan körülmények is bonyolítják, amelyek az alkotó ösztönök eltompulására, a romboló Ösztönök megerősödésére engednek következtetni, s igazat látszanak adni annak a pszichológusnak, aki halálösztön név alatt a lélek olyan erőiről ír, amelyek az élettel szemben a halált áhítazzak s a rombolás lehetőségét belül és kívül megteremtik. Mivel azonban tudjuk, hogy a betegség kivánása, fitogtatása, a betegség hirdetése, szervi elváltozás nélkül is betegség, ha konzervatív felfogás szerint funkcionális is, nem hunyhatunk szemet a beteg szubjektív panaszai, öndiagnózisa előtt sem, s ezért rendes klinikai módszer szerint állapítsuk meg a kórisméjét anamnézisével és status praesensével együtt, hogy végül talán a therápiáján is gondolkodhassunk.

A 150 ÉVES BETEG.

A beteg nevében hamar megegyezhetünk. A neve: kor, kultúra, mai ember, — mindegy. De ha e kornak

korát firtatjuk, ha megkérdezzük, hány éves a beteg, már ellentmondásokba ütközünk és vitába kell bocsátkoznunk. Mikor és hol született ez a beteg? A válságnak egyes legkiválóbb szakemberei azt állítják, hogy *nem részleges válságba kerültünk, hanem az emberi történelemnek egy teljesen új fejezete előtt állunk*. Ilyen változás az embert csak az antik világ összeomlása idején érte. A kép szerintük hasonlít a görög államok bukásához, vagy a Krisztus utáni harmadik század korához, amelyben az antik kultúra teljesen összeomlott. Bizonyos, hogy válság volt akkor is s tény, hogy az emberi történelemnek egy fejezete akkor „lezárult”. De a mai ember rendkívül sok tulajdonságban különbözik az akkortól s a mai kultúra az akkor széthullott kultúrától. Akkor egy olyan világról volt szó, amely a föld felületének csak egy kis részét foglalta magában és sorsában nem hordozta az emberi jövőt. A mai kultúra beborítja az egész földet, a mai kultúra az akkori részlegességgel szemben egyetemesnek, sőt planetárisnak nevezhető. Akkor hanyatlott a népesség, ma állandóan, soha nem látott méretekben növekszik. A veszély akkor minden belső bomlás és morzsolódás mellett is inkább kívülről fenyegetett, ma a külső veszély az egyetemesség szempontjából partikulárisnak nevezhető s az összeomlás csak külső erők következtében képzelhető el. A leglényegesebb különbség azonban a technikai. Akkor stagnált, sőt hanyatlani kezdett a technika, míg ma valóban szédületes arányokban napról napra feltartóztatlanul fejlődik.

Keressünk tehát közelebbi adatokat, még akkor is, ha később vissza kell térnünk a nagy távolságokhoz és perspektívákhoz, őrizzük még meg azt az optimista reményt, hogy csak korunk és nem kultúránk válságáról van szó.

Akkor talán így folytathatnók az anamnézist:

Kora: Körülbelül 150 éves.

Anyja neve: Kereszténység.

Apja neve: Francia Forradalom.

1798-ban, kilenc esztendővel a francia forradalom kitörése után, Kant, akinek az okosságában még akkor is megbízhatunk, ha bölcseletének több pillérét ma szintén széthullni is látjuk, a francia forradalomról ezt írta: „Aç emberi történelemnek ilyen jelensége soha többé nem felejtethő el: felfedezett az emberi természetben olyan gazdagságot és olyan erős hajlamot a jobbra, amilyenre az események addigi folyásából egyetlen politikus sem gondolt volna”.

ANTIK VILÁG, KERESZTÉNY KULTÚRA.

Az antik világot a keresztény kultúra váltotta fel, természetfölötti nyugalommal, amelyet Isten és a Megváltó biztosít. Megvolt mindennek a helye, rendeltetése és értelme. Isteni eredetű volt a világ, isteni volt a beosztása és célja, Isten jelölte ki a népek és emberek helyét a földön, melynek útja az ég, a túlvilág felé vezetett. Javítani lehetett a helyzeteken, de változtatni értelmetlen, sőt bűnös lett volna. A világ állandónak és véglegesnek látszott. A XVI. században azonban újból felbukkant az antik szellem, új tudományos, művészeti és technikai tervek kezdtek csírázni, az isteni világban felfedezték a földet tengereivel és kontinenseivel, felfedezték az asztronómia világát, a természetet és tudományát, a technikát, az államot és tanulmányozni kezdték szerkezetét, vizsgálni kezdték magát az embert. Az ember égi útjai visszavezettek a földre s az ember a lelki tökéletesedés, az Istenhez való hasonulás helyett a földi berendezkedések, a civilizáció tökéletesítésén kezdett gondolkodni. Kérdéssé vált, hogy Isten jelölte-e ki az ember helyét a földön és ő rendezte-e be a világát. A XVII. és XVIII. században már egyre erősebb nemmel válaszolt erre a lappangó, majd egyre hangosabb kérdésre az ember. Nem, ez nem Isten, ez az ember világa. És ezt a világot nem kell úgy elfogadnunk, ahogy ránk hagyják, ezen a világon semmi sem örök, ezen a világon változtatni lehet, ezt a földet okos em-

beri tervek szerint lehet berendezni, sőt... be is kell rendezni, át is kéli alakítani, meg is kell változtatni ezt a földet *az ember esze és céljai szerint*.

A FRANCIA FORRADALOM.

Ez az elhatározás, amelyre a XVIII. században jutott az ember, rendkívüli jelentőségű. Az az értelmi felfedezés, hogy *övé a föld és szabadon rendelkezhetik vele*, olyan rendkívüli, hogy ma már fontosabbnak látszik minden ezt követő tudományos, technikai és földrajzi felfedezésnél. Soha addig nem merült fel ez a gondolat és a jelentősége soha olyan messzire kihatónak nem látszott, mint éppen napjainkban. Descartes még csak gondolkodni akart, de csak a szellem reformjaira merészkedett s azt mondta: „nincs értelme annak a tervnek, amely az állam megváltoztatására törekszik, amely meg akarja változtatni és dönteni az alapelveket, hogy újból felépítse”. Az angol forradalom a XVII. században még a vallásban gyökerezik. A protestantizmus maga az ősi kereszténységhez kívánt visszatérni s szigorúbbá és abszolútábbá akarta tenni az egyházat, hogy őrizze isteniségét és megvédje az elvilágiasodástól. Cromwell Isten dicsősége nevében harcolt a forradalomért. A döntő változás a francia forradalomban robbant ki. Ekkor tépi szét az ember Isten világát és nyújtja ki kezét a föld korlátlan uralma felé. *Enyém a föld! Enyém az élet! Enyém az én életem, én rendelkezem vele, én tudom, hogy mit kell vele tenni. Az értelem az én tanácsadóm, az ész törvényei alapján rendezem be az életemet. Isten a vallás birodalmában uralkodik és a hívők magánügye.*

VAS, BETON, VILLAMOSSÁG, BÁBEL.

Több-kevesebb harc után megkezdődött az emberi ész hódító hadjárata a földön. Az ember levette a felelősséget Isten válláról és a saját vállára rakta. Megkezdődött a föld, a társadalom, a kultúra átalakulása az ész tervei szerint. 1789-ben elindult a nyugati

kultúra legújabb gyermeke, aki napjainkban érte el az öregkor utolsó éveit. Ezt az embert kísérte még a kereszténység, kísérte még Isten emléke, talán mint a jó anya áldása, egyébként azonban apjának, az észnek, az értelemnek, az öntudatnak, az erőnek, a forrongásnak a gyermeke volt. A nyugtalanság 150 éven át végigkísérte, míg végül napjainkban az egész földet megrázó detonációban robbant ki. E 150 év alatt valóban birtokába vette az ember a földet. Hihetetlenül elszaporodott: 800 milliányi embercsoportból 1800 milliós emberiséggé növekedett. Utat nyitott a tudósoknak, akik az ész új törvényeit állapították meg és a gyakorlat embereinek, akik a törvények alapján új és új technikai felfedezésekkel gazdagították a hódító embert. A szabadság és önállóság százada így alakult át a technika századává, amelyben a történelem folyamán először kezdődött meg a természet igazi birtoklása. Gondoljuk el, hogy ebben a pillanatban megsemmisül ez a világ... de gondoljuk el azt is, hogy mi már annak az utánunk következett kultúrának a kutatói vagyunk, akik a romok alól ennek az elmúlt világnak az emlékeit ássák ki. Mit találunk? Vasat, betont, villamosságot. Mindenütt vasat, betont, villamosságot. Vas, beton és villamosság hálózza be szinte egységes szerkezettel és majdnem tervszerű céltudatossággal ezt a földet s a kutatót már-már az a sejtelem foglalkoztatja, hogy ennek a hálózatnak, ennek a vas, beton és elektromos szerkezetnek nincs-e valahol a földön egy olyan központi állomása, amelyből működésbe hozták, irányították az egységes emberiség javára, boldogságára. Villany, rádió szalad végig a földön s a kutató megállapítja, hogy ezekben az esztendőkből olyan hatalmas lépést tett az ember, mint akkor, amikor a kezét eszközök készítésére, használatára fejlesztette, amikor az első eszközt megteremtette: itt valóban megtörtént minden előkészület ahhoz, hogy egyetlen egy gyárrá alakítsák át földet, amelynek célja a föld energiáinak kihasználása az ember számára. Az előkészületek megtörténtek, a

munka meg is kezdődött, az ember versenyre lépett a meghódított természettel, megsokszorozta a föld energiáit s maga is energiákat teremtett, de ... hasztalan keresi, fürkészi a kutató az egységes tervet, a nagy művet irányító központot: valahol valami zavar történt, valahol valami összekuszálta az óriás tervet, a gondolkodó agyvelőnek nincs nyoma, a központ hiányzik, s végeredményben olyan látvány tárul a kutató elé, mintha egy új Bábelt szemlélne: együtt van minden, épül, épült a torony, de az építők egyszerre megzavarodtak, szanaszét dolgoztak, eltévesztették az irányt s a torony félig felépülve, félig romba dőlve, ott hever a nagyrahitott huszadik század ifjúságában.

Mi történt itt?

GÉPKORSZAK, TÖMEGÉLET.

Mi magunk is halljuk a szörnyű, bábeli zavart. A gépkorszak alkotásai mindenfelé zakatolnak, de hangjukat sokszor túlharsogja a testben, lélekben, munkában megsebesült tömegek panaszos kiáltása. A munkanélküliek milliós tömegei körülállják a gépeket, melyeket az ember teremtett s munkát és életet követelnek az élettelen gépektől. A gépek dolgoznak, az emberek tétlenségre kényszerülnek. A gépnek van még munkája, az embernek nincs már kenye. A demokrácia, az emberi jog érzése, az emberi öntudat parancsa az emberi élet első soraiba emelte a tömegeket. 1800 millió ember tömegekbe sorakozva felvonul, hogy önmagát kormányozza. Tömegélet a gépkorszakban. De a tömeg nem tudja megtalálni egységes irányát és szinte pillanatonként rabjává válik a legellentétesebb jelszavaknak, úgy, ahogy pszichológiáját és biológiáját Le Bon megállapította. A tömeg birtokába veszi az emberi vívmányokat, de nem tudja fejleszteni, de nem tudja a saját javára sem felhasználni. Mindenfelé csökken a nívó, elvész az érték fogalma s a helyét győzelmesen foglalja el az utcai siker. A színház szórakozássá válik, a könyv iparcikké, a nagy kulturális találmányok, a mozgókép, a rádió

ügyes emberek üzletévé, amelynek működése a tömegek szórakoztatása és a jövedelmek fokozása. Az a gondolkodó ember, akinek szempontjai az értékben gyökereznek, büszke lehet-e még, például, a mozgóképnek nevezett technikai találmányra, amely ahelyett, hogy mélyítené a gondolkodást, csiszolná a kultúrát, finomítaná az érzést s kivívná helyét a művészetek közt, gyárosok zsákmánya lett, akik könyörtelen és vad üzleti számításaikban a tömegek legalacsonyabbrendű ösztöneinek kielégítésére törnek, hogy hasznukat gyarapítsák? A vita és meggyőzés helyét elfoglalta a reklám és a szuggesztivitás. Az erőfeszítések helyét a sport, a törvények kutatójának helyét a technikus, a statisztikus, a részletvizsgálat. Mi történt itt? Az orvostudomány fejlődése meghosszabbította az ember életét, de ugyanakkor csökkent az egyén életének értéke. Módunkban volna uralkodni a földön, de nem tudunk tanácsot és segítséget adni magunknak, hozzátartozóinknak és embertársainknak. Az öngyilkosság egyszerű megoldássá vált, a méreghez és golyóhoz olyan egyszerű gesztussal nyúlnak mindenfelé, mint utoljára a római birodalom szétzülése idején, amikor az elfogyó rabszolga abban a nyugodt tudatban készítette el urának a forró fürdőt, hogy az fel fogja vágni benne az ereit. Szaporodjunk tovább? Vagy állítsuk meg az életet? Az élethez nyúlni bűn, feleli a hívő s az államnak szüksége van új emberekre. De nem paráznaság-e a hit ősi értelmében minden szerelem s minék az államnak új ember, ha nem tud vele mit kezdeni? Egész nemzedékek szorulnak ki az életből; az ifjúság nem tud belépni a sorba s az úgynevezett öregek kilöködnek életkedvük és munkaképességük teljében; de hogyan tartsa el mind a kettőt a középső generáció, amely maga is roskad a terhek alatt, a reménytelenség, a bizonytalanság gyötrelmes súlya alatt? Ki ad megnyugvást, ki mutatja az irányt? Forduljunk a tudományhoz, amely leghívebb, legerősebb segítőtársa volt a hódító embernek? Soha még tudományban, gondolkodásban

ilyen zűrzavar nem volt, mint a mostaniban. Mi az anyag? Mi az erő? Mi az ember? Mi az élet? Napjainkban látjuk a klasszikus fizika átalakulását egy olyan új fizikai tudománnyá, amelynek horizontját még köd borítja. Atom helyett proton és elektron, anyag helyett erő, három dimenzió helyett négy, kauzalitás helyett irracionalitás. Mindarra, amire a klasszikus keresztény kultúra és a tizenkilencedik század pozitív vagy negatív, de határozott választ adott, a mai tudomány és a mai ember határozatlan töprengéssel válaszol. Minden forr, minden átalakul. Minden kibillen a helyéből és kísértetiesen kóvályog új célok felé, amelyeket senki sem lát. És mialatt hatalmas kísérletek történnek a zűrzavar csökkentésére, a köd elűzésére, mialatt itt-ott újból feltámad a filozófiai gondolkodás, hogy megkísérelje az egység megteremtését, mialatt a hatalmas csillagászati intézetek teleszkópjai a világűr sötétségébe merednek és szomszédos és távoli csillagokkal keresnek érintkezést, mialatt az orvostudomány új harcot hirdet a legkönnökabb kórok ellen, mialatt a technika még mindig új és új eszközöket gyárt, az élet legprimitívebb kérdései és harcai betörnek a tudós szobájába, az író csöndjébe, a laboratóriumok falai közé s a kenyérharc szennyes árjai elöntik az eddig megkímélt területeket is.

Hát ez megalázó!

Mi történt itt?

Hogyan jutottunk erre a becestelen sorsra?

A HÓDÍTÓ EMBER ÉS A FALAT KENYÉR.

Hogyan lehetséges, hogy a hódító ember nem tud egy falat kenyeret hódítani mindenkinek? Hogyan lehetséges, hogy közelben és távolban milliók és milliók az éhezés legkegyetlenebb kínjait szenvedik? Hogyan lehetséges, hogy milliók és milliók a legprimitívebb munkák elvégzésére sem találnak alkalmat? Hogyan lehetséges, hogy mialatt ez a tömeg- és gép-

kultúra, amelyben élünk, minden értéket megrendített, minden magasabbrendű erőt, gondolkodó agyat és teremtő lelket a saját szolgálatába gyömöszölt, most önmagát, a saját tömegeit sem tudja ellátni s gépet és tömeget egyaránt a rémült tehetetlenség örvényébe vág? Most itt állunk az örvény szélén s a tömegnek csak a hörgését halljuk. Hol vannak a régi örömök? A régi szépségek? Ki gyönyörködik még egy képben, egy versben, hol figyelnek még egy összefoglaló gondolat értékére, ki hallja még a zenét? Hol vannak a szerelem lelki problémái, a család szent hangulatai, a barátság régi ideáljai? A bizonytalanság, a bizalmatlanság, a féltékenység, az aggodalom, a halálfélelem, a tehetetlenség, az ájult rettegés hörög mindenfelől.

Mi történt velünk?

Hiszen ha visszatérünk oda, ahonnet elindultunk: az észhez, az értelemhez, a francia forradalom gondolkodásához, melyet a kereszténység és a régi politikai hatalom szervezete még enyhített is, nem látszik-e megoldhatónak a mai válság zöme? Nem lehet-e észszel, belátással rendet teremteni s az értelem maga nem érzi-e, hogy a saját hasznára is meg kellene találnia a rendezés módját? Ez nem is kétséges. Belátó emberek, okos vezérek és észszerű tömegek el tudnák oszlatni a mai káoszt. Érzik ezt az emberek is, akik napról-napra ezer és ezer megoldást, javaslatot gyártanak és juttatnak embertársaik elé. Történnék is kísérletek. Látjuk a tárgyalásokat, a hírhedt konferenciákat, amelyeket a tömegek gépvezérei folytatnak és amelyek korunk szégyenbélyegei lesznek. Mindig öszszegyűlnek, mindig tanácskoznak s a konferenciák mindig szétbomlanak olyan okok miatt, amelyekért pirulna a tizenkilencedik század esze és amelyeket röstellem fog a történelem. Mért nem tudnak megegyezni?

Mert ezen az úton nincs megegyezés. Ha volna, megtalálták volna. S ha lehetne, hinnők, hogy megtalálják. De nem is hisszük.

A VADÁLLAT.

Nézzünk a szemébe annak az embernek, aki itt beszél, annak az embernek, aki e szavakat hallgatja. Nézzünk a szemébe a megegyezést keresőknek és nem találóknak, a megegyezést sürgetőknek és minden megegyezést meghíúsítóknak. Nézzünk a szemébe a tömegnek, amely ma üvölt és szűkül, vagy meglapulva hallgat, mint a végső veszedelembé zúdult vadállat.

Vadállat.

Ne féljünk ettől a szótól.

En megismétlem: *ragadozó állat*.

Nézzünk az ember szemébe és vegyük észre szűkülő, táguló pupillája mögött a ragadozó állatot; A zseniális ragadozót. Aki hajdan elindult a tengerekből, majd az őserdőkből, aki kezét és szemet fejlesztett magának, aki kegyetlenebb volt minden testvérénél és rokonánál, aki legyilkolta minden valóságos és képzelt ellenségét, aki száz és százezer évvel ezelőtt a létezésnek egyelőre kikutathatatlan engedelméből elindult, hogy birtokába vegye a világmindenségnek ezt az egyik legérdekesebb csillagát. Részben már birtokába is vette, minden tulajdonság megvan benne ahhoz, hogy teljesen birtokolja s történelme folyamán számos kísérletet tett arra, hogy akaratát valóra is váltsa. Eddig nem sikerült. Elitcsapatait számos ponton küldte előre, hol Asszíriában, hol Babiloniában, hol Mexikóban, hol a Csendes Óceán szigetbirodalmában, hol Egyiptomban. A csúcs felé mindig összeomlott. Mert ragadozó állat. Mert a cél előtt felforr a vére, elhomályosul a látása, mert a saját testvéérébe harap, mert az eszközöket, amelyeket hódításra teremtett, önmaga ellen fordítja. Mert mohó, mert haszonleső, mert kapzsi és tehetetlen és féltékeny.

FRANCIA FORRADALOM ÉS
KERESZTÉNYSÉG.

A nyugati kultúra a hódító ember, a zseniális ragadozó minden eddiginél hatalmasabb hadjárata. Alapjait megvetette a görög kultúrában, megvédte a

perzsák megsemmisítésével, megerősítette a római birodalomban Karthágó kipusztításával és megnemesítette a keresztény hittel. A történelem felületén az erők dialektikája harcol. A renaissanceban, a reformációban, a felvilágosodás bölcseleti és szellemi mozgalmában, a francia forradalomban a kereszténység által háttérbe szorított antik kultúra egyéni ereje tört felszínre, mert a halálban nem hal meg az ember és a legyőzőjében, a gyilkosában tovább él, s amikor azt mondtuk, hogy korunk a kereszténység és a francia forradalom gyermeke, tudtuk, hogy kényszerházasságról szólunk, de olyan kényszerházasságról, amelyet történelmi erők hoznak létre. A keresztény hit nyugalomból felszabadított ember előre rohant apjának erőszakos útján. Hajrá, előre! A lélek végtelenségének börtönéből ki a test, a fizikai élet, a hatalom bábeli szabadságába. Szabadság, egyenlőség, testvériség! Minden szabad, mindnyájan egyenlők vagyunk és testvérek vagyunk... miben? Ez már kissé ködös volt és itt következett be a katasztrófa. Testvérek vagyunk, mondjuk, az életben. Az élet javaiban. Az élet birtoklásában és élvezésében. Az élet meghódításában. Előre! Szaporodunk, tömegeket teremtünk s mert még így is kevesen vagyunk, gépekkel segítünk magunkon.

XIX. SZÁZAD.

Es a XIX. század kultúrájába öltözött ragadozó kirohant a keresztény lélek isteni rabságából. A föld úgy meghódolt előtte, mint még sohasem. Megnyitotta méhét, feltárta kincseit, átadta energiáit. A csillagból gyár lett, amely termel az embernek. Az egész föld egy műhely, egy bánya, egy gyár, amelyet sínek, hajók, villamos drótok, megszólaló és világító éterhullámok kötöznek össze. De mi elég ennek a legragadozóbb ragadozónak? Mikor tudja kimondani a fausti szót, hogy: elég, mikor teremt rendet, rendet, rendet a felhalmozott kincsekben, mikor jut ideje arra, hogy szétnézzen a belső világában is, mikor lakik jól a zsákmánnyal, a hódítással, mikor vágyik nyugalomra

a rohanásban, mikor nem lassú neki a gyors, mikor nem vágyik új ízekre az ínye, új falatokra a gyomra, új vérre a gyilkoló ösztöne? A ragadozók közt vannak még ragadozóbbak, a tehetségesek közt zseniálisok, a mohók közt kegyetlenek, a kapzsik közt telhetetlenek. Aztán meg a ragadozó állat nyugtalan is és sohasem érzi biztonságban a zsákmányát. Az őserdő és az ősi tenger katasztrófás emlékei még mindig kísértenek a lélek erdejében: mit hoz a holnap, milyen meglepetéseket és veszedelmeket? Tehetségtelegebb és elmaradottabb testvéreit, a gyarmati sors díszes jelzőjével kitüntetve, a rabszolgák állapotában kellett tartani, hogy jól jövedelmezzen a tőke és a gép. De a gép kultúrát és öntudatot terjeszt, a gyarmati tömegek megmozdulnak s ha egyszer valóban megindulnak, mi lesz a hatalommal? Magunk közt kellene meggyengíteni néhány testvért. Ő, szent testvériség! A ragadozók egymás ellen fordultak és 1914-ben egymás torkába haraptak. Azóta folyik a vér, azóta hörög a ragadozó.

XX. SZÁZAD.

A nagy hódító hadjárat megtorpant. Az eredmények, amelyeket ez a legújabb kultúra kivívott, illuzóriusokká váltak. A technika felfedezéseivel összefont világ részeire hasadozik, a mesterséges molekula atomjaira hull. Bomlunk, szegényedünk, rettegünk. Kisebb-nagyobb ellenséges csoportokra oszlunk és visorgunk egymásra. Megvannak még a nagy sikerek, melyeket a technika, a tömeg, az erőfeszítés teremtett, de nem tudjuk használni. Minek a rádió, ha nincs mit közölniök egymással távoli világrészeknek? Hiszen csak nem az a rendeltetése, amit ma még betölt, hogy gépzénét szolgáltatson fáradt, rettegő és ellenséges embereknek? Van szenünk, de már kevesebbet bányászunk, mert a kontinensek közt üresen közlekednek a hajók. Egy-egy vonat mindenfelé leáll. Van papírosunk és betűnk, de az ipari termelésben már akadozva jut szóhoz a teremtő gondolat, s vannak országok, ahová az értékes könyv már nem juthat el, mert

nincs rá pénz. A nagy gép, amelyet a XIX. és XX. század teremtett, akadozik és egy-egy nap megállással fenyeget. A gép javítására, fejlesztésére, sőt fen tartására már senkisésem gondol. A ragadozó vért szagolt s a megnőtt tömeg megint megoldásnak érzi a gyilkosságot, a háborút. A perifériákon kattog a gépfegyver, a muníciógyártás, a hadi készülődés elszívja a pénzt, a pénz önmagát falja, a győzelemre vergődött ragadozó csordák készek újabb tömeghalálok árán védeni a zsákmányukat s a leigázottakat újabb iszonyú kísérletek felé hajszolja a győzők könyörtelensége és vaksága, a váratlan állati sors. A tegnapi nivót nem lehet tartani, szálljunk lejjebb.

A közeli prognózis: a lejjebbszállás. A szegényedés. Az önkéntes lemondás. A gyík módszere. Az is, ha veszedelembé jut, áldozatul dobja testének egy részét. Az emberi ragadozó is inkább hajlandó első percekben ezekre az áldozatokra, mint a magasabbrendű bölcseségekre. A történelem leépít. Messzire előre rohantunk egy úton, amelyen elég erőseknek éreztük magunkat. Most megállunk és visszatérünk. Egyre nagyobb távolságokat fogunk megtenni visszafelé. Palotából polgári lakásba, polgári lakásból kispolgáriba költözünk s hamarosan úgy fogunk emlékezni e század első évtizedeinek magas civilizációjára, mint egy előkelő nyári utazásra, amely csodálatos vidékek luxuséletét mutatta meg az európai utasnak, de amelynek költségeit most jó ideig nem tudja előteremteni. A nagy forgalom, amely a világ országutain tolongott, megritkul; a bizalmatlanság vámfalai, pénz- és ütlevel-barrikádjai tornyosulnak az iparcikkek, a munkák, az alkotások, az ember elé. Az íróasztalokon még gyülekeznek a betűkkel teleírt kéziratlapok, a nyomdai gépek még betűbe öntik a fehér ólmot, de több száz évvel a könyvnyomtatás feltalálása után hamarosan gondokat fog okozni a könyv előállítás, terjesztése és megvásárlása. Atomizálódunk s a világ részeire szakadozik. Mindaz, amit civilizációnak hívnak a kultúrából, ideértve az államalkotást, a társa-

dalmi szerkezetet, a nemzetközi érintkezést is, benuul vagy lázas önkívületben hever a huszadik század nagyra hivatott, de -megtorpant korában.

Ez a folyamat az egészséges és csak egyes szerveiben megbetegedett szervezet okos védekezésének is tekinthető. A túlerőltetett szív pihenésre szorul, a vagyoni viszonyain felül költekezett ember, a túladminisztrált vállalat összébb húzódik, hogy szűkebb viszonyok közt új erőforrásokra találjon. De hol vannak ezek az új erőforrások?

ÚJ SZINTÉZIS.

Mindnyájan érezzük, hogy nem egy új technikai felfedezésben, nem is egy embernek a bölcsességében, vagy valamely embercsoportnak az erejében. Mélyebb erők dolgoznak itt s nem hisszük, hogy tévedünk, amikor az új erőket a múltban keressük. A halottak nem hálnak meg s az áldozat tovább él a gyilkosban. Az antik világ lelkét tovább hatni, ne féljünk a szótól: feltámadni láttuk az új kor hajnalában, a renaissanceban, a reformációban, az emberi öntudatban és jogban, a francia forradalomban. A XIX. század háttérbe szorította, az öntudat küszöbe alá nyomta a lelket s a világ elistentelenedett. Káprázatos eredményeket ért el a munka, de öncélúvá lett. Felhalmozódott a pénz. a vagyon, de megfélekedett az emberről és szolgálatáról s majdnem függetlenítette magát. Tőke s munka elvesztette igazi aranyfedezetét, az ember, az élet szolgálatát, lelki és erkölcsi tartalmát. A történelmi erők dialektikájában így támad fel, így kér egyre parancsolóbban szót *a gép- és tömegkultúrában a keresztény középkori lélek*. Szót kér, hogy egyesüljön a géppel és új szintézist teremtsen.

Az anyagi világ össze fog zsugorodni, hogy magába szálljon. A ragadozónak zsákmányra leső, kifelé meredt szeme befelé fordul és keresi a lelket. A bábéli tornyot építő kéz reszketni kezd és millió és millió lámpa kialvó fényében régi, de örök imára kulcsolódik. Nem ismerem ennek az imának a szövegét s lehet.

hogy teljesen új szövege lesz. De a hangulata, a zenéje, a lelke ősi s ma is megtalálható minden vallásban, minden igaz művészen, filozófusban, hívőben.

Nincs logikus gondolat, mely ne volna az életbe ültethető, nincs észszerű társadalmi és állami rendszer, amely életképes ne volna, ha nem feledkezik meg az ember szolgálatáról, ha tehát lelki tartalma van. De minden rend felborul, ha erkölcsi tartalmát meghamisítják vagy megsemmisítik s eddig is azért bukkott el minden igaz hit és megváltó gondolat, mert lényegét elferdítették, mert a ragadozó a céljaira használta fel, mert a saját képére átalakította. Az embert fogják szolgálni a gépek, ha benzinben és olajon kívül lelket is öntünk belé. Az emberiség hivatását fogják szolgálni a tömegek, ha az erkölcsi rend törvényei szerint sorakoznak fel a történelem országútján. Hiába vannak felhőkarcolóink, hiába zakatolnak még a gépcsodáink, hiába próbálkozunk ma kétféle termelési rendszerrel, kétféle pénzrendszerrel és százféle technikai megoldással: vegyük észre, hogy kint állunk a szabad ég alatt és életünket a már-már leigázott természet minden vihara, jeges esője és villámcsapása veri. Külső erők és okos gondolatok itt már nem segítenek rajtunk. Az egyszerű imák, az elkopott szertartások sem. Nagy belső erők felszabadítására van szükség. A lélek, az erkölcs kiáltozik a technikai világ romjai alól, hívja az embert, hogy segítségére legyen és megmentse.

A MODERN SZERZETES ÉS
AZ UNIVERZÁLIS EMBER.

A XIX. század félretolt útjából két nagy próféta. Nietzsche az egyik, Kierkegaard a másik. Az egyik a hőst, a másik a modern mártírt hirdette. Hasonlatosak ők az ótestamentumi prófétákhoz, akik hasztalan hirdették Jeruzsálem pusztulását és hasonlatosak ők Krisztus első apostolaihoz, akik a Megváltó jelenlétét hirdették Pilátusék lelki pusztaságában, anyagi kultúrájában. Nem hasonlítom őket ezekhez a

transzcendentális hatalmakhoz, de fényjelek ők, akiket a történelem végzete küldött, hogy egy-egy emberi agyvelő szikrázásában néhány pillanatra megmutassák az utat a sűrűsödő sötétségben. Katakombákba ma nem menekülünk s a szerzetesi magány szertartásos vállalása ma majdnem menekülésnek, a feladat könnyebb megoldásának látszik. De lássuk meg: ma az egész világ, *az egész tömegélet, az egész roskadozó gépkultúra egyetlenegy nagy katakomba.* Itt kint, ebben az óriási katakombában van szükség a hősi életre, *a modern szerzetesekre, az új mártírokra. Az erkölcs, a lélek új szerzeteseire,* akik hordozzák a mai élet keresztjét, akik cipelik saját bűneiket és a kor szörnyű bűneit s lemondásukkal, hitükkel, rendíthetetlenségükkel elősegítik a megváltó közeledését. Nem elég ma a templomban imádkozni, nem *elég* ma a kolostorok csöndjébe száműzni magunkat, ma minden embernek, aki él, minden foglalkozásnak, minden hatalmasnak és szegénynek *a hősi és mártíros élet lelki reverendájába* kell öltöznie. Ez a modern és mindenkire kiterjedő hősi szerzetesség vissza fogja vezetni az embert az élet alapelemeihez, a születéshez és halálhoz, a szerelemhez és titokhoz s új tartalommal tölti meg a kiürült formákat. Ez majd felelni tud arra a kérdésre, hogy szabad-e szaporodni, kinek és milyen mértékben. Ez majd felelhet arra a kérdésre, hogy ki legyen az úr és ki legyen a szolga, ki uralkodjék és ki dolgozzék. Ez majd megindítja a gépeket, megnyitja a határokat, kenyeret és munkát ad a nélkülözőknek, vigaszt a halálra rémülteknek, támaszt a roskadozóknak. Ez a hősi és mártíros élet meg fogja mutatni a mai vallásoknak és szervezeteiknek is a követendő utat, a tudományt is kiemeli szakkérdéseiből és válságos tapogatózásaiból, a művészeteket is ipari mocsarukból. Ez vezet el az embert új korszakába a gépkorszak után: *az univerzális ember korába.* A lélek embere felé.

ÉLJÜNK-E ÍGY TOVÁBB?

Lehetséges, hogy mindez alaptalan remény és optimista képzelődés. Bizonyítékaim nincsenek. Nem beszéltem Rockefellerrel s nem ígérte meg nekem, hogy mától kezdve lemond a kamatról s belátja azt, hogy tőkét nem viheti a sírba. Nem beszéltem Sztálinnal s nem győztem meg arról, hogy nem segít az emberiségen az, aki kiirtja a felét, hogy hatalomra segítse az elnyomottakat. Nem beszéltem a vagyongyűjtő írókkal, nem győztem meg őket arról, hogy a szellem árulója az, aki ma leír egy olyan szót is, amely nem az emberiség sorsáért küzd, de pénzt hazsol szórakoztatásáért. Nem beszéltem a híres tudósokkal, akik nem tudják önzetlenül valóban közkinccsé tenni a találmányaikat. Nem beszéltem a bankokkal, a földbirtokokkal, a győzőkkel, az amerikai és francia bankok aranytól sárgálló páncéltermeivel, a kispolgárokkal, a makacsokkal, a félig vak, félig süket hatalmasokkal, a tömegkultúra gépvezéreivel, akik ma a részeire szakadt világ egyes országait vezetik, nem beszéltem s hiába is mondanám nekik: nincs több haszon, nincs több kamat, nincs többé győzelem! Le a porba, hogy az égben, a lélek egében találkozunk!

Nincsenek bizonyítékaim. De kint állunk az országúton, egyre sötétebb a levegő, a vihar már arcunkat csapkodja. Ha sokáig habozik a gép és a tömeg ... akkor igazuk lesz azoknak, akiket e sorok elején idéztünk, igazuk lesz a bölcseknek, akik minden időben, minden korban, minden kultúrában szenvedtek a válság-érzéstől s érezték a ragadozó állat jelenlétét, aki veszedelemmel fenyeget minden építő akaratot... akkor igazuk lesz azoknak, akik hirdetik a kultúra pusztulását, de akkor nem ez a legújabb pusztul el, amely a francia forradalomban született, hanem akkor valóban felrobbannak az összes munióciók, kitörnek az összes gázok s a történelem átalakul egy olyan hullaterületté, amelyen talán megmarad még néhány életcsíra, hogy újból megkezdhesse az emberi élet legprimitívebb formáiból a nagy célok

megközelítését. Akkor talán igazuk van azoknak a pesszimistáknak, akik szerint a nagy célok felé csak törekedni lehet, de eljutni nem.

Ez is lehetséges.

De bizonyítékaim erre sincsenek.

De bizonyítékokra ma már nincs szükség. Éppen ez az érzés jelzi az új világ közeledését. Bizonyítani a most halódó racionális, pozitív, tömegbe verődött gépalkotó szokott. A lélek nem bizonyít, a lélek megmutatkozik. Az erkölcsi parancs ott kopog a koponyák falán, a gépek vasgerincén. Kérem ezzel a lélekkel a sötétben: *éljünk-e ilyen bitangul tovább?* Formája-e az emberi életnek ez az aljas forma, amelyben kenyér- és pénzgondokkal foglalkozik 1800 millió ember, amelyben éhes szájak falatokért sápítóznak, görcsös kezek összeharácsolt aranytömbökbe kapaszkodnak, amelyben az ügyvéd port, az orvos beteget, az író sikert, a tudós hírnevet, mindenki kenyeret, bankjegyet, aranyat és hatalmat hajszol? Nem kell-e végül már láncra kötni a ragadozót és megneemesíteni a lélek útjaira? Hát fölöttünk már csak a csillagos ég van, de hiányzik szívünkől az isteni parancs? Akkor be fog teljesedni Goethe víziója, s nemcsak ez az újkor roskad össze, hanem szétrobban az egész 6000 éves kultúra, minden eddigi eredményével és erőfelesztésével, akkor jön a pusztulás, mert Isten új világot teremt.

OPTIMIZMUS, PESSZIMIZMUS.

A kultúra válsága ebben a perspektívában erkölcsi válsággá mélyül, ember-válsággá szélesedik. Nincs gazdasági és pénzügyi válság, nincs válságban sem kor, sem kultúra: maga az ember van válságban, mint 6000 esztendő óta állandóan, hol súlyosabb, hol enyhébb tünetek közt. Az optimizmus a mai ember-válságban így szólhat: 6000 év a föld és csillagtársainak életében jelentéktelen idő; megnyugtató, hogy eddig már ilyen hatalmas utat járt be az ember, hogy felismeri helyzetét és tulajdonságait; ez az emberiség még csak a gyerekkorát éli és most a gyerekbeteg-

ségeit nyögi: övé a jövő! A pesszimizmus így szól: aki 6000 esztendő alatt csak külsőségeket tudott hódítani, de önmagának és hódításainak rabja maradt, nem remélhet önmagától semmit sem a következő 6000 évben. Mi jó orvosok igyekszünk lenni, sztoikus nyugalommal állunk a saját betegágyunk előtt, megállapítjuk a diagnózist és a prognózist: rendkívüli, nagyszerű, mert lehetőségekben és veszélyekben minden eddiginél gazdagabb helyzetbe kerültünk, amelyben megkezdődhetik az emberi lélek hőskora, ha az ember méltóvá válik feladataihoz, de amely a történelem legnyomorúságosabb korává válhatik, ha az emberiség elégtelennek bizonyul.

Az ember válságát megoldhatja azember.

II.

A NÉLKÜLÖZHETETLEN I S T E N

Cél és emberiség! Erről beszélni ma, amikor mindenki a percek sürgős realitását hangoztatja és hajszolja ... Mi azonban tudjuk, hogy nincs reálisabb kérdés ennél a két, ködösnek híresztelt fogalomnál, nincs megvitatásra méltóbb probléma hívő és gondolkodó emberek számára, hiszen bennünk még tisztán csillog a lényegek érzése és mi még tudjuk, hogy ha tisztáztuk az alapfogalmakat és megegyezünk a végső célokban, a gyakorlati élet részletkérdéseit mint egyszerű következtetéseket is könnyebben oldjuk meg azoknál, akik csak köveken, falakon, színeken, vonalakon vitatkoznak, de nem látják az épületet, amelyet építeni, amelyben lakni akarnak.

AZ EMBERISÉG CÉLJA.

Nem hiszem, hogy különösebb vitát kelthetne az a kérdés, hogy mi az emberiség célja. Akármennyit írtak és beszéltek róla, akármennyire elhomályosította is a hétköznapiok tülekedő zűrzavara, azt tartom a legfontosabbnak, amit erről a kérdéstről érzünk. A lelkünk mélyén tisztán és megdönthetetlen határozottsággal világít a cél s nincs bennünk kétség az iránt, hogy milyennek képzeljük el a célhoz ért emberiséget. Az emberiség célja a harmonikus, az elégedett, a boldog emberiség. Tisztában vagyunk a „boldog” jelzőnek a sokszínűségével is és nagyon jól tudjuk, hogy az emberiséggel kapcsolatban boldogság alatt nem valamely könnyű és színes álmot, valamely olcsó mámort értünk, de olyan állapotot sem,

amely nem számol az ember földi feltételeivel, az anyagi sors realitásaival. A boldog embert megszabadulnak képzeljük el a megalázó gondoktól, a pénz gyötrelmeitől, a nélkülözések sivárságaitól, az igazságtalanságok keserűségeitől. Úgy érezzük, hogy a célhoz ért embernek helye van a földön, helye van a munka és kenyér asztalánál, ahol egyenlő társa mindenkinék. A boldog ember kötelességeket vállal, kötelességeket teljesít, de kötelességek teljesítését követeli meg önmagával szemben is. Módja van kötelességekre és módja van hasznos képességei kiélésére. Dolgozhatik a földön, dolgozhatik az eszével, testi és szellemi képességeit kiélheti. Harmonikus egységbe Olvad egyén és közösség s mind a kettő megtalálja számításait egymásban a Föld terített asztalánál, amely kiolthatatlan érzésünk szerint mindenki számára termel elegendő gyümölcsöt. Az egyén nem rabszolgája a közösségnek s a közösség érdekei nincsenek kiszolgáltatva egyeseknek. Velünk született érzésünk azt kiáltja felénk, hogy óvakodjunk tisztára materiális lénynek tekinteni az embert, aki célhoz ért, mihelyt anyagi problémáit megoldotta. A célhoz ért ember nem hedonista, aki elnyúlik a boldogság ágyában és kéjesen és hülyén mosolyog diadalán, a Föld meghódításán. Gondolkodó és szellemi lény az ember, akinek nemcsak testi, hanem lelki szükségletei is vannak. A célhoz ért ember nemcsak a Földet hódítja meg, hanem az eget, az egész világegyetemet, sőt megoldja a mindezeknél nehezebb feladatot is: kibékül a saját lelkével is. Harmónia a Földön, harmónia az égben és harmónia a lélekben. A célhoz ért ember megoldja az erkölcsi problémáit; ura a Földnek és szolgája Istennek.

AZ EMBER METAFIZIKAI ÖRÖKSÉGE.

Órák hosszat lehetne felsorolni számtalan részletét, színét, vonalát, formáját annak a képnek, amely mindnyájunkban körülbelül egyformán él a célhoz ért emberiségről. Ez a kép — sa lényeg a fontos —

tagadhatatlanul él a mi zűrzavaros napjainkban is s változó korok szerint más-más színezéssel mindig élt az emberekben. *Az ember metafizikai örökségéhez, lelkének veleszületett tulajdonságaihoz tartozik* ez a kép, amely egyszerre vágy és valóság, hiszen minden egészséges ösztönünk fellázad minden olyan kicsinylő gyanúsítás ellen, hogy ez a kép csak illúzió volna, káprázat, mellyel áztatjuk magunkat, cukros szörp, mellyel életünk keserű orvosságait vesszük be, hiú narkotikum, mellyel az élet igavonóit sorsuk vonzolására noszogatjuk. Valóság ez a kép és minden erőnkkel ragaszkodunk hozzá, még akkor is, ha boncolgató pszichológusok azt suttojják nekünk, hogy a jövő zenéje, melyet hallani vélünk, tulajdonképpen egy elmúlt dal eltörött foszlánya, a megsemmisült „aranykor”, az „elveszett paradicsom” halk és szégyenlős üzenete. Ki tudja jobban a múlt titkait a jövő reményeinél? Ki mondhatja, hogy nem az elveszett múlt-e az, amit a jövőben meg kell találnunk?

A KOZMIKUS KATASZTRÓFA.

Azt tanítja a modern fizika, hogy a világ, melyet ma végesnek és nem végtelennek ismerünk s amelynek terjedelmét is megállapítja hatezer millió fényévben, napjainkban még állandóan növekszik s hogy valaha mindaz, ami ma sok részből áll, teljes egység volt, amelyet egy ismeretlen katasztrófa szétrobbantott. E *kozmosz katasztrófa óta* élnek a bolygók, a tejutak s a világegyetem egyéb részei; e katasztrófa hatása alatt rohannak ma is az űrben egyes égitestek s rohanni fognak irtózatoss pályájukon mindaddig, míg a fékező, összetartó, ellentétes hatású gravitációs erő nem győzedelmeskedik, amíg meg nem békíti a katasztrófa hatását, le nem nyugózza a romboló, taszító, növelő erőket, amíg meg nem állítja a világ növekedését, amíg újból egységbe nem fogja... amikor pedig meg fog kezdődni a világ zsugorodása, kisebbedése, új egységbe olvadása. Ez a mai, az einsteini, a millikani fizika egyik végső

következtetése... s ugyan miben különbözik ez a tudomány a mítoszoktól és a vallásoktól, mi a különbség „kozmosz katasztrófa” és „bűnbeesés” között, mi a különbség „romboló erő” és „Sátán” között, mi a különbség „gravitációs erő” és lélek, sőt Isten között? Ki tudja, honnét indult ki az a „kozmosz katasztrófa”, a Föld melyik pontjáról vagy a lélek melyik rejtekéből, ki tudja elválasztani az anyag katasztrófáját a lélek konvulziójától, amely az egyik oldalon megindította az anyag tragédiáját, a másik oldalon a lélek kálváriáját a bűn vezérlete alatt...?

A BOLDOG JÖVŐ.

A gondolkodás, bár minden korban új szavakkal és látszólag új fogalmakkal dolgozik, ha változó fogalmazásokban is, mindig visszatér azokhoz az érzésekhez és képekhez, amelyeket előbb a lélek ősi, metafizikai kincseinek nevezünk. A visszatérésnek ez a gondolata, melyet az imént az einsteini fizikában láttunk, más-más formában régóta kísért s az elmúlt évtizedekben felbukkant az energiák disszipációjának és az entrópiának a tanában is. Egyes modern pszichológusok, akik, úgy látszik, feladatuknak azt tekintik, hogy évmilliók óta élő lelki kincseinket devalválják, eszményeinket illúziókká rágják szét és lelki aranyból készült iránytűinket hamis és tökéletlen magyarázatokkal helyettesítsék, azt vitatják, hogy a visszatérésnek ebben az érzésében születés előtti gondtalan anyaemlékünk: kísért, amikor az egyénről, s egy ősi tenger emléke, amikor az emberiségről van szó. Ezekkel most nem vitatkozunk, hiszen ők is csak magyarázatot, ha zavaros magyarázatot is szolgáltatnak valamely meglévő valóságos érzésre és voltaképpen csak a múltba vetítik vissza azt az érzést, amelynek szerintünk is van gyökere az ősi életben, de számunkra még fontosabb rendeltetése a jövőben. Határozott érzésünk szerint *van egy boldogabb, sőt teljesebb boldog jövő az ember előtt* s ezt az érzésünket semmi esetre sem cáfolja meg a tudó-

mány. Nem is az a kérdés, hogy teljes-e ez a képünk a céljainkról, hanem inkább az, hogy miért érzük el ilyen kimondhatatlan nehezen s miért vagyunk ma olyan rettenetesen messze tőle?

Valóban, ez a megdöbbentő kérdek.

Az élet ma rendkívül nehéz és bonyolult. Nekünk, akik az élet jogainak egyenlőségét, egyén és közösség harmóniáját hirdetjük, azt kell látnunk, hogy az emberiség létezésének egyik legsúlyosabb válságát éli át, amelyben minden bizonytalanná vált, amelyben milliók és milliók az élet legelemibb javaiból is kirekesztődnek és mérhetetlen szenvedésekben kínlódnak. Mintha letörölte volna valaki az emberiség arcáról a mosolyt és kiölte volna az élet szívéből a reményt! Nem könyörülnek az elesetten és nem segítik a tehetőséget. Egyének, csoportok, egész népek és országrészek nélkülöznek; szenved a testük, éhezik a lelkük. Valamely dühös és elvetemült erőszak lett úrrá mindenben. Ma is fegyver és hadiszerecske dönt népek sorsáról és a történelem problémáiról; ma is csatatereken szerzett hatalom, politikai ravaszság és összespekulált arany kötöz össze népeket; s az államok leckéjét sohasem tanulták meg tanulékonyabban azok az egyesek, akik tehetséget, tudást, lelki értékeket félrelökve, némaságra kényszerítve, intézmények élén és a magánéletben, kis társadalmi körzetekben, zsarnokoskodnak. Azt mondják minderre a gyorsan magyarázók, hogy: válság. Anyagi válság, lelki válság.

De rendkívül üres ez a szó és rendkívül nehéz megnyugodni a szóban is, a helyzetben is. Igaz, hogy a világegyetem növekedésével nagyon elszaporodott az ember is a Földön; de megszáporodtak a termelő eszközeink is, kitűnő gépeket szerkesztettek a mérnökeink nagyszerű törvények alapján, melyeket híres tudósaink állapítottak meg, megnöveltük és állandóan növelni tudjuk a Föld lakható, művelhető felületét s minden számítás szerint bőven volna hely, kenyér, napfény minden ember, sokkal több ember számára is. Miért kapkodják hát ki egymás szájából a falatot

és miért nincs egy veszteni való falatjuk sem millióknak? Miért nem tudjuk megszervezni az életet, miért nem tudunk gondoskodni magunkról és társainkról? Miért van ez a düh, ez az izgalom, ez az acsarkodás, ez a bizalmatlanság, miért növekszik és élesedik állandóan az ellenséges hangulat? Miért vannak még mindig elnyomottak és miért nem szégyenkeznek az elnyomók? Ma, amikor kiépül az állatok pszichológiája és kezdjük megérteni a növények érzéseit és gondolatait, hogyan van az, hogy még mindig kegyetlenek tudunk lenni emberekhez s nem érezzük azt, hogy közös sorsunk, közös rendeltetésünk, közös céljaink vannak? Hogyan tud ura lenni ember az embernek, miért nem pirul, amikor kihasznál valakit, miért nem gondol arra, hogy aki vét az ember ellen, nem méltó arra, hogy Isten szolgája legyen?

A TUDOMÁNY ZŰRZAVARA ÉS AZ ÉSZ ISTENE.

Egy nagy szót ejtettünk ki, megneveztük Istent. Nem beszélek most a vallásos érzés örökkévalóságáról, a hit átélésének szépségeiről, mindazokról a boldog örömökről, melyekben az Istenhez érkezett ember részesül. Ha szabad ezt a kifejezést használnom: inkább az ész Istenéről kívánnék szólani, az intellektuális Istenről, akit megpróbáltatásai között az ész fedez fel, akinek hiányát már az értelem sínyli meg, akinek jelenlétét már a leggyakorlatibb érdek és a legmagasabb rendű szellem egyaránt áhítozza, követeli. Mi, akiknek ma kell élnünk, egy nagy természet-tudományos iskolát jártunk ki; a materializmus minden formáját megtanultuk. De ugyan mit tudtunk meg a végső kérdésekről? Mit tudtunk meg az életről, annak keletkezéséről, lefolyásáról, átalakulásáról, végéről? Évenként változó elméleteket kaptunk atomról, elektronnal, energiáról, sejtekről, öröklésről, amelyek hasznos munkahipotéziseknek bizonyultak ugyan, de a lét sötéttségét egy gyufaszál fényével sem világították meg. A legtisztább volt még a materializmus-

nak az a tanácsa, hogy ne bolygassuk a végső titkokat, ezek megközelíthetetlenek; elégedjünk meg részletek kutatásával és eredményével. De mily különös zavart látunk a részletekben is! Medikus koromban még a baktériumtan divatja uralkodott. Arra tanítottak, hogy a fertőző betegségeket baktériumok okozzák. Ki beszél ma erről? Egy tifuszos faluba érkeztem egyszer a háború alatt. Betegen feküdt az egész falu a montenegrói határon, minden orvos, a pap, az egész lakosság. Hat hétig kellett ott maradnom. Én nem kaptam meg a ragályt. Azt mondják, egy német orvos kísérleteinek bizonyítására lenyelt tuberkulózis bacillust; nem betegedett meg. Ma a kondicionalizmus tana uralkodik a baktérium tana helyett s azt mondják, hogy bizonyos feltételek találkozása esetén keletkezik egy bizonyos kórkép; a feltételek közt szerepel a baktérium, de egy nagy X is, a konstitúció, amelynek titkait most bogozza számos kiváló tudós. Az én tanuló éveimben valóságnak éreztük még az anyagot. Mi lett belőle? A kutatás megsemmisítette. Ma azt mondják, hogy az anyag az erőnek jelentkezési formája. Az elfogulatlan tudomány minden eredménye egy-egy lépéssel közelebb visz minket Istenhez.

AZ ERKÖLCS ISTENE.

Azt mondja egy gondolkodó író, hogy a mai élet legélesebb jellemvonása Isten hiánya. Valóban, mit mondjunk a gyilkosnak, aki elkeseredésében vagy szenvedélyében öl: miért tilos a cselekedete? Elegendő-e az emberi vagy állami érdek hangoztatása, elég-e a szolidaritás fejlesztése, meggátoljuk-e a bűn keletkezését, terjedését csak a hasznosság, a célszerűség elvének hangoztatásával? Bűnnek és erénynek mélyebben és magasabban kell gyökereznie, különben nincs ereje. Mi értelme van az életnek, ha azt hiszem róla, hogy egy perc öntudatlan mámorában a semmiből keletkezett és egy másik perc tehetetlen sötétségében megsemmisül? Mit kezdjek ezzel a különös ajándékkal, melyet nem kértem és melyet megőrizni

nem tudok? Mit kezdjek vele, ha nem tudom, mi az értelme, rendeltetése, ha nem tudom összekapcsolni egy magasabb rendű szellem életével? Kiszakítva Isten világából és a földi élet egysíkú felületére szorítva, nincs törvény, mely gátat szabna csapongásaimnak, nincs tilalom, mely komolyan útját állná szenvedélyeimnek, nincs jutalom, amelyre szívesen áhítoznék. Isten végtelensége az egyetlen börtön, amely egyszerre ad teljes szabadságot és biztos korlátot. Azt mondja Schopenhauer: „Aki úgy vélekedik, hogy léte a mostani életre szorítkozik, az megéledt semminek tartja magát: mert harminc évvel ezelőtt semmi volt és harminc év múlva újból semmi lesz”. Ha nem állna mellénk a tudomány, amelynek minden kutatása azt bizonyítja, hogy jóval többek vagyunk a semminél, hallgassunk az önérzetünkre, amely tiltakozik életünknek és minden érték fogalmának ilyen tökéletes megsemmisítése ellen. De mi az érték Isten nélkül? Ki mondja meg, mi a jó és a rossz, a szép és a rút, ha Isten világosságát kikapcsoljuk az életünkéből? Nincs morális, nincs esztétikai, egyáltalán *nincs érték Isten nélkül*. Tört félkör Isten nélkül az emberiség élete, csonka kör, melynek szárai tehetetlenül nyúlnak a mindenség felé.

A MEG NEM VALÓSULT
VILÁG.

Gyakran hallom nagyon értelmes emberektől azt az ellenvetést, hogy Isten fogalma elkopott s nem hat már a mai emberre. Hogy régi elmélet, amely hasznos lehetett akkor, mikor megfelelt a mainál tökéletlenebb gondolkodásnak, de a mai bonyolult viszonyokra alkalmazhatatlan. Ahány szó, annyi tévedés! Hogy a mai viszonyok bonyolultak, azt tudjuk. De nem érezzük-e azt a hatalmas vágyat, mely fel-feltör a mai emberekből, hogy egyszerűsítsünk az életünkön? S mi egyszerűbb a végtelen s mindenben és mindenben élő Istennél? S meg lehet-e unni a fényt, mely hajnalról-hajnalra elborítja a Földet és új életre serkenti? Valóban igaz az, hogy Isten nem valamely új

fogalom, amelyre ma bukkant néhány kínlódo vagy ködös érzésekkel bíbelödo ember. Valóban, oly régi, mint maga az ember. De olyan új is, mint minden ma született ember. És nem csak azért új, mert Isten minden emberben újjászületik és újonnan tör célja felé, hanem főként azért, mert *Isten világa még sohasem valósult meg ezen a Földön s többé-kevésbbé eredményes kísérletek után mindig meghiúsult. Nem volt még egyetlen egy kultúra sem ezen a Földön, soha, sehol, amely isteninek volna nevezhető.* Nem volt az az egyiptomi, nem volt az a görög, a római és nem volt az a középkori sem. Mindegyiknek voltak istenei vagy mindegyik imádta Istent; esküdtek Istenre; hadat üzentek a nevében, büntettek és jutalmaztak a nevében, gazdagodtak és szegényedtek a nevében, beszéltek róla, írtak róla, de nem élték át. Isten hite nem szervezkedés kérdése, bár a szervezkedés elősegítheti Isten országának eljövételét. Isten nem propaganda kérdése, bár a propaganda felhívhatja rá a figyelmet. *Isten az egyéni átélés kérdése.* Nekem, neked, neki, mindnyájunknak *külön-külön kell találkozunk Istennel.* Mindnyájunknak külön-külön el kell merülnünk életünk mélységeiben, hogy felemelkedhessünk Isten magassága felé. Mindenkinek a saját életében kell rendet teremtenie, mindenkinek a saját életét kell az isteni törvények alapjára helyezni, mindenkinek saját magán kell levonni a végső következtetéseket, mindenkinek saját magáról kell ítélnie, saját magához fellebbeznie, hogy előkészítse magát a legsúlyosabb ítéletre és a végső kegyelemre, melyre mindnyájunknak szüksége van. Isten előtt nincs tömeg, Isten elé egyedül kell járulnunk. De a találkozás Istennel kitörölhetetlen nyomot hagy az emberen. Az a fény, mely benne gyullad, átvilágít a lélekből a test csontfalán és messzire veti fényét. Talán nem túlságosan messzire, de a legközelebbi emberekhez feltétlenül elér. És ez a fény egyszerre békít és nyugtalanít, egyszerre vonz és taszít s addig világít, míg gerjedésbe nem ejti a környezetet, szín-

vallásra nem készíti, míg forradalmat nem szít, *a lélek forradalmát, Isten forradalmát*, amelyre millió és millió év óta készülünk, de amelytől ma — úgy látszik — rettenetesen távol estünk.

A LELKI KATASZTRÓFA.

Távol? Idéztük előbb a mai fizikai tudományt, amely hatezer millió fényévre becsüli a világ terjedelmét. Kozmikus szám! De idézzük akkor Einsteint arra is, hogy nem tudhatjuk ebben az iszonyú távolságban, melyik pont esik közel és melyik távol a világ végéhez. Így vagyunk ezzel a válsággal is. Első pillantásra szörnyű istentelen ez a mai élet. Isten életének megvannak a törvényei. Olyan dolgok miatt, melyeket ma még szabatosan fejtegetni nem, csak érezni tudunk, Isten megváltozhatatlan akaratából romboló erők működnek a lélekben. A fizikai tudomány egy óriás katasztrófáról beszél, amely egykor szétrobbantotta a valaha egységes világot. Sejtjük, hogy miért. Az a fizikai katasztrófa ma is működik, hat, fejleszt és tör a célja, az új egységes fizikai világ felé. A lelki katasztrófát, amely talán ugyanakkor vagy már megelőzőleg érte a világot, Sátánnak nevezem. Határozott képem van az ördögről, akinek jellemét, rendeltetését, sorsát „Isten országa felé” című trilógiámban körvonalazni igyekeztem. Együtt élünk a Sátánnal és Istennel. A Sátán a mi szolgánk, a mi rabunk, akinek megváltása tőlünk függ. Hiszek a relatív, a csak Istentől függő szabad akaratban, az akarat erejében, a lélek csodálatos lehetőségeiben. Az emberiség ma nem él Isten irányában az akaratával; az ördögöt dolgoztatja saját pusztulására, Isten gyötrelmére. Nem számíthatunk arra, hogy Isten felfüggeszti a törvényeit; magunkra vagyunk utalva. Nem kegyes adomány a megváltás, tudhatjuk Krisztus példájából; nemes és kemény feladat, amelyet annál inkább vállalnunk kell, mert más út, más megoldás nincs. Nem segít itt technika és technokrácia, nem ment itt meg sem kapitalizmus, sem kommunizmus,

nem viszi előbbre a kérdést sem romboló háború, sem meddő pacifizmus. A bokszolás első napján azt tanítja a mester: az ököl csak eszköz, a test út. A felsorolt materiális megoldások csak üres kezek, akár-mennyire is ökölbe vannak szorítva; az a kérdés, milyen lelki tartalmat viszünk bele.

Isten nem kapitalista és nem kommunista; nem technikus és nem militarista, nem is pacifista.

ISTEN ORSZÁGA FELÉ.

De az ember sem az. Amikor beszorítja magát egy ilyen fülledt rendszerbe, a Sátánt izgatja, a Sátánt szolgálja és eladja magát múltó és megfoghatatlan előnyökért, melyekért később szenvednie kell. Higyük el, fogadjuk el, hogy az ember Istennel él, hogy az ember maga Istené. Akkor Istené a tőke is, Istené a gép is, a Föld is, a vagyon is, a tehetség is, a hatalom is. Adjuk át Istennek a Földet és az embert, a testet és a lelket. Nem törődve senkivel és semmivel, kilökve magunkból a Sátánt, tűzzük ki életünk fölé Isten zászlaját. Gyűjtsuk meg magunkban, külön-külön, senkire és semmire sem figyelve, Isten fényét. Égjen, világítson, ragyogjon. Ijesszen, vonzzon, égeszen, gyűjtsen. Minél több ilyen fény gyullad ki, annál több lépéssel közeledtünk Isten országa felé, ellenállhatatlan erővel. Akikben Isten fénye lobog, előbb-utóbb megtalálják egymást. S ha elegenden lesznek és vigyázni tudnak a fényre, kiobbantják *a lélek forradalmát* és elvezetik az ember célja felé, Isten országába.

III.

ÚJ T H E O K R Á C I A ?

1.

1935 nyarán *egy* kis adriai faluban húzódtam meg pár napra, régi szürke sziklák és kemény fenyőfák közé, melyek már sok földi hatalmat láttak keletkezni s elmúlni ezen a vidéken. Kavargó munka, vita, válság, nagy utazások voltak mögöttem, el akartam kissé rendezni magamban a dolgokat, szembe kívántam nézni önmagammal. Leültem a tenger elé s néztem, hallgattam zajlását, csapkolódását, szakadatlan hányódását; ritmikus morajlása egy időre megnyugtató volt, de csakhamar riadtan kaptam fel fejemet: bennem *egy* nagyobb, egy vadabb vihar zúg, az élet vihara, aminek villámain és dörgéseit idehoztam magammal. És a léleknek ez a vihar túlharsogta a tenger feneketlen lélegzését. Felemelkedtek előttem a newyorki felhőkarcolóok, elémtárultak az amerikai gyárak, bankok, vállalatok, farmok, fülemben csengtek az újvilág nagy és kis embereivel folytatott beszélgetéseim. Amerikából a válság ordított rám. Elfordítottam tekintetemet és Oroszországot néztem, a kínlódo kapitalizmus látványa után a lihegő bolsevizmus emlékeiben fürkésztem. Néztem a kopár orosz városokat, hallgattam orosz ifjak elszánt és szűk szavait, újból bámultam a bezárt templomokat, a ragacsos kenyeret, a könyvek fekete papirosát... a sorvad, sorvad életet. A válság nyújtja felém öklét az orosz földről. Elröpítettem pillantásomat Afrika zuhogó napja felé, barna és fekete emberek közé s meg rázkódtam a gyarmatok sistergő, vajúdo katlanától. Afrika napjára forró tűz süt vissza; a válság tüze. Mindenütt nyögnek, panaszkodnak az emberek. Te-

kintetük sötét, hangjuk kényszeredett, reményük gyáva, hitük kiégett. Kevés az enivaló, csökken vagy elfogyott a munka, a kereset, béna a kedv. Mindenfelől az élet megnehezedéséről és elsötétüléséről csapnak ránk a hírek s úgy emlegetik már a katasztrófákat, mint a mai helyzetek természetes következményét; ma borús az ég, holnap, de talán már éjjel kitör a vihar.

Miért kell kitörni a viharnak?

Miért természetes az ember életében a katasztrófa?

2.

Elmenekülök a történelembe.

Egyik történelmi könyvet a másik után olvasom. Elszorul a szívem, elbágyad az agyam. Miért ez a szakadatlan harc? Mi az oka ennek a töméntelen küzködésnek, önkínzó erőfeszítésnek, gyógyíthatatlan ostobaságnak? Mért nem tudják észszerűen szabályozni életüket az emberek? Miért nem tudnak tanúságokat levonni legalább a saját kárukból, miért kezdődik mindig előlről tulajdonképpen ugyanaz az egy ügy? Hullahegyek hevernek a történelemben s az igazságot, az értelmet, az emberiséget napról-napra szíven-szúrták.

S az út, mely felé a történelem mutat, csüggesztően sivár. Európa válsága újabb válságokhoz és katasztrófákhoz vezet. Én, a szemlélődő, s te, embertársam, aki megértéssel olvasod e sorokat, csak mi ketten vagyunk oly okosak és élesszeműek, hogy meglátjuk a közeledő eseményeket? Mindenki más, azok is, akiket nálunk több felelősség terhel, ostobák volnának? Dehogy azok. ők is tudják.

Hát akkor mi ez a kényszerűség?

Mért mennek tovább, mért lazítják tovább fejük fölött a sziklákat, mért nem állnak meg?

3.

Az ég csalóka félköre meghasad előttem és nagy távlatok bontakoznak ki.

Olvasom Hötzendorfi Conrad, a monarchia hadvezérének szavait a világháborúról. Azt mondja, hogy a győzők, akik széthasogatták a mi régi magyarosztrák hazánkat, olyanok, mint a gyerekek, akik möhön széttörtek egy értékes korszót. Ez a korszó hiányozni fog. Azt is mondja, hogy a világháború szörnyű sebet ejtett az árja kultúrán és felvetette a faji kérdést. Most aztán már nem lehet nemzetiségekben, nemzetekben és egyéb ily kis egységekben gondolkodni, most felvonulnak a történelem színpadára a fajok. A keleti népek. A négerek. A sárgák. A nagy egységek harca kezdődik el.

Valóban, alig hunyta le szemét a monarchia tragikus hadvezére, keleten megszűnt a nyugalom. Japán elindult s ha nem tudjuk, hát éreznünk kell, hogy nem áll meg, míg vérből és vasból, agyvelőből és dinamitból ki nem kovácsolódik az ötszázmilliós mongol birodalom. És nem azért születik, hogy önmagában és békében éljen. Mit állít vele szemben a fehér faj? Kisebb-nagyobb népeit, nemzeteit, autarkiait, zötyögő pénzrendszereit, önmaga ellen hegyezett szuronyait, ezer és ezer válságát, kételkedő kapitalizmusát, bizonytalan bolsevizmusát, mindent szétrágó kételkedését?

Ez a harc ma már elindult s évtizedről évtizedre egyre nagyobb méreteken bontakozik majd ki. A végét nem lehet látni ma, de a történelem aggodalomra int s a bizonytalanság sűrűsödő felhője alatt egyszerre nyílik a karom: szeretném a szívemre szorítani a szép olasz városokat, a gazdag és szép német könyveket, a francia szellemet, az angol okosságot, az amerikai energiát, védőn és magasztalón Európát s benne az én összevagdalt és megsértett kis hazámat, a nagy Árpádok, Anjouk és Hunyadiak megmaradt emlékét, mely mohó fajok keresztútjára vetve görcsö-

sen keresi az élet sugarait, hogy mentse, amit hivatása menteni: az emberi értéket...
Mi lesz így velünk?

4.

Mi lesz?

Egy szó emelkedik fel a ködös tengerből: Isten.

Isten!

Mi része van ebben Istennek? Isten akarná így, Isten gondolkodik így, Isten mindebben résztvesz?

... A távlatok tovább növekszenek. Megszólal egy hang: „Ne nézd mindig a drámák végét, hol öszszecsapnak a hősök és egymás szívébe vágják kardjukat. Ne nézd az egyes embert, a népeket se figyeld... lásd inkább magát az életet, mely szélesen, erősen és szinte vidáman hömpölyög keletkezése óta Babilónián, Asszírián, Karthágón, Athénen, Rómán, az összes katasztrófákon át napjainkig a holnap felé. Nem jó-e élni? Nem szép-e ez a látvány? Nem érzel-e hálát, hogy ha csak egy emberélet szemvillanásnyi tartamára is mindezt tudatosan láthatod? És tudatod és kételyeidet nem csillapítják és színezik és bódítják a végtelenség misztikus érzései? Gondolj arra, hogy mily jelentéktelenül parányi részecskéje az emberiség a világegyetemnek s már hová jutott?... Keletkezett és van! Birtokába vette a Földet. Most még folyik a harc. Harc a birtokért, a hatalomért; nemzetek harca után következik a fajok harca, igen. De a fajok harca majd nagy egységeket olvaszt, egységes Európát, egységes Ázsiát, egységes Afrikát... kitör a világok harca, amely kikényszeríti, megteremti az egységes emberiséget. Első felvonás: harc a Földért. Második: harc az emberrel. És azután megkezdődik az emberi színjáték harmadik, minden eddiginél szebb és megrázóbb felvonása. A harc magunkért, az ember harca az emberért, az ember megváltásáért, a lelki, az univerzális emberért. Gondolod-e, hogy ezt a felséges utat az ember csak a saját erejéből járja be? Gondolod, hogy nem Isten gyúrja át per-

cek, századok és ezredek és évmilliók alatt az „embert” — emberré?

... Itt ülök a szürkén dobogó tenger mellett, fülembe zakatol az ember válsága: nem tudok erre a hangra tagadóan válaszolni. Érzem csöppnyi létem engesztelhetetlen börtönét, hallom az ellenmondásokat, látom a kételkedő mosolyokat, szinte a bőrömon bizsereg a végső kérdések titka... mégis azt mondom: hálás vagyok életemnek ezért a múltó fényéért és örömmel kapaszkodom meg a suttagó optimizmusban. És követem ezt a suttagást. Részt kell vennünk a harcokban, mert ez a rendeltetésünk, de hinnünk kell abban, hogy ez az emberi színjáték egy bizonyos ponton ... nem!... a lényegében: Isteni Színjáték. Hinni? Nem! Hittek az elmúlt századokban is. Tudnunk kell. Tudnunk kell Isten létét az életünkben.

5.

Tudnunk kell és tudatossá kell tennünk.

Az emberi élet néhány évtized óta elmechanizálódott, elszürkült. Cipelünk magunkkal régi formákat, újakat is kiver belőlünk a sorsunk, de mindnyájan érezzük, hogy hiányzik az igazi tartalmuk, a lényeges rendeltetésük. Szürkeség és tartalmatlanság jellemzi az egyes emberek életét, a családot, az Össze-vissza kavargó társadalmat, az acsarkodó osztályokat, hazug, szemforgató versengés a nemzetközi életet, céltalanság a tömegeket, melyek elfásulnak az anyagi javak elintézetlen harcában és amelyeknek tusakodásában ma oly gyakran teremt pillanatnyi csöndet az erőszak, a jog és az isteni meggyőződés hiányában. Jog? Meggyőződés? A világháború, mely csak elmélyítette a válságot, az isteni elvek mellőzött rendteremtő ereje helyett új rendszert erőszakol: a tények erejét. Tényeket teremts s a jog és igazság, a nemes és megváltó „affectio és misericordia” majd alkalmazkodik a tényekhez. Az ifjú, ki az iskolákban megtanult bizonyos mennyiségű vallást és erkölctant, za-

vartan rángatja fejét, mikor elindul az életbe: mit kezdjen erkölcstanával?... hiszen itt kint alig van nyoma az uralmának, sőt a mindennapos gyakorlat épp az ellentétét „szentesíti”. Győzz, a többitel ne törődj, látja itt kint s ha nem akar elbukni, beáll a tények sorába. Megalkuszik s mire győz (ki a győztes itt?) vagy elbukik (amire nyitva áll a tér), lehullottak lelkének csillagai s a temető felé már csak egy korhadt testet vonszolnak, mely után nem világít fény. A temető felé? A mi mai életünk kiégett emberekkel van teli. Kiégettekkel és pogányokkal. Egy új pogányság véli ma mindenfelé diadalmasan szárnyait bontogatni, új barbarizmus, mely azt hiszi, hogy a kiégett formákat lármával, propagandával, erőszakkal, vérrel lehet megtölteni. Ez tévedés. A formának csak egy éltető tartalma van: a lélek, mely isteni eredetű és rendeltetésű. De tévednek azok is, akik azt hiszik, hogy az új pogánysággal sikeres harcot lehet vívni a kultúra emlegetésével, az emberiség siránkozásával, a demokrácia és mindenféle emberi jog hol kényelmes, hol unalmas, de mindenképpen megszokott és idejét múlt hangoztatásával. Demokrácia? Hogyne, jó volna. Emberi jog? Gyönyörű. Kultúra? Nélkülözhetetlen. Emberiség? Ez a cél. De ez nem elég. A harc harc, a harc elől nem lehet kitérni, a harc áldozatot és elsősorban önfeláldozást követel. Mindezekelőtt pedig felszerelést. Mivel szerelhetjük fel magunkat, ha nem éppen azzal, amit szembeszögezünk a neobarbarizmusnak és amit meg akarunk menteni: kultúrával. De nem a szóval, nem a szó üres és gyanús handabandázásával, hanem le kell szállnunk a gyökerekig. A kultúrának gyökeréig. Hol van az? Mi az? Isten.

Ez a mi kultúránk Istenben gyökerezik, mint ahogy a pusztító neobarbarizmus is néha nagyon réginek látszik: olyan népkatlanokból lángol fel, melyeket talán sohasem telített meg a kereszténység... Ez a mi kultúránk Istenben gyökerezik, Istenhez kell visszatérnünk. Istent kell visszahoznunk az életünkbe.

Tudatosan. A magánéletünkbe. A családi életünkbe. A társadalmi életünkbe. Az állami életünkbe. A nemzetközi életünkbe.

Theokrácia.

Egy új theokráciáról van szó. Ez a menekülés, ez a feltámadás útja.

Modern theokrácia.

6.

Látom az elkedvetlenedő arcokat, a csüggedt legyintéseket, hallom a lekonyuló megjegyzéseket: ugyan, mit akar itt ezzel a régi szóval, írjon inkább regényt. Ugyan kérem, tele vagyunk gondokkal, miből fizetünk elsején házbért, miből küldjük iskolába a gyereket, azt mondja meg inkább, hogyan kap földet a paraszt, munkát a munkanélküli, több fizetést a szűkölködő, titkos választó jogot a magyar polgár. Hallom mindezt. Azt a kérdést is hallom, ha nem is mondják hangosan, hogy hogyan jut több jövedelemhez a gyáros, több vagyonhoz a gazdag, több kitüntetéshez a kapaszkodó, több mulatsághoz a szórakozni vágyó.

Minderre csak azt tudom válaszolni: így. Ragályt nem lehet limonádéval gyógyítani. A mai betegség neve: istentelenség, gyógyszere: Isten. És kérdem: Isten valóságos uralma alatt nem lehet megalkotni a választójogot? És válaszolom: Isten trónraültetése életünkben kötelességünkké teszi, hogy eltüntessük a szűkölködést, hogy kenyeret és munkát teremtsünk mindenkinek. És csak Isten uralma tud gondoskodni a jövedelmek igazságos elosztásáról és a vagyonok helyes birtoklásáról és célszerű felhasználásáról.

Ugyan kérem, hallom, Isten nem rendez be és nem irányít társadalmat, arra feleljen, hogy kik képviselik majd és hogyan ebben az új theokráciában? Azt akarja talán, hogy papok vezessék a világot? Mi lesz a polgári szabadsággal, az egyéni függetlenséggel, a kutatás zavartalanságával, a tudomá-

nyokkal és művészetekkel? A középkorba akar visszavezetni minket?

Ezek már súlyosabb kérdések.

De kérdezem: melyik tudós milyen munkáját gátolja ma Isten hite? Melyik matematikai alapigazság és következtetés ütközik Isten tudatába? Vagy milyen helyes természettudományos kutatást akadályoz meg Isten jelenléte... ma, mikor minden vizsgálódás éppen Hozzá vezet? Milyen művészi teremtést lehetetlenít Isten ma, ebben a bénító korban, mikor éppen ő ad erőt és hitet az alkotáshoz?

Hogy papok vezessék a világot?

Keresgélő gondolataim megállnak itt. Papok? Egy új theokrácia megalkotásánál mindenesetre rendkívüli szerep kínálkozik az egyházak számára. Hogy mit, mennyit, hogyan vállalnak ebből a szerepből... nem tudhatom s nem is érzem ildomosnak e kérdés feszegetését. De hitem és meggyőződésem, hogy harcolni az új pogányság ellen csak papi jellemű emberek vezetése alatt tudunk. Szerzetesi lelkű és jellemű emberek önfeláldozó és áldozatot követelő vezetése alatt.

És hogy régi a szó?

Nagyon régi, tudom. Nem régi-e az igazság? És nem döbbsent-e meg napról-napra az erejével minden igazság? És megvalósultak-e már e Földön az igazságok, azok a halhatatlan eszmények, melyekkel minden ember e Földre lép? Isten államának, Isten uralmának megvalósítására is csak kísérletek történtek eddig.

S talán a mai világválság új, minden eddiginél mélyebb kísérletre indíthat minket.

7.

Én egy súlyosabb kérdést vetek magam ellen.

Ennyi az egész?

Theokrácia! Isten állama! Isten uralma! Hatalmas szó, lenyűgöző elképzelés. Ha valóban komolyan,

a ma oly sokfelé hiányzó emberi lelkiismeret teljes képességével mélyedünk el ebben a fogalomban, oly óriásnak kell tartanunk, mint magát a válságot, mely egy múltó emberben ezt a koncepciót a hánytorgó tenger partján felvetette. Múltó ember? Sóhajnyi válasz, de mégis ez a válasz a kemény kérdésre. E sorokat valóban csak egy múltó ember sóhajtja a világ felé, embertársai felé. Egy hanyatló polgár, aki emberi életének csúcsosodó évein körül néz ... hátranéz ... értelmet keres elröppent esztendőiben és rettenve hunyja be szemét, ha a jövő felé fordul és megpillantja benne a múlt ismétlődéssel fenyegető értelmetlenségeit. Egy múltó ember, egy egyszerű lélek az emberi sors bonyodalmaiban; ma ennyi telik tőle. Ennyi. Ez a sóhaj, ez a kívánság. És ezek a lapok, melyek két évtizednyi írói munka közben kiszakadtak belőle erről a kérdéstről. Erről a kérdéstről, mely hatalmas, ezeroldalas kötetet kíván. Vastag könyvet, mely feltárja az Isten-hit és Isten-tudat történelmét. A theokrácia kísérleteit. A császárok és pápák harcát a világi hatalomért, az állami hatalmak kialakítását, az egyházak mai kereteikbe vonulásának folyamatát, az egyházak és államok munkáját az emberiség felemeléséért. És még mi mindenről kellene szólni e szép és nagy könyvnek! A múlton kívül a máról, az új theokrácia elképzelhető szervezetéről, az egyházak közös erőfeszítéseiről, a kiürült világi formák megtöltéséről új-régi tartalommal, a csalódott emberi lélek áthevítéséről... tegnapról, máról ... és a holnap bizonyosságairól. Tudósnak és prófétának kellene megírnia ezt a nagy munkát... e sorok írója csak felsóhajtott ebben a csontokat aszaló válságban ... talán meghallják, talán elgondolkoztat, talán megtermékenyít valakit, egy pár embert ez a biztató, könyörgő, hívó sóhaj, amely olyan emberből szakadt ki, aki 1914 óta minden nap várja a halált és aki mikor eszmélni kezdett, más életet várt az emberi világban.

(Sistiana, 1935.)

IV.

ÚJ P O L G Á R S Á G , ÚJ T H E O K R Á C I A .

Valamilyen formában ma mindenki válságban van.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG.

Beszélünk gazdasági válságról s valóban válságot emleget még az a néhány ember is, akit a gazdasági válságnak ilyen vagy olyan fordulata átmeneti előnyökhöz juttat. Minél idősebbek vagyunk, minél jobban emlékezünk századunk elejére, annál határozottabban vésődik belénk a válság tudata. A mi ifjúkorunk nagy gazdasági egységek szabad lüktetésében telt el. A monarchia polgárai voltunk s az orosz határtól az Adriáig, Keleti Kárpátoktól a német birodalomig kisebb-nagyobb zökkenőkkel, de aránylag egyenletesen, főként pedig szilárd talajon állva termeltünk, kereskedtünk, gazdálkodtunk. Nemcsak a monarchián belül. A monarchia kapui tárva-nyitva álltak más nagy gazdasági egységek felé. A monarchiából szabad pillantás nyílt Európára, a tengerre, távoli világrészekre; pénzünk, vonatunk, hajónk, testi és szellemi létünk előtt nem tornyosult a sorompók végtelen sorozata, miként ma. Gazdasági válságról beszélünk, mert megnehezült, sőt több vonatkozásban lehetetlenné vált az országok és világrészek szabad érintkezése. Válságos a termelés, a javak kicserélése, a nemzetközi kereskedelem ájultan zihál, a pénzrendszerek roskadoznak, az országok gazdasági kínai falakat emelnek határaikra s a határokon belül gögösen, elfogultan, nélkülözve, dacos elszántsággal élnek; az egyik nap nem esznek húst, a másik nap lemonda-

nak a vajról, minden nap egy hadsereget állítanak bankjegyeik védelmére, de makacs elveikből nem engednek. Gazdasági válság van azonban az egyes országtesteken belül is. Termelés és fogyasztás alig tud egyensúlyba jutni. Válságról panaszkodik a gazda és a gyáros, a kereskedő és a fogyasztó, a polgár és a munkás. Egy-két hónapra meg-megáll a sorvasztó folyamat, fellélegzünk, aztán megint tovább zuhanunk. Hírlapjaink, könyveink zsúfolásig telnek meg panaszokkal, javaslatokkal, jelszavakkal, vádakkal. Egyik nap a kereskedőt vádolják, másik nap a gyárost, harmadik nap a gazdát. A vádak szuggesztívek s néha az is kiderül, hogy a vád nem rossz üzlet, ideig-óráig olykor meg lehet élni belőle. Van, aki a tegnapot vádolja s azt állítja, minden gazdasági bajnak a liberalizmus az oka. Mások szerint a kapitalizmus tette tönkre a világot. Ismét mások a szocializmust hibáztatják s minden bajért a bolsevizmust teszik felelőssé. Sok országban az individualista gazdálkodást kiáltják ki bűnbakul s azt hirdetik, hogy majd az irányított termelés minden bajtól megvált minket. De vannak szakemberek, akik éles nyugalommal vitába szállnak a kollektív rend képviselőivel s azt állítják, hogy minden beavatkozás az egyéni termelésbe ártalmas. Hagyjuk dolgozni az embert! — kívánják egyfelől. Ne engedjék dolgozni, kiáltják másfelől, legfeljebb dolgoztassák, még pedig úgy, ahogy a közösség érdekei kívánják. S mialatt individualizmus és kollektivizmus egyre elkeseredettebben csatáznak, a társadalmi bölcselek megállapítják, hogy Európában immár egyre élesebben többféle termelési rend ékelődik egymás mellé s a történelem azt bizonyítja, hogy kétféle gazdasági rendszer sem élhet sokáig békében egymás mellett; az ellentétek előbb-utóbb felrobbannak.

POLITIKAI VÁLSÁG.

Válságban van tehát a politikai ember is. Szocialista és kapitalista, bolsevista és nacionalista államok, köztársaságok és diktatúrák zsúfolódnak egymás

közvetlen közelében. Az egyes országok társadalmi életében ugyanezeket az ellentéteket találhatjuk meg, sőt ezek az ellentétek az egyes családok életét is gyakran már elviselhetetlen feszültséggel telítik. Érdekek és elvek, érzések és meggyőzések ágaskodnak egymás ellen. Ott látjuk még az asztalfőn a polgári apát, az egyre fáradtabb kenyérkeresőt, aki reggeltől estig inaszakadtan, kimerülő idegekkel kérései, keresi, ha még tudja... a pénzt a kis család eltartására... s körülötte egyre ingerlékenyebb, egyre elkeseredettebb gyerekek ülnek, feszengenék, akik igen gyakran hiába akarnak, nem tudnak elhelyezkedni az apai világ kereteiben s lélekben legalább már régen elrohantak az egyik jobb-, a másik a baloldali forradalmi szélsőség felé.

ERKÖLCSI VÁLSÁG.

Korunk ellentétes politikai és társadalmi irányai megtámadták a családot, a hosszantartó gazdasági válság mélyén felbukkan az erkölcsi krízis. Mi szabad, mi tilos? Mi az emberi, mi az embertelen? Mi az erkölcsös, mi erkölcstelen? A válaszok, miket emberek ma ezekre a kérdésekre adnak, egyre ingadozóbbak; a válaszok, amiket e kérdésekre az emberek élete ad, egyre homályosabbak. Szabad-e ölni? Erre a kérdésre aggasztóan dadogó választ suttog a mai ember. Hja, a háború. Hja, a nemzet érdeke, az állami rezón. Hja, a párt érdeke. Hja, magasabb szempontok ... A mai embernek egyre több a magasabb szempontja s ezek a szempontok mindig kéznél vannak, ha az erkölcsi parancsok kérdést mernek intézni hozzá. Szabad-e lopni? Van-e magántulajdon? Mi a magántulajdon?... Elképzelhető volt-e harminc esztendővel ezelőtt, hogy ezekre a kérdésekre ne adjunk mindnyájan egybehangzó választ? Ma más a válasz Moszkvában, más Berlinben, más Londonban, más New Yorkban, más Tokióban és más Shanghaiban. Így van? ... Betegek vagyunk, beszéljünk őszintén. Szabad legyen-e az ember? Azt mondják ma sokfelé, hogy nem kell a szabadság, árt

a szabadság; tag, valami rész legyen az ember, párt-nak, társadalomnak, államnak névtelen kis porszeme, aki engedelmeskedik, lelkesülten engedelmeskedik, ahogy irányítják. Én még úgy tanultam, hogy szabad legyen az ember. Nem is kellett tanulnom, mert magammal hoztam ide a szabadság vágyát, mint egy jobb világ üzenetét, mint a szép élet biztosítékát. Aztán szabadságra neveltek. Szabadságra neveltek a tanárain. Mi Petőfi versein nőttünk fel, a magyar történelemmel minket a szabadság szeretetére és tiszteletére tanítottak. Nekünk azért dicsőítették Bocskayt, Bethlent, Rákóczit, Kossuthot, mert a szabadságért harcoltak; mi ezt a dicsőítést komolyan vettük, elhit-tük és nem felejjtük el. Minket szabadságra neveltek és azt tanították nekünk, hogy a szabad ember, aki megőrzi szabadságát, megbecsüli embertársának a szabadságát is, tiszteli a másik ember lelki és testi függetlenségét is. Minket szabadságra neveltek, mert azt mondták, hogy a szabad ember nyílt és őszinte, a társadalomnak pedig becsületes, nyílt és őszinte emberekre van szüksége, nem pedig képmutatókra, intrikusokra, így vagy úgy szervezett tömegbábukra. Minket szabadságra neveltek a papjaink, akik azt mondták, hogy Istennek szabad emberekre van szüksége, mert a lélek szabad, a lélek egyéni, a lelkiismeret az emberé és a lelkét minden egyes embernek külön-külön kell elvinnie Isten elé. Nincs lelkiismeret, ha nincs szabad ember, a lelkiismeret elsikkad a tömegrabságban.

A SZELLEM VÁLSÁGA.

Hol van ma a szabad ember? Hogyan beszélhetünk ma lelkiismereti szabadságról, mikor tétlenül kell néznünk emberek üldözését, gondolatok megtipor-tatását, papok bebörtönöztetését, rétegek, osztályok, fajok csonkítását, ezrek és ezrek nélkülözését és iszo-nyú vergődését máról-holnapra támadt paragrafusok közt... A mi ifjúságunk szellemi egén egy fenséges szó ragyogott: az érték. A mi szellemi életünk köz-ponti napja az érték fogalma volt. Nem igaz, hogy

nem tudjuk, mi az érték. Tudjuk! Tudjuk, mi az érték a tudományban, a művészetben, a közéletben. Nem igaz, hogy nincsenek igazságok! Vannak! Halhatatlan igazságok vannak. De az erőszaknak az az uralma, amely 1914-ben elborította az emberiséget, megmarta az értékek világát is és azóta rombolja. Rombolja és a gazdasági, a politikai és az erkölcsi válság mellett létrehozta a szellem válságát is.

Minden válságos lett tehát?

Az első pillanatban hajlandók volnánk azt felelni, hogy: minden. Az életnek minden területe. Mikor azonban már-már kiejteném ezt a „minden” szót, egyre határozottabb gátlást érzek. Valami visszatart, egy érzés fátyolt vet a hangomra. Lehet... úgy van... válságba juthatott, valóban válságba jutott az élet minden területe, de nincs, nem lehet válságban *maga az élet*.

AZ ÉLET ÉRTÉKE.

Ezer és ezer könyvet írtak már az életről. Az élet értékéről és értéktelenségéről. Nagy bölcselők egész életüket szánták az élet kérdésének megoldására: mi az élet, mi az értelme, érdemes-e élni? Olyan nagy filozófus, mint Schopenhauer, több ezer oldalon rendkívüli kultúrával és zseniális rendszerességgel, helyenként majdnem ellenállhatatlan szuggesztivitással bizonyítja az élet semmiségét és gyötrelmét. Elolvassa az ember ezeket a száz és száz, gyakran mély és szellemes oldalakat s elkomorodva teszi félre a könyvet. Milyen különös ... — tűnődik az ember — most bebizonyította ez a kiváló bölcs, hogy nem érdemes élni. Hát akkor ő miért nem ölte meg magát? Megelégszik azzal, hogy velem hiteti el az élet értéktelenségét? Úgy viselkedik, mint egy modern hadvezér, aki vezérkari térképek biztos fedezékéből halálos csatába küldi gondolatainak hadseregét, öljenek és pusztuljanak, de ő maga sértetlen marad? Nézzük meg csak közelebbről. Azt mondja a bölcs, hogy több a szenvedés az örömnél. A gyötrellem pozitívum, az öröm illúzió, negatívum. Ha összeadjuk és kivonjuk... de kér-

dem, mikor adunk össze és mikor vonunk ki? Ha fájdalom ér, összeszorítom a fogam és szenvedek. Ha öröm ér, felragyog az arcom és nevetek. Ha fájdalom támad rám, alig vigasztal elmúlt napok öröme, de ha öröm lep meg, nem bénít már a tegnapi kínja. Minden filozófiától, de minden válságtól is függetlenül, tudunk örülni. Tudunk mosolyogni, tudunk nevetni. Vannak bennünk képességek, melyekkel szeretni tudjuk az életet, vannak szerveink, melyek az öröm állandó befogadására alkalmasak. Nézzük a szűkölködőt, akinek ruhát és kenyeret adunk. Milyen mohón takarja be testét, milyen örömmel nyúl a békítő falat felé, arcán hogy' elsimulnak a ráncok... Nézzük a gyermeket, milyen édes szenvedéllyel kapkod anyja melléhez ... milyen éhes tud lenni, milyen örömmel csilapítja éhségét, milyen görcsös erőfeszítéssel készül valamire az a csöpp lény. Ki tudja megmagyarázni egy csecsemőnek, hogy ne szopjon, hagyja abba, nem érdemes, az életnek nincs értelme és értéke... ki az a Schopenhauer? És ha akadna ilyen Schopenhauer, vajjon neki volna-e igaza vagy a csecsemőnek?

A CSECSEMŐ IGAZSÁGA.

En a csecsemőnek adok igazat és úgy érzem, hogy a csecsemőben egy életreszóló, talán halhatatlan igazság van. Az élet igazsága. Ezt az igazságot látjuk a nevető gyermekben, az ambiciózus ifjában, az életre készülő nőben, a küzdő férfiben, még a sír felé tartó öregekben is. Nézzük a gyermeket, aki apró játékaiból világokat épít fel a szoba sarkában, a szagos réteken, a vizek partján. Kis kavicsok, festett figurák vannak a kezében, ide-oda rakogatja, tologatja s kis ujjai közt világok keletkeznek, világok múlnak el... Kavicsok, figurák világa? Dehogy. A képzelet birodalmai. A fantázia világrendszerei. Kavicsok, figurák, külsőségek, anyagi lim-lomok ... ami élteti mindezt, az a belső igazság, az a titokzatos törvény, melyet magunkkal hozunk erre a földre. A csecsemő, a gyermek igazsága elkísér minket egy életen

át... azért is, mert Freudnak is igaza lehet és a cse-csemő velünk, bennünk marad a sírunkig, de talán inkább azért, mert igazuk van a hívőknek, akik azt mondják, hogy egységes a lélek és változatlanul az jelenti az embert bölcsőn innen és koporsón túl. Minden egészséges ember az első perctől kezdve, hogy idetoppan, minden megpróbáltatáson és szenvedésen át a távozás utolsó pillanatáig mélyen meg van győződve arról, hogy valamely pozitív célja van itt, hogy rendeltetése van, hogy értéke van az életének. Mindnyáján ragaszkodunk az életünkhöz, minden válságban megszólal bennünk egy biztató hang; akármennyire megtipornak a körülmények, mindig felemelkedik bennünk valami erő, amely azt súgja: bízz magadban, szeresd magadat. Az ember szereti és becsüli magát. Azt szokták erre felelni: persze, szereti, mert önző. Önzők vagyunk? Egoisták? Ne szégyeljük bevallani, önzők is vagyunk. Az önzés alapja az életünk szeretete, az életünk megbecsülése. Szeretjük magunkat, mert az életünket szeretjük, mert azt a kincset szeretjük, amit magunkkal hoztunk erre a világra. Ki beszélhet az élet válságáról, amíg ez a makacs egoizmus is irányítja az emberek életét? Baj van a kereskedelemmel, az iparral, a földdel, az intellektuális pályákkal, válságban vannak osztályok, népek, államok, de nem tör-e át minden válságon az a rendíthetetlen meggyőződésünk, hogy az embernek, az életnek le kell győznie minden katasztrófát? Ablakunk alatt, ajtónk előtt hangos pör folyik. Az új fiatalság dörömböl a kapun, bebocsáttatást kér. Helyet kér, szót kíván. Azzal vádolja az öregeket, hogy rossz irányba vezették az életet, válságba döntötték az embert, vonuljanak el, majd ők helyrehozzák a hibákat. Nincs-e meggyőződve az ifjúság arról, hogy érdemes élni? Nem ragaszkodnak-e az öregek az élet utolsó cseppjéhez is? Az ember dolgozni, örülni akar. *Soha ennyire aktív* nem volt az ember, mint napjainkban. Lázás lüktetés rázza meg az egész földet. Szakadatlanul rohannak az emberek, termelnek, gyűjtenek, szállítanak, gon-

dolkodnak, egyik ötlet pusztítja a másikat, egyik mozgalom üldözi a másikat, egyik terv felfalja a másikat. Mindenki mindenkit felül akar múlni. Pokoli versengés! Ki ugrik egy centiméterrel magasabbat? Ki úszik egy másodperccel gyorsabban? Ki rúg egy góllal többet? *Versenyek kora, rekordok kora.* Ki tud gyorsabban többet termelni? Ki szerzi meg a piacokat? Kié lesz az olaj, a petroleum, az arany? *A hódítások kora.* Száz és száz laboratóriumban ezer és ezer tudós, mérnök, fizikus, vegyész reggeltől estig dolgozik. Napról-napra szaporodnak a technikai találmányok, hatalmas teleszkópok kutatják az ég titkait, leleményes ötletek és szerkezetek bombázzák az atomokat. Mohó szenvedéllyel feszegetjük az élet problémáit. Hódítani, gazdagodni, tudni akarunk. Minden és mindenki kilendült abból a viszonylagos nyugalmi helyzetből, amiben a század elején éltünk, 1914 óta szinte aktiválódott az élet és általános rohanás vett erőt rajtunk. Rohanunk, rohanunk. Azért, mert nem szeretünk élni? Mert azt tartjuk talán, hogy nem érdemes élni? Minden jel, a mai ember minden mozdulata, szava az élet szeretetét, az élet értékelését harsogja. Korunk egyik legmakacsabb problémája az élet meghosszabbítása, az életkorok megnyújtása. Tovább élni, frissebben élni. A hatvan éves férfi ifjúi erőkről álmodik, az ötvenéves asszony ragaszkodik a szerelemhez, a hatásos szépséghez. Talán azért, mert rossz élni?

VÁLSÁG ÉS ÉLETKEDEV.

Soha annyit nem beszéltek válságról, mint ma és soha oly szenvedélyesen nem ragaszkodtak az élethez, mint korunkban. Válság és életkedv közt mély szakadék tátong. Nem állíthatjuk, hogy az ember ma jól él, el kell ismernünk, hogy ijesztően mély válságok örvénye, sőt talán áttekinthetetlen katasztrófák fergetege fenyegeti, de azt is meg kell állapítanunk, hogy talán még soha ilyen egyetemes és szívós nem volt az emberiség életkedve, ilyen gáttalan az életösztone, ilyen követelő az indulata. Honnét van ez

az ellentét? Hogyan lehetséges, hogy az ember, aki ennyire szereti, ilyen rosszul rendezi be az életet? Hogyan lehetséges, hogy az ember, aki ennyire szereti, ennyire megnehezíti az életet? Miért rontja, pusztítja, miért teszi válságossá az ember azt, amit imád? Menteggettük előbb az önzést, azt mondtuk, hogy az egoizmusban felfedezhetjük az élet megbecsülését is, de hogyan lehet a huszadik század emberének egoizmusa olyan vak, olyan ostoba, hogy saját életének szeretete a mások életének elpusztítására sarkalja? Nem tudná, hogy a mi lelkiismeretünk már nem viseli el az oktalan gyilkolást, rablást? De ha nem is ilyen fejlett a lelkiismeretünk, ne tudná a mai ember, hogy a szomszédban fellángoló tűz a mi vetésünket is elperzseli? Felmértük a földet, kutatjuk a mélyét, tudjuk, mennyi hely van égitestünkön. Tudjuk, mennyi az ember, tudjuk, hogy kényelmesen élhetünk itt, vidáman szaporodhatunk is. Miért nem rendezkedhetünk be hát értelmesen? Miért préselünk össze egyes népcsoportokat szűk helyre, miért fullasztjuk őket, miért fosztjuk meg őket kenyértől, levegőtől, érvényesüléstől? Tudjuk, papíroson ki tudjuk számítani, hogy a mainál sokkal kevesebb munkával sokkal többet termelhetnénk, több ennivalót, luxust, kincset, tudjuk, hogy volna itt elég kenyér, ruha, ház, minden, miért van akkor, hogy millió és millió ember éhezik, rongyoskodik akkor, amikor a föld egyes helyein elégetik és tengerbe szórják a fölösleges értékeket? Hogyan lehetséges fölösleg az egyik oldalon, szűkölködés a másikon? Volna hely, volna ennivaló... miért nincs tehát? Ennek a hatalmas életkedvnek, ennek a csillapíthatatlan rohanásnak miért lett válság az eredménye? Ebben a mohó életkedvben miért rettegünk mégis egy minden eddiginél pusztítóbb katasztrófától? Az ember, aki az életet szereti, miért gyártja éjjel-nappal a dinamitot, ebben a harsogó életkedvben miért készülünk a halálra?

Mély válság, fokozott életkedv, korunk két ellentétes tulajdonsága. Egy fej két orcával. Ha a fej egyik

felét nézzük, elborzadunk; ha a másikat, megvigasztalódunk. Jánuszarcú korban vagyunk.

Hogyan lehetséges ez?

SZINTETIKUS HAJLAMOK
HIÁNYA.

Mikor az ember harmóniára törekszik?! Az ember zenélő lény s a zene a harmóniák világa! Az embernek művészete van, a művészet pedig harmóniára indít. Az embernek tudománya van, a tudomány pedig megértésre nevel, a megértés megint csak harmóniára. Van-e csodálatosabb világ a matematika világánál, melyben minden számnak, minden egységnek, egynek, kettőnek, száznak, végtelennek megvan a maga pontos helye és rendeltetése ... hogyan lehetséges, hogy az ember, aki ezt a gyönyörű világot megalkotta, önmagát és társait nem tudja harmonikusan elhelyezni? A matematizáló és zenélő lény arca hogyan lehet diszharmonikus? Az embernek művészete, az embernek tudománya, az embernek öntudata van! öntudata! Látjuk magunk körül a szervetlen és szerves világot, érezzük kigyulladni magunkban s évtizedekig világítani az öntudat fényét, felismerjük magunkat, embertársainkat, megismerjük lakóhelyünket, bolygónkat és bolygónk társait, felfogjuk a naprendszert, a naprendszer társait, a világegyetemet, arról a fényről, amit öntudatnak nevezünk, megsejtjük, hogy alkotó és megismerő erő, melynek mélyében isteni szikrák biztatnak, hogy részei vagyunk az egyetemes teremtő erőnek... hogyan lehetséges tehát, hogy ez az öntudat a huszadik század közepe felé válságba, diszharmonióba engedi süllyedni az embert, akinél pedig magasabbrendű élőlényt eddig nem találtunk?

Mi ennek a kornak a titka?

Mi van a Jánuszarcú fejben, amit mindnyájan viselünk?

Ha pontosan megvizsgáljuk korunk anyagi és szellemi életét, arra az eredményre jutunk, hogy bőven rendelkezünk technikai és gazdasági kincsekkel, de híjjávalvagyunk bizonyos szellemi erőknek. Tech-

nikai találmányunk több, mint bármely más koré, civilizációs berendezkedésünk felülmúlja minden elmúlt évszázad alkotásait, anyagi lehetőségeink viszonylagosan kimeríthetetlenek lehetnének, de ebben a hatalmas anyagi kultúrában megdöbbentően hiányzanak az összefoglaló erők, a szintetikus hajlamok. A miénknél sokkal szűkösebb korok sokkal nagyobb szellemi eredményeket hoztak létre. Robbantjuk az atomokat, mérjük a csillagokat, de valahogyan hiányoznak csillagok közt turkáló gondolatainkból a szárnyak.

HOL A FILOZÓFIÁNK?

Mi ennek a kornak az uralkodó szellemi iránya? Ki tudna erre a kérdésre felelni, amikor még csak kísérlet sem történik a válaszolásra. A mi korunknak nincs bölcselője. A mi aktív, nagyonis aktív vezéreink és vezérecskéink elmúlt korok elmúlt filozófusaira szoktak hivatkozni, ha egyáltalán hivatkoznak valamire. Itt is, ott is idézgetik Nietzschét, innét is, onnét is elszaladnak egy-egy görög bölcshez s az elvonult Bergsonra úgy mutogatnak néha, mint egy, a mainál szellemibb, mindenestre harmonikusabb kor ittmaradt, ittfelejtett, furcsa, majdnem korszerűtlen jelenségére. Autóink szédítő rohanással évről-évre új világrekordokat állítanak fel, repülőink tengereket és kontinenseket kötnek össze, de Tokiótól Moszkváig a legkülönbözőbb és legellentéteesebb szellemi irányok feszülten és ellenségesen állnak egymással szemben s ma még kísérlet sem történhetik az elmentétek feloldására.

SZELLEMI AUTARKIÁK.

Állítsunk egymás mellé egy mai japánt, egy mai orosz, egy mai angolt, egy mai indiait, egy mai amerikai, egy mai franciát, tekintsünk ezekre az ellentétes jellemekekre és gondolkodásokra s egyszerre meglátjuk, hogy a sorvasztó gazdasági autarkiakon kívül szellemi autarkiak is keletkeztek, amelyek széttörték a gondolkodásnak már-már kialakult egységét. A gondolkodás primitív mélységekbe zuhant vissza. Van

egy egyszeregy, amely mindenfelé érvényes, vannak a házépítésnek, a gépszerkesztésnek, a földművelésnek alapszabályai, amelyeket a mai ember egyetemesen követ, de a szellemi életnek magasabbrendű egységétől a mai szellemi autarkiák elfordultak. Ki álmodhatik ma egy világgondolat termékenyítő erejéről, amikor Európa maga is jelentéktelenebbnél jelentéktelenebb autarkiákra bomlott s a durva szellemi sorompókon az elfogultság, a gyűlölet, a legalantasabb politika áll őrt. Még a nyugodt tárgyaláshoz szükséges atmoszféra is hiányzik, hát még az alkotáshoz! Egy hiányzó elem kutatásához, egy gyógyszer elemzéséhez, egy gyilkoló gáz kotyvasztásához, egy hiányzó csavar megszerkesztéséhez még valahogyan össze tudunk ülni, de valamely egyetemes világgép, még csak egy európai gondolat megszületésére is vérszegények, tehetetlenek vagyunk. Hol vagyunk azoktól a koroktól, melyekben egy Kant, egy Hegel, egy Schopenhauer, egy Rousseau, egy Hume rendszerbe tudta foglalni az emberi szellemet! Hol vagyunk attól a szellemi magaslattól, melynek csúcsa a filozófia volt, a filozófia, mely minden részletkérdést felszívott és méltósággal hirdethette magáról, hogy rendszerezője, irányítója, értelme minden tapasztalatnak és gondolatnak! Nem jellemző-e, hogy a német nép, mely a legtöbbet bölcsületben és zenében adta a világnak, ebben a században mind a két területen úgyszólván elhallgatott? És hol van a francia racionalizmus, mely az értelemnek oly világos sugarait tudta mindig az összehordott tényekre lövelni, hol van az angol kriticismus, az angol empirizmus, mely a tapasztalat adataira támaszkodva mindig rendet tudott teremteni az emberiség feltorlódott gondolataiban, egymásra ágaskodó rendszereiben? Hol vannak Európa nagy szellemei, a Schopenhauerek, a Tolsztojok, a nagy bölcselők és művészek, akik felülemelkednek múltó napokon, elfogultságokon, részleges érdekeken és szempontokon s hidat vernek országok és világrészek, Európa és India, Európa és Ázsia között?

HOL A SZENT?

Ahogy nem találjuk meg korunk filozófusait, úgy hiába keresünk egy másik szellemi típust is, hiába keressük ma a világban a szentet. A szent embert. Tudjuk jól, hogy néhány hegyi kolostor kemény falai között szilárdan tartják ma is néhányan ember és Isten kapcsolatát. Egyes rejtett cellákban ma is rendíthetetlenül küzd sok fénylő szemű ember az ördög ellen, az egyoldalú anyag rabsága ellen a lélek szabadságáért, az ember megváltásáért, ők a hegyek közé zárt tengerszemek, melyekben az isteni tengerek hulláma ver visszhangot. De mily kevesen vannak . . . vagy hangjuk mily alig hallhatóan, fényük mily alig láthatóan hull a mi vergődő világunkra! Mily kevésé vesz tudomást róluk ez az ordító világ... példájuk süket fülekre talál, alázatuk nem vonz híveket, hitük nem csábítja a hitetleneket, rajongásuk nem gyógyítja ma a kiábrándultakat, szilárdságuk nem erősíti a kétkedőket és tétovázókat. A szent ember aláztos. Hol van a mai világból az aláztat? A szent önfeláldozó. Hol találjuk ma az áldozat édességét, leg-halványabb hajlamát? A szent híd a látható és láthatatlan világ közt. Ki keresi ma a láthatatlan világ szépségeit, ki hajlandó feláldozni valamit, egy porszemet e múltó világból a megfoghatatlan, de halhatatlan értékekért? A szent lemondó. Ki tud ma lemondani... ki tud ma lemondani még arról is, amiye nincs? A szent elszakad apjától, anyjától, elszakad testi családjától, elszakad az anyagi világtól és boldogan él egy eszméért, boldogan él Istenért. Hol találjuk meg Istent a mi világunkban?

A VILÁGVÁLSÁG OKAI.

A bölcsnek és szentnek, e két legértékesebb embernek a hiánya fájdalmasan jellemző a korunkra. A bölcs és a szent testvérek; a bölcs a gondolat világi, a szent a gondolat hívó arca. Milyen az a család, melyből hiányzik a legértékesebb testvérpár? Tökéletlen, boldogtalan, elégedetlen, diszharmonikus. A bölcs és a szent hiánya miatt jutott válságba a mi szellemi vi-

lágunk, sőt az egész huszadik század. A bölcs és a szent hiánya dönti el sorsát ennek a kornak, melyben rendkívüli anyagi lehetőségek, páratlan technikai teljesítmények között évtizedről évtizedre kialszik a szellemi életnek egy-egy napja, hogy hamarosan valami történelmi sötétség réme fenyegetsen mindnyájunkat, akik élünk s még inkább a gyermekeinket és unokáinkat. A szent és bölcs hiánya okozza, hogy megnövekedett életkedvünkkel boldogtalanul és megzavarodva ülünk a föld terített asztalánál és már-már reménytelenül pislogunk az egyre bizonytalanabb holnap felé. A bölcselő jelenti a szellemi életet, annak csúcsát és egységét, a szent a morális erők élő jelenlétét az emberi világban... a huszadik század szellemi életéből hiányzik a csúcs, az egység, a huszadik század technikai kultúrájából, válságos civilizációjából hiányzik az erkölcsi erő. Amily fényesen előre rohantunk a technikai civilizáció területén, annyira elmaradt a morális és szellemi kultúránk s a fejlődésnek ebből az egyenlőtlenségéből keletkezett a huszadik század világválsága. Ez a feszülő kor, mely duzzad az életkedvtől és a legfantasztikusabb rémektől. Ez a hatalmas kor, mely világrészekben gondolkodik, de elvesztette az isteni gondolkodás alapelemeit is. Ez a zajos kor, melyben repülőgépek motorja zúg, de amely elvesztette a csendet. Ez a versenyző, loholó, kapkodó, túlságosan aktív kor, amely elvesztette a szemlélődés egyensúlyozó, békítő örömeit. Ez a tömegekben cselekvő kor, mely elveszti az embert. Ez az életért rajongó kor, ez a steinacholó és voronoffos kor, ez a rákkutató és szociális kor, mely éjjel-nappal dübörgő üzemekben dinamitot, halált gyárt. Ez a kor, ez az átmeneti, ellentétek közt hánykódó, boldogtalan kor.

AZ ÉLET SZÉPSÉGE.

De akármilyen sötét diagnózishoz vezet is a vizsgálódásunk, ne felejtünk el egy tényt, amelyet cáfolhatatlan bizonyossággal megállapítottunk. Ez a tény: szeretjük az életet. Élni akarunk és meggyőződésünk,

hogyan élni kell, élni jó. Maga az a tény, hogy érdemesnek ítéljük az életet a vizsgálódásra, feltétlenül bizonyítja, hogy akarunk élni. Akármilyen kegyetlen eredményekre bukkanunk, szájunkban, szívünkben érezzük az élet édességét. Ma is vannak örömeink. Az egészséges ember örül a testének, jól esik izmaink, izületeink mozgása. Jól esik tüdönk rugalmas tágu-lása, szeretjük magunkat, szeretjük az embert, szeretjük a barátságot, szeretjük a szerelmet, szeretjük a szeretetet, szeretjük a világot, érzékeinket, lelkünknek a világát, szeretjük a gondolatokat, a könyveket, a szép képeket, az okos tudományokat, öntudatunkat, melyben visszaverődik a nap fénye, a csillagos ég, a végtelen kicsinek és végtelen nagynak számos titka. Ki nem áldott már nyári éjszakán, mélyenlélegző tengeren a csillagos ég alatt, ki nem döbbsent már meg az élet felfoghatatlan nagyszerűségétől, ki nem érzett már hálát azért a csodáért, azért a rejtélyes kegyért, hogy mindazt, amit világnak, létezésnek nevezünk, a rövid emberi élet percnyi villanásában megpillant-hatja, felfoghatja? Kit nem rázott már meg az a ré-mült öröm, hogy részesei lehetünk annak az isteni műnek, amit kopott szóval világmindenségnek hívunk, kit nem rendített már meg az a sejtelem, hogy létünk, öntudatunk, lelkünk, az a tény, hogy itt vagyunk, az a tény, hogy itt sorsunkról gondolkodhatunk, olyan feladatokat, olyan kötelességeket ró ránk, amelyeket eddig talán egyáltalán nem teljesítettünk?

POLGÁR, ARISZTOKRATA,
PROLETÁR... EMBER.

Az élet öröme, maga az életkedv felveti a kérdést: miért élünk, hogyan éljünk, mi a dolgunk és kötelessé-günk ezen a földön? Vájjon megelégedhetünk-e azzal, hogy jól vagy rosszul elvégezzük mindennapi dol-gainkat? Mi a mi dolgunk egyáltalán? Táplálkozunk, dolgozunk és harcolunk a táplálékunkért, a laká-sunkért, társalgunk, utazgatunk, szórakozunk, olvas-gatunk, adót fizetünk, szeretünk és szeretkezünk, csa-

ládót alapítunk, háborúba megyünk, ölünk és meggyilkolnak minket, lelkesedünk és gyűlölünk, békét kötünk, új háborúra készülünk, öregszenk, talán rendjelet is viselünk, címet kapunk... így élünk, ha polgárok vagyunk, körülbelül így. Viseljük régi rangunkat, alkalmazkodunk az új élethez, pénzt szerzünk őseink kiváltságaihoz, vadászunk és táncolunk, előkelők vagyunk, végrendelkezünk ... így élünk, ha arisztokraták vagyunk, körülbelül így. Robotolunk, szervezetekbe tömörülünk, bért kapunk, forradalmat is csinálunk, győzünk vagy lehullunk, jogokat és lehetőségeket követelünk, esetleg diktatúrában egyesülünk . . . így élünk, ha munkások, ha proletárok vagyunk, körülbelül így. Ez minden? Elégedetlenek vagyunk. Érezzük, hogy ez kevés. A polgár is ember, az arisztokrata is, a munkás és paraszt is, mindegyik ember és egyik sem az. Mindegyikből hiányzik valami, egyik sem egész ember. Mindezekén túl van ezen a Föld nevű bolygón egy lény, magányos, majdnem elhagyatott lény, a mindenségnek egy csodálatos, sok tekintetben rejtélyes alkotása, bizonyos szempontokból szörnyeteg, más oldalról nézve fenséges lény, az ember, aki talán nem is valóság, hanem csak álom. Van ember? Hol az ember? Van férfi és nő, ember nincs. Van elképzelésünk az emberről, az ember hivatásáról, az ember rendeltetéséről, az ember szerepéről és lehetőségeiről, de ez a több évezredes illúziónk eddig nem valósult meg. Az emberi sors eddig nem bizonyult méltónak az emberről alkotott képünkhöz. Könyvtárakat írtak már az élet keletkezéséről és az ember fejlődéséről. Ne fárasszuk most magunkat az összes elméletek felsorolásával, egy és más szempontból mindegyik hiányos és tökéletlen. Egy bizonyos: bármely elmélet láncán indulunk is el, valahol a lánc megszakad s elmélet és ember a semmi előtt áll. A huszadik század összes fizikai és vegyi kutatásai részint egy feloldhatatlan kérdőjelbe torkollanak, rézint pedig meghajolnak valamely végső energia, valamely első ok, valamely állandóan jelenlevő irányító,

rendszerelő akarat előtt. A fény mögött ez az akarat áll. A sugárzás mögött ez az akarat áll. A hang mögött, a hő mögött, az elektromosság, a rádium mögött ez az akarat áll. A csillagok, az élet mögött, de az ember mögött is ez a szellem áll. A teremtő, az alkotó, az irányító szellem. Nincs okunk arra, hogy megfosszuk attól a névtől, amellyel millió és millió év óta illették és amellyel az emberi élet utolsó állomásáig jelölni fogják. Az Isten névvel. Minden mai tudás és logikus meggyőződés, tehát egyelőre nem is a hit szerint, a jelenségek mögött, de magukban a jelenségekben is Isten működik.

AZ EMBER A FELELŐS.

Ezt a teremtő, rendszerelő, irányító hatalmat nem közelíthetjük meg kicsinyes szempontokkal. Nem mondhatjuk azt, hogy Isten azért teremtette az embert, mert növelni kívánta a mindenség tökéletlenségeinek számát és ember helyett polgárokat, munkásokat, arisztokratákat és parasztokat kívánt látni. Azok a kutatások, melyeket tudósok esze és műszere a világmindenségben folytat, azt bizonyítják, hogy számunkra majdnem felfoghatatlan harmónia tartja egyensúlyban a mindenség állandóan mozgó és működő részeit. Az az erő, mely erre a több mint gigantikus harmóniára törekszik, éppen az embert kíváná állandóan diszharmonikus állapotra kárhozthatni? Nem mélyedhetünk el most az emberi lélek tudományos vizsgálatába, nem vitatkozhatunk az öntudat természetéről és a szabadakarat problémájáról, csak közöljük itt sok esztendei kutatásunk és tépelődésünk eredményét: elsősorban maga az ember felelős az életéért. Az ember az oka a diszharmoniaáknak. Az ember tehet arról, hogy nincs rend, béke, boldogság a földön. Az ember nem értékelte eddig kellően a jelentőségét, ha pedig felismerte rendeltetését, nem vonta még le ismereteinek következtetéseit. Az ember nem hangsúlyozta eddig kellő eréllyel kapcsolatát Istenhez. Nem törekedett arra, hogy határozottan megközelítse az isteni szándékokat, nem indult el minden egyéb tervet

mellőző akarattal a tökéletesedés útján. Ha megértjük, ha az értelmünkkel valóban felfogjuk Istent, ha valóban hiszünk Benne és az emberi sors fenségében, akkor nincs lényeges akadálya annak, hogy a mai töredék ember helyén megszülessék az isteni ember s a mai zavaros, ostoba, sokszor elviselhetetlenül gonosz társadalom helyén a tökéletes társadalom, amelyet Isten országának is nevezhetünk.

AZ EMBERISÉG
ELISTENTELENEDÉSE.

Hát tulajdonképpen miért élünk és miért érdemes élni? Érdemes-e dolgozni csak a munkáért vagy a jövedelemért és a sikerért? Érdemes-e pénzt gyűjteni, mely úgy kihull egyszer a kezünkből, mintha ott sem lett volna? Milyen értelmet tudunk adni kapkodó tetteinknek? Mi ez a loholó, ugráló, hol alvó, hol szaladgáló ember, ez a hatalmaskodó, üzleteskedő, robotoló, nélkülöző és telhetetlen ember, mi ez, mi ez, Isten nélkül és isteni rendeltetés nélkül? Ki ez az apa, aki nemz, ki az az asszony, aki szül, ki az a nagyképű állat, aki szaporodik? Gondoljanak Istenre s egyszerre milyen komikusnak találják korunk hatalmaskodó vezéreit, a jobbra-balra lökdösött, mindig megláncolt és megcsalt tömegeket, de az elbizakodott és szenvedélyeikbe merült individualistákat is, a börtönébe zárt tudóst, a képeibe örült művészt, a rögeszméibe zavarodó politikust, az illúzióin trónoló kapitalistát, a vakon acsarkodó proletárt. Mi ez az örült hajsza, mi ez a tébolyult kapkodás? Meddig fokozzuk, hol a vége? Minek ez a folyton múló és változó paragrafusokkal szabályozott rablás és gyilkolás, tobzódás és nyomor, ez a sok ordító hazugság!? Minek a paragrafus, amikor óránként változtatjuk? Isten nélkül nincs szabadság, nincs rend, nincs törvény. Isten nélkül nincs lényeges akadálya a rablásnak és gyilkolásnak, Isten nélkül katasztrófa és káosz következik. Istenből ellenben az élet és ember megbecsülése ered. Harmónia támad. Ha azt mondjuk, hogy az élet Istentől való.

akkor követelhetjük az élet megbecsülését. Ha azt mondjuk, hogy az ember Istené, akkor az ember nem emelheti rá a kezét és nem foszthatja meg természetes jogaitól, nélkülözhetetlen szükségleteitől. Ha azt mondjuk, hogy a Föld Istené, akkor a kincsek is Istené és akkor minden embernek egyforma jussa van hozzájuk, akkor nem tiéd a föld, nem enyém a gép, nem övé a pénz, hanem senkié sem, mert Istené és minden embernek részesülnie kell benne. Ha azt mondom, hogy az ember Istené, akkor Istenhez hasonló életet kell élnem, akkor tudom, hogy minden törekvésem és munkám őt szolgálja, amikor nem magamnak, nem neked, nem neki, hanem Istennek dolgozom, Istennek szaporodom, Isten céljai szerint alakítom át minden ténykedésemet, egész életemet. Nem igaz az, hogy Isten idejétmúlt fikció, melynek nincs helye a modernnek nevezett életben. Minden tudományos vizsgálat, minden elfogulatlan gondolkodás, minden értelmes következtetés, azonkívül minden érzés és sugallat a létét bizonyítja. Nem igaz az, hogy Isten egy eljátszott történelmi szerep, melynek reprizére törekedni hiábavaló kísérlet a mai gondolkodásban és a történelem mai helyzetében. A történelem hamis értelmezése ez a kijelentés. Természetes, hogy nem ma fedezzük fel Istent, már csak azért sem, mert nem szorul a mi felfedezésünkre, de senkiére sem. Isten mindig volt, nemcsak a valóságban, hanem az emberi öntudatban, az ember életében is, miként fény volt, ha látni, levegő, ha lélekzeni akart és tudott. Isten mindig volt, ha az ember emberi életre törekedett. Törekedett, — néha közelebb jutott hozzá, néha eltávolodott, de eddig még sohasem valósította meg. Messze vezetne most annak a történelmi folyamatnak a vizsgálata, mely az úgynevezett új kortól kezdve a francia forradalom gyorsító hatása alatt ember és Isten eltávolodására vezetett; más helyen részletesebben foglalkoztam ezzel a folyamattal; tény azonban az, hogy a tizenkilencedik században és a huszadiknak elején ez a távolodás majdnem szakadássá mélyült s

éppen a mi válságos napjaink ragadnak vissza ismét minket az elhagyott útra, ismét ma érezzük ellenállhatatlan erővel, hogy mindezeideig csak tökéletlen kísérletek történtek Isten országának megvalósítására, de soha távolabb nem voltunk tőle, mint éppen ma, amikor még a terve, az eszméje is égetően szükséges. Nincs okunk a szépítgetésre, a kertelésre; pontosan és nyíltan megmondjuk, miről van szó: ezt a mai példátlan katasztrófával fenyegető válságot az ember, a társadalom, az intézmények, az államok, a népek, az egész európai, az egész civilizációs emberiség elistentelenedése idézte elő s ezért a nyomasztó folyamatért mi a tizenkilencedik és huszadik század polgárságát tesszük elsősorban felelőssé.

A POLGÁRSÁG SZEREPE.

Nem vádbeszédet akarunk tartani egy olyan nagy kiterjedésű társadalmi csoportról, melyből mi is származunk s amelyet egyébként is mindenfelől támadások sújtanak, veszélyek fenyegetnek. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a francia forradalom óta, amely megvetette a polgári hatalom napjainkig tartó alapját, fokozatosan színtelenedett, értéktelenedett, kopott az emberi élet, veszett a lényeges tartalma, míg el nem érteztünk a mához, amely az elistentelenedett élet kopár és veszélyes képét tárja elénk. Nem' tűrünk e pont körül homályt, félreértést, lappangó kételyt. Megmondjuk nyíltan, mit értünk elistentelenedett életen. A mai társadalmat, melynek élete helytelen és fölösleges kenyérgondokban és üres pozícióharcokban merül ki. A mai kereskedőt, iparost, gyárost, akinek munkájából elvész az értelem, mert az adom-veszem, a kereslet-kínálat-haszon értelme kevés és tökéletlen az ember számára. A mai földet értjük minden munkásával és birtokosával, a mai író és tudóst, sőt sok papot is. Értjük a politikust, az államférfit, a mai élet vezetőit, birtokosait, élvezőit és kismizettjeit, a mai intézményeket, melyek régi kereteket őriznek, üres formaságokat örölnék és elvesz-

tették az emberi értelmet, nem is szólva az isteni értelemről, melyről már alig van fogalmuk. Most ne foglalkozunk azzal, hogy miért és hogyan, tény, hogy ide jutottunk és a polgársággal jutottunk ide. Ezt ilyen határozottan kell megmondanunk. A polgárság szemébe kell néznünk, ennek a furcsa lénynek, ennek a torznak a huszadik század első felében, ennek az összekuszált, felemás lénynek, mely főkönyvet szorongat a hóna alatt, körzöt, sztetoszkópot, üzleti kulcsokat ráz az egyik kezében, a másikkal dinamitot kever, békére áhítózik és megbízottai háborút készítenek elő, szabadságról álmodozik és zsarnokságokat támogat vagy tűr... minek írjuk le tovább, tudjuk, milyenek vagyunk! De azt is, hogy milyenek lehetnénk. A polgárság hozott ide minket, s én azt hiszem, hogy a polgárságnak kell tovább vinnie, a polgárságnak kell kivezetnie minket ebből a válságból.

Polgárság! Mi az, hol van?

Éppen azért fordulok felé minden figyelemmel, mert oly nagy, oly elmosódó, oly határozatlan. A polgárság a társadalom legalaktalanabb tömege, határai mindenfelé elmosódnak. Felülről az arisztokrácia meteorjai hullanak, alulról a proletárság és parasztság szívódik fel belé. ő képviseli korunk értelmiségét, még mindig benne van a legtöbb alkotó erő, egyensúlyban tartja a munkás és paraszt felé a társadalmat, anélkül, hogy akár egyik, akár másik felé bezárná kapuit. Milyen ellentétek cikkáznak át arcán! Az angol birodalomban, Franciaországban még ő uralkodik, Oroszországban megsemmisült, hogy talán most megváltozott alakban feltámadjon, Amerikában példátlan válságokkal küzd, egyes országokban diktatúrában sorvad és mindehhez gondolatot és fegyvert szállít még akkor is, ha néha legszebb eszményeit árulja el. Ennek a hol vörös, hol fehér, ennek a százszínű és száz formájú polgárságnak meg kell tisztulnia. Le kell számolnia az izmusokkal, a konzervativizmussal épp úgy, mint a radikalizmussal, a színekkel épp úgy, mint a színtelenséggel, a múltó elvekkkel épp úgy, mint

az elvtelenséggel, az okatlan harcokkal épp úgy, mint a tehetetlen pacifizmussal, a gyáva és céltalan meghunyászkodással. A mai száz színű és száz formájú polgárnak vissza kell térni az élet gyökeréig és meg kell teremtenie az *új polgárt*, a huszadik század polgárát.

AZ ÚJ POLGÁR.

Milyen ez az új polgár?

Nem kapitalista, mert nem igaz az, hogy a polgárság egyértelmű a kapitalizmussal. A tőke a termelés egyik eszköze s mint ahogy egyidőben rabszolgaszolgálatkodáson, később hűbéri renden épült a termelés, úgy egyideig tőkés gazdálkodást folytatott és folytat az emberiség. A polgár sorsa azonban nincs a tőkéhez sem kötve s ha a kapitalizmus átalakításokra szorul, ezeket a változtatásokat a polgárság is el tudja végezni forradalom és terror nélkül. A polgár nem ellensége a proletárnak. A polgár maga is munkás, a polgár szellemi és anyagi vagyona munkából született, munka tartja fenn. A polgár tiszta szívvel, nyugodt lélekkel nyújthatja kezét a munkásosztály felé és egyesülhet vele a munka tiszteletében. A polgár nem ellenfele a parasztnak sem.

POLGÁRI SZOCIALIZMUS.

Kimondom a szót, bármily groteszkül hangzik, de termel a mi korunk furcsábbakat is: az új polgár, akinek meg kell születnie belőlünk, *szociális polgár* s politikai és társadalmi irányát jobb híjján egyelőre *polgári szocializmusnak* nevezném. Ez a polgári szocializmus nemhogy kitarja, de lerombolja a kapukat a munkásság és parasztság felé s egyesül vele a kultúra, a munka szeretetében, az értékes hagyományok megmentésének vágyában. Szerelmes az emberbe, az életbe, az alkotásba, a teremtő munkába, amelynek minden szükséges feltételt megteremt, ha kell, harc árán is; kiváltságnak és tőkének ezen a ponton engedelmessé kell. Az a büntetés érte egyszer az embert, hogy verejtékkel kell megkeresnie betevő falatját. Az új polgár azt mondja, hogy dolgozni akar, de már eleget verejtékezett és senkinek sincs öröme a

felesleges verejtékekben és embertelen szenvedésekben. Nincs szükség állati helyzetekre. Nincs szükség arra, hogy ember rabja legyen embernek és beteg kötelezettségeknek. Kell dolgozni, de nem kell robotolni, az új polgár munkája alkotás, mely mindenki számára gyümölcsöt terem és emberi magaslatra emeli az embert. Emberi magaslatra, melyen emberhez méltó, tehát isteni feladatokkal foglalkozhatik: az emberi test és lélek fejlesztésével, az élet ünneplésével, tudománnyal, művészettel, a lét titkainak vizsgálatával, az isteni élet előkészítésével. Az új polgár leszámol a társadalmi babonákkal, a társadalmi harc előítéleteivel, a forradalmi törekvésekkel, egyes csoportok, rétegek terrorjával, népek és államok eredménytelen militarizmusával, oktalan nacionalizmusával. Az új polgár leszámol a babonával és a haszonnal, minden haszonnal, még a háború haszontalan hasznával is. Az új polgár szereti az életet és vállalja a jövőt.

HELYET ISTENNEK!

Az új polgár értelmes és hívő. Értelem és hit egyaránt Istenhez vezet. A hívő polgárnak át kell alakítania a mai életet, hogy helyet teremtsen benne új bölcseknek és szenteknek, helyet teremtsen az igazi békének, helyet Istennek. Istennek ma alig van helye a társadalmi és állami életben; itt-ott üresen hagyunk egy széket és azt mondogatják, hogy az Isten helye. Nem! Az új polgár Isten szolgálatába, láthatóan, hathatósan, tevékenyen és megfellebbezhetetlenül Isten szolgálatába állítja önmagát, a társadalmat és az államot, az egész emberi életet. Az új polgár kibékíti tehát az ilyen vagy olyan okokból egymással szembenálló vagy egymással nem működő vallásfelekezeteket s mert mindegyik Istent szolgálja, egyesíti, egy asztalhoz ülteti, közös vezetésben tömöríti őket az élet és Isten örömeire. Számos jelszó hasította már át a mai ember lelkét. Hallottuk már a világháború csatakiáltásait, fülünkben zúg még a világforradalom jelszava; világ proletárjai egyesüljétek, kiáltották nemrég, világ

népei szakadjatok el egymástól, cselekszik most. Az új polgár új jelszava: világ polgárai egyesüljeteK!

VILÁG VALLÁSAI
A NEOBARBARIZMUS ELLEN.

És az egyesüléshez segítségül hívja a világ összes vallásait: világ vallásai, világ istenhitei, egyesüljeteK! Papok, egyházi vezérek, hitek királyai, nézzetek a mélybe, gondolatok a veszélyre, mely Isten eszméjét fenyegeti és fogjatok össze a lélek megmentésére!... Tudjuk jól, hogy lényeges és majdnem áthidalhatatlan ellentétek választják el a hiteket, de az új polgárból és a mai időkből minden dogmánál és minden vitánál szükségszerűbben, parancsolóbban tör fel a vágy, az akarat: el kell simítani most az ellentéteket, mert a kultúra, a lélek, az ember megmentéséről van szó. Isten és ember ellen egy minden eddiginél szörnyűbb veszedelem acsarkodik, a neobarbarizmus, mely erőszakkal, terrorral támad a huszadik századra. Még néhány évtizednyi gyengeség, tehetetlenség, helytelen passzivitás s Európa és vele a világ olyan sötétségbe borul, amelyben csak elszánt kutatók tudják majd felfedezni az emberi értékeknek századokon át becsült romjait. A neobarbarizmus ember és Isten ellen támad, — nem kell-e Isten védelmére kelniök a vallásoknak, melyek isteni eredetűek és rendeltetésűek? Nem tudom, vagy inkább nem akarok beszélni e percben arról, kinek, hol, hogyan kell megtennie a kezdeményező lépést, csak azt érzem, hogy az idő sürget, a veszély nagy s hogy a lélek mélyében éró vágy egyre erősebben kívánja a nagy vallási koalíció létrehozását. Nem lehet szó vitákról, érzékenységekről, régi-új ellentétekről akkor, amikor a lélek megmentéséért és Isten uralmának megteremtéséért kell harcolni. Az új polgár felkészül a harcra.

MODERN THEOKRÁCIA.

Az új polgár a hit harcára szólítja fel a papokat, belső kereszteshadjáratra, a terror, a neobarbarizmus ellen, belső megújulásért, a lélek reneszánszáért,

a modern theokráciáért. Az új polgár theokratikus. Az új polgár hívő lélek. Az új polgár változatlanul híve a lélek szabadságának, a felekezetek egyenrangúságának, de kívánja a felekezetek társadalmi, politikai, nemzetek fölötti egyesülését, felsorakozását, mert kívánja a hit, akarja Isten aktív uralmát az új vallási koalícióban, a társadalmi és állami életben. Az új polgár aktiválja magát. Megelégette a polgár a felmorzsolódás és elnyomás szerepét. Szervezett passzivitással kell ellentállnia az erőszaknak, hívő aktivitással kell küzdenie az új barbarizmus ellen. Bízik történelmi küldetésében, a feltámadó hit erejében, Isten eszméjének győzelmében. Nem kiváltságokért harcol, nem akar monopóliumokat szerezni, nem akar felsőbb társadalmi rétegek kiürült formáihoz alkalmazkodni, nem akar alsóbb rétegeket elnyomni, hanem visszatér ősi forrásához, a termelő munkához és megújul Isten hitében.

SZOCIÁLIS ÉS THEOKRATIKUS
POLGÁR.

Az új, az alkotó, a szociális és theokratikus polgár nem egy viharvert osztály elfogult képviselője, hanem kitárt kar, mely magához akar ölelni minden embert, széles országút, melyet a világnak egy új jelensége elé épít... egy új jelenség elé, amely ebből a polgárból fog megszületni: az ember, az isteni ember elé. A theokratikus polgár nagyszerű győzelme a polgárság dicsőséges megsemmisülését jelenti majd egykor; a theokratikus polgárból születik meg az ember, a teremtő, az isteni ember, aki már nem ismer majd osztályokat és csak egy urat szolgál: Istent.

DIKTÁTOR ÉS ISTEN.

De hát kinek másnak a szolgálatára törekedünk? Hogyan hódolhatunk magunk előtt? Ki olyan vak és elbizakodott, hogy a halál torkában önmagát imádja? De ki olyan gyöngé és szerencsétlen, hogy annyi ezer év után, mely az ember felszabadításáért hullott sírba, ma újra ember előtt akarna térdreborulni?

Parancsokról beszélnek. Nem kaptunk-e parancsot Istentől, nem érezzük-e már e parancsok felséges megfellebbezhetetlenségét? Erőkről beszélnek. Nem erősebb-e minden emberi, minden mesterséges és átmeneti erőnél az erkölcsi erő, mely a csillagok fényével ragyog bennünk? Parancsról és uralomról beszélnek. Elképzelhető-e emberhez méltóbb uralom Isten uralmánál, van-e méltóbb cél Isten uralmának megteremtésénél, van-e méltóbb cél a polgárság számára annál a harcnál, amely Isten uralmát akarja végül megteremteni még akkor is, ha e cél megvalósulása minden osztály, tehát a polgárság dicsőséges önfeláldozását, megsemmisülését jelenti is?... Diktátorról beszélnek ma. Hát ha diktátor kell, Hitler helyett Istent választom.

**VÁLSÁG
ÉS IRODALOM**

I. ÍRÓ A VÁLSÁGBAN

Az az egyre mélyülő és szélesedő szellemi, erkölcsi és anyagi válság, amely a XX. század második évtizede óta gyötri és zilálja az egész emberiséget és amelyet műszavak gyártásában oly sietős korunk egy idő óta *hiperkriszisnek* hív, szokatlanul súlyos, sőt egész létét felkavaró problémák elé sodorja a mai író. Mi lehet a szerepe ebben a válságban az írónak, költőnek, gondolkodónak? Üljön-e rendületlenül tovább íróasztala mellett, ahol az irodalom évezredes szokásai és talán öröknek nevezhető törvényei állnak őrt, vesse papírosra elképzeléseit és megfigyeléseit, öntse rímes és ritmusos sorokba érzéseit, fűzze a nyelv színes szalagjaira gondolatait, vagy pedig nyissa ki ablakait a zúgó élet előtt és állítsa-e tollát a monumentális aktualitások szolgálatába? Az én szobám ablakai az Egyetemi Könyvtár szép épületére nyílnak. Sokszor elnézem széles, nyugodt falait, szürke-sárga színeit s az embereket, kik kapuján ki-bejárnak. Szeretem a könyvet, szeretem az embereket, akik könyvet tartanak kezükben, a házakat, melyek könyveket őriznek. Ezek a sorok is könyvek között születnek. Jobbról-balról könyvek, könyvek sorakoznak körülöttem, íróasztalomon könyvek emelkednek a mennyezet felé, könyvek, amelyek ezekben a napokban jelentek meg s amelyeken még alig száradt meg a nyomda festéke. Bár minél mélyebbre hasít a válság, annál észrevehetőbben dagad a könyvtermelés; bár tudjuk, hogy Középeurópában maga a könyvkiadás és kereskedelem is egyre aggasztóbb zavarokkal küzd, hogy joggal beszélnek az irodalom túlprodukciónjáról, az írók olyan elszaporodásáról, amely nincs arányban az olvasók érdeklődésével, hogy joggal tárgyalnak a ter-

mélés súlyos gondjairól, a kiadás rentabilitásának veszélyeiről, mégis, percenként olyan tömege zúdul a könyveknek a világpiacra, hogy egészséges feldolgozásuk egy-egy agyvelő számára lehetetlenné vált.

AZ IRODALOM ELIPAROSODÁSA.

Legyünk reálisak és állapítsuk meg minden kerülgetés és kendőzés nélkül, hogy túlnyomó mennyiségében a könyv ma ipari termék, éppen olyan, mint a kalap vagy a nyakkendő. A könyv ipari termék, a kiadóhivatal ipari részvénytársaság vagy magánkézben lévő ipari üzem, az író pedig ennek az ipari üzemnek egyik fontos, de nem nélkülözhetetlenül legfontosabb tényezője. A világ íróinak hetven, ha nem nagyobb százaléka egyszerűen író, tehát olyan ember, aki kéziratot termel, hogy eladja a kiadónak, aki könyvet gyárt a kéziratból, hogy üzemét foglalkoztassa és haszonra tegyen szert az olvasóknál, akik az így termelt könyvet megveszik. Azért, mert iparnak nevezzük az írásnak és könyvtermelésnek ezt a módját, még nem akartuk rendeltetését bírálni, jelentőségét kétségbevonni, még nem akartuk az alacsonyrendűség vádjával sem megbélyegezni. Egyszerűen leírjuk és megállapítjuk, hogy van és milyen. Ipari írónak nevezzük ezt a fajtájú író, akinek kenyere, megélhetése, egzisztenciája a kézirat, amelyből eltartja magát és családját, amelyből adót fizet, amelyből — ha nagy sikere van — kielégíti életének luxus-szükségleteit is. Sem azt nem állítjuk erről az íróról, hogy tehetségtelen, sem azt, hogy erkölcstelen. Egy jó svájci óra tehetséges és erkölcsös munka, de nem több az ipari munkánál, lényeges vonásaiban nem különbözik tőle. Wallace — hogy olyan példát említsek, amelynél remélhetőleg nem lesznek viták — tehetséges író s mert azt adja és annyit, amit és amennyit ígér, működési területén belül erkölcsös jelenség is, mint egy bizonyos munkát jól végző iparos író. Ez a fajtájú író a tizenkilencedik század végétől napjainkig rendkívül elszaporodott és széles utat vágott

az írói pálya számára. Egyesek kitűnően boldogulnak ezen a pályán; tudunk ilyen írókról, főként a külföldön, akik szakadatlan szorgalmas és tehetséges munkásságukkal tekintélyes jövedelemre, sőt vagyonra tesznek szert. A jelenség, az iparos író, az irodalom, mint pálya és üzlet, hazánkban sem ismeretlen, bár méreteink miatt szűkebb térre szorítkozik. A magyar író tisztos, vagy éppen jómódú megélhetése nálunk mindig akadályokba ütközött könyvvásárló közönségünk aránytalanul kis száma miatt s legnagyobb híró klasszikusaink közül is alig találunk valakit, aki teljesen az irodalmi működéséből élt volna. A rendkívül szerény és takarékos Arany János korrektor, jegyző, akadémiai titkár volt, Tompa Mihály pap, Jókai Mór lapszerkesztő, újságíró, képviselő, Kemény Zsigmond szerkesztő, Mikszáth Kálmán újságíró, Ambrus Zoltán újságíró, kritikus, színigazgató, — általában megállapíthatjuk, hogy legnagyobb íróink megélhetését is mellékjövedelmeik, vagy műveik többszörös értékesítése, elsősorban szoros kapcsolatuk a hírlapokkal biztosította s a magyar újságkiadás nélkül irodalmunk nem tudott volna eljutni mai fejlődéséhez és nélküle ma is csonkább, hiányosabb, életképtelenebb volna. A mi viszonyaink alig egy-két írónak adták és adják meg azt a lehetőséget, hogy csak alkotásaikból éljenek meg és műveik segítségével anyagi és irodalmi függetlenséget biztosítsanak maguknak, úgyhogy az irodalom mint ipar, mint pálya is nálunk csökevényes, jövőjét nézve pedig majdnem reménytelennek látszik és csak mellékterményei, újságcikkek, tárcák, előzetes hírlapi közlések, színpadi munkák segítségével válik járhatóvá. Az irodalomnak anyagi eredetű válsága nálunk és külföldön is éppen ezen a ponton következett be. Az irodalmi pálya csábítóan látszott és még ma is hívogatóan hat sok emberre, főként fiatalabb korban; a munka könnyűnek tűnik fel, a siker elérhetőnek, a sok akadály legyőzhetőnek. Miért ne legyenek író, amikor annyi ember ír? — kérdi önkéntelenül rengeteg férfi és nő. — Miért ne lenne nekem

is sikerem, mikor oly sok író vált híressé és szerzett tömegtelen pénzt? Az irodalmi érvényesülés kapujában ma mindenfelé seregek tolonganak és szerényen, vagy zajosan követelik bebocsáttatásukat. Én is író vagyok! Én is tehetséges vagyok! Én is tudom azt, amit a többi! — mondják, hirdetik, bizonyítják. Ezeknek nagyrészt útját állják a lehetőségek, hiszen ha kívánságaik teljesülnének, a hírlapok szépirodalmi közleményei kiszorítanák a hírszolgálatot, a kiadók pedig eláraszthatnák a piacot kiadványaiknak olyan seregével, amelyre nincs kereslet, hogy végül gyors tönkremenésük tegyen pontot vállalkozásuk végére. De bent a pályán, túl az ostromlott kapun is válságos jelenségeket figyelhetünk meg. Van-e vonzóbb helyzet ma a szivárványos színekben elképzelt írói pályánál? Ülni a fűtött és napfényes dolgozóban, a cigaretta- vagy szivarfüst felhőibe burkolt fej zavartalanul álmodozik érdekes alakokról és változatos sorsokról, a kéz elegánsan siklik a türelmes papíroson, kattog az írógép, sürget a kiadó, végül megjelenik a könyv, a közönség megostromolja a boltokat és mialatt a siker szárnyán röpül a hír, a duzzadó folyószámlára ömlik a honorárium, a sok, sok pénz. Milyen egyszerű, milyen szép, milyen vonzó ez! Pályának, foglalkozásnak ragyogó s az a különös, hogy ez az elképzelés néha valósággá is válik és hosszabb-rövidebb időre, olykor néhány hétig, néha egy pár évig mindenki számára látható, kézzelfogható, bizonyítható. Példákat említenek. Hivatkoznak erre, arra. A baj azonban az, hogy az irodalomnak mint ipari pályának éltető napfénye a siker. A siker az olvasók érdeklődése, az eladott példányok mennyisége s ritkán, vagy sohasem az érték. Meggyőződésem, hogy vannak állandó és minden időben érvényes, minden időkre szóló törvényei az irodalmi alkotásnak, meggyőződésem tehát az is, hogy minden nagy műben felfedezhetjük az értéket, amely mindegyikben közös és az örök törvények zseniális és szerencsés megőrzéséből és érvényesüléséből keletkezik, — bár tudom, hogy ez az érvényesülés, ez a ki-

fejeződés korok szerint változik. Az érték az anyagból és formából tevődik össze; — az anyag: a téma, melyet az író feldolgoz, az élmény-mennyiség, mely művébe zsúfolódik, egyénnek, népnek, közönségnek, emberiségnek ritka találkozása érzésben, gondolkodásban, még akkor is, ha az író megelőzi néhány évvel vagy évtizeddel a korát; a forma pedig az a szerkezet és nyelv, amelyben és amellyel anyagát minél több ember számára érthetővé, felfoghatóvá, átélésre alkalmassá teszi az író. Már most megesik ma az, hogy hivatott író is, akinek tollát az érték és a törvény vezeti, a korai sikertől megtévesztve, hivatását pályává szélesíti. Bízunk a sikerben, az olvasók érdeklődésében, a közönség állandóságában, saját lelki és szellemi életének változatlan erejében és berendezkedik arra, hogy ő pedig mindig fog olyat alkotni, ami érték és egyúttal siker lesz. Reménytelen vállalkozás, amely a légritkábbaknak és legkegyeltebbeknek sikerül s amely az írók egész seregét dönti válságos helyzetbe. Mindenfelé látjuk a kudarcokat, az áldozatokat, a kegyetlen megpróbáltatásokat, a szörnyű válságokat. Lehetséges, hogy újból és talán hosszantartóan értékeset alkot az író, de a közönségnek napról-napra változó szeszélyes érdeklődése átmenetileg vagy egész életére kioltja feje fölött a siker napját; vagy ami még gyakoribb: látjuk azt, hogy az ösztönélet, a lelki szerkezet finom és néha alig elemezhető hálózatában valamely változás történik s az író nem tudja elérni új formáiban a régi értékeit. Ilyenkor következik be a lélekölő haj sza az értékért is, a sikerért is, az irodalom és a közönség kegyeiért s mert a probléma egzisztenciális kérdésekkel is bonyolódik, rendszerint először esik áldozatul az érték, az irodalmi hivatás elmerül a siker és kenyér görcsös küzdelmeiben, elénk tárul az irodalom elárulásának ma oly gyakori látványa s a kezdeti erőfeszítéseiből nagyráhivatottnak ítélt író szétmállik az irodalmi iparban. Régebbi társadalmakban működött egy többé-kevésbé hasznosnak minősíthető szabályozó erő: a mecénás, aki biztosította

bizonyos írók számára az alkotás zavartalanságát és a meddő vagy hiányos évek gondtalanabb átélését, akiknek jelenkori szereplésére azonban az emberi gondolkodás és a társadalmi szerkezet megváltozása miatt többé alig számíthatunk. Nem látok tehát más megoldást, mint író-őseink példáját: a hivatás teljes és kíméletlen elválasztását a pályától, a munkától. Az író érezze elhivatottnak magát az alkotásra, amelyre csak belső sugallata és az érték tisztelete hevítheti; őrizze meg művét és alkotóerejét minden külső befolyástól, kortársainak tetszésétől épúgy, mint gáncsaitól, baráti tapsaitól épúgy, mint politikai terrorjától vagy társadalmi intrikáitól; ne alapítsa megélhetését, pozícióját, ne alapítson családot írói képességeire s ha Shakespeare tudott színész, Goethe színigazgató és miniszter, Kemény Zsigmond szerkesztő és hírlapíró lenni, álljon be a mai hivatott író is a sorba és a többi ember módjára gondoskodjék emberi szükségleteiről, amelyekben — később hangsúlyozandó okokból is — példát mutatóan lemondó és okosan szerény legyen.

IRODALOM, EMBER,
OPTIMIZMUS.

Mindez azonban csak arra az anyagi zűrzavarra vonatkozik, amely állandóan a válság csíráival fertőzi az irodalom életét és kétségtelenül növeli annak szellemi és erkölcsi válságát is. Mert a könyvek épületeit és napról-napra növekvő hegyeit látva, önkéntelenül visszatérünk első, súlyosabb kérdésünkre: milyen lényeges kapcsolatuk van a könyveknek a mai ember és általában az emberiség életével? Minden valamire való író tiltakozik az ellen, hogy egyszerűen az unatkozó emberek szórakoztatójának tartsák s az úgynevezett dicséző jelzők közt egy is alig érinti fájdalmasabban az írókat az „érdekes” és „szórakoztató” vállveregetésnél, bár tudjuk, hogy a remekmű nem jelent unalmat és senki sem ír azért, hogy érdektelennek minősítsék írását. De: amiként előbb megvallottuk azt a meggyőződésünket, hogy hiszünk az érték ál-

landó fogalmában és az alkotás örök törvényeiben, úgy álljuk azt is, hogy bizonyos közös okok, ható erők, hangulatok, érzések mutathatók ki minden idők kiemelkedő alkotásaiban, — állítjuk azt, hogy bizonyos fontos szempontból közös szellem lángol bennük. Minden értékes mű egy-egy emberi dokumentum, mindegyik egy-egy vallomás, tanúságtétel, mindegyik egy-egy hitvallás. Magából abból a tényből, hogy Szofoklesz, Shakespeare és Molière megírta tragédiáit és komédiáit, Cervantes, Balzac és Tolsztoj a regényeit, Platon, Kant és Schopenhauer a bölcseleti rendszerét, abból a tényből, hogy ezek a művek létrejöttek, feltétlenül következik az a másik tény, hogy ezek az alkotók szükségesnek, fontosnak tartották érzéseik és gondolataik közlését az emberekkel. És itt nincs különbség optimista és pesszimista közt, ebben a tényben közös nevezőre hozható Leibniz és Schopenhauer, a kiábrándult Flaubert és a hívő Tolsztoj, a hordóban alvó görög cinikus és az idealista Hegel: egyik sem oly pesszimista, oly szkeptikus, oly cinikus, hogy ne tartotta volna érdemesnek az emberiséget, az életet véleményének elmondására. Nincs teljes pesszimizmus! Schopenhauer, aki száz és száz oldalt írt és nyomtatott tele az élet semmiségéről és gyötrelméről, több-kevesebb izgalommal és nyugalommal és bölcse-séggel végig élte elég hosszúra sikerült életét, egyszer sem lőtte agyon magát és folyton lelkesített a halál igenlése és az élet tagadása mellett — miért? mert szükségesnek tartotta, hogy közölje az emberekkel meggyőződéseit, amelyeket fontosaknak, hasznosaknak, igazaknak ítélt. Mert látta az emberek életét és változtatni valót talált rajta. Balzac pedig százkötetes Emberi Színjátékában feljegyezte és leírta azt, amit látott és elképzelt. Meg akarta örökíteni reális és irreális vízióit. Nemcsak azért, mert őt érdekelte; nem csak azért, mert pénzt akart keresni, hiszen a pénz is ösztökél egyes írókat; nem csak azért, mert utókorra és a mindig kétséges halhatatlanságra vágyódott, hanem vitathatatlanul azért is, mert méltóknak

ítélte az embereket arra, hogy eléjük tárja életüket. Amikor pedig Baudelaire a szavak zenéjébe öntötte a bűn dalait, amikor Goethe a legmagasabb csúcsokra emelkedett, hogy hírt adjon a nyugalom teljességéről, amikor Petőfi megállítja az elfutó szeptembert, hogy elsírja a szerelem halhatatlan édességét és fájdalmát, nemcsak egészséges és úgynevezett beteg költők ösztönéletéből szakadtak fel lírai vallomások, hanem hírt kapott az emberiség, amellyel a költők közölni akarták: tartalma van a léleknek, a ti lelketeknek is, a csúcsokon is van élet, a bűnben is van emberiség, a legtisztább erény is elérhető... hallgassatok, figyeljetek: van, van oka, tartalma, célja az életnek. Hiszen ha nem így volna, miért nem dalolnak ezek a költők önmagukban? Ha nem így volna, miért nem írják ezek az írók önmaguknak a regényeiket, miért adják át ezek a filozófusok nekünk a gondolataikat? Valamit közölni akarnak, valamit meg akarnak mutatni. Ha mást nem, hát azt, hogy: van élet és érdemes foglalkozni vele, a legszerencsétlenebbnek, a legelhagyatottabbnak is van itt valamije, lehet itt valamije, vagy valahol lesz valamije. Aki alkot és alkotását megmutatja, elárulja az optimizmus jelenlétét legfeketébb pesszimizmusában is. Áll ez azokra az írókra és költőkre, akik egyébként semmiféle határozottabb tendenciát nem követnek, akik szeretik magukat és a jó írót a kor áramlataitól függetleneknek, a művészet szigorúan öncélú apostolainak nevezni. De hol vannak még a Tolsztojok és Dosztojevszkijk, akik művészi erejüket arra használják, hogy bizonyos gondolatokat is közöljenek az emberekkel, akik leíró, csoportosító, érzést ébresztő szuggesztivitásukat még fokozzák is abból a célból, hogy egyes fontos kérdésekben megváltoztassák felfogásunkat és életünket, így Tolsztoj a Karenina Anna szerelmi történetének egyes fejezetei közt valóssággal agitál a földreform kérdéseiben, a Feltámadásban a lelkiismeret korátlan uralmáért és a megálázkodás és bűnhődés kötelességeért apostoli, sőt

katakombás elszántsággal küzd, Dosztojevszkij pedig majdnem minden nagyobb regényében a legszenvedélyesebben harcol a nyugati értelemben magyarázott fejlődés, általában a modern kultúra ellen és a legreakciósabb vallási, társadalmi és politikai orthodoxia mellett. Nem hinném, hogy volna olyan esztétika, amely kisebbitené e hatalmas írók művészi értékeit, csak azért, mert bizonyos határozott tendencia is megnyilvánul a műveikben s minden makacs *l'art pour l'art*-os szemléletnek, ha kelletlenül, ha rosszkedvűen is, meg kell nyugodnia a tényekben: vannak írók, akiknek művészi értékét még az sem csökkenti, hogy belenyúlnak napjaik vagy évszázaduk aktuális problémáiba. Minden írói mű állásfoglalás legalább az élet mellett; azáltal, hogy: van, — hisz és akar valamit, legalább annyit, hogy az életet hirdeti, az életet igenli, az élet értékességére mutat rá, az élet értékeit gazdagítja. Senki sem dolgozik azért, mert nem érdemes, legkevésbé az író, a költő, aki talán a legértékesebb értékekkel gyarapítja az emberi életet, hiszen ősi és örök érzésekről mindig új és új formában beszélni tanítja meg az embert, vagy pedig arra, hogy összefoglaló képet tudjon alkotni a világnak nevezett zűrzavaros lármából, összezsúfolt színvásárból, egymást hajszóoló eseményekből. Mint ahogy minden vallásnak közös gyökerei és tanításai vannak: az Isten hite, a metafizikai, vagy rossz szóval: érzékeken túli világ, úgy minden írói alkotásból egyaránt árad a látható világ szeretete, a láthatatlan világ sejtelme, a szép, a jó, az igaz ember dicsérete.

HOL AZ IRODALOM HATÁSA?

Ha azonban ezzel a meggyőződéssel fordul a mai író a könyvtárak, majd a mai élet felé, egyszerre visszariad attól az óriási szakadéktól, mely a jó író világszemlélete és a világ közt tátong. Mennyi kiváló szellem járt már előttünk, mennyi vallás hirdette és hirdeti a szeretet és lelkiismeret igéit, mennyi nagy filch

zófus fejtette ki a bölcsesség tanait... hol van mindennek a hatása? Hol látszik meg nyomuk, jelenlétük a ma látható életen? Valljuk be, hogy több mint húsz esztendő óta olyan életet élünk, amely ellenkezik minden vallással, minden irodalommal, minden bölcseséggel. Végigszenvedett a világ egy olyan háborút, amelyben legalább annyi kilogramm papírost fogyasztottak propaganda alakjában a tömegek elméjének elhomályosítására, mint amennyi kilogramm dinamitot ugyanezeknek a tömegeknek a meggyilkolására, de amelyből minden nemes, dehogy nemes!... minden primitíven értelmes tartalom és cél hiányzott. És ki tudja, mikor és hogyan ér véget ez a háború, amely évről-évre növeli az ellentéteket népek, országok, tömegek között, amely munka helyett munkanélküliséget, béke helyett elkeseredést, igazságtalanságot és megalázottságot teremt s amely végül minden technikai felfedezéssel felszerelt kultúrszörnyeteggé züllesztzi a huszadik század emberét, aki aranyra függeszti a szemét, fegyvert szorongat a kezében, gázmaszkot kapcsol az arcára s aki a rádió, a repülőgép, a kozmikus sugarak felfedezésének korában maholnap nehezebben, veszélyesebben s főként bonyolultabb körülmények közt tud például Budapestről New Yorkba utazni, mint akár Kolombusz Kristóf korában. Ide akartunk eljutni? őseink azért adták kezünkbe az *élet* fáklyáját, hogy ebbe a világtörténelmi sötétségbe hajítsuk? Apáink és anyáink azért engedtek minket a világra, hogy mi végül ne tudjunk helyet szorítani gyermekeinknek a nap alatt? Tudósaink azért fedezik fel a kozmikus sugarakat, hogy a lelkünkben homályba boruljon a felfedezésre nem szoruló örök kozmosz, Isten világa? Hol a vallás hatalma, hol van Laocse, Buddha és Krisztus uralma? És hol van annak a rengeteg szép, okos, igaz, zseniális könyvnek a hatása, amelyet előttünk írtak? De ha nincs hatásuk, ha ez a hatás alig fedezhető fel a mai ember világában, akkor hogyan remélhetjük azt, hogy 9, mai könyvek hatni fognak és célt érnek? Nem sze-

rénytelenség, nem elbizakodottság, nem hiú reménykedés-e ez, — nem ringatja-e magát alaptalan illúziókba minden író?

Bevallom, ez a kérdés olyan rést repeszt az írói hiten, amely az irodalom, pontosabban szólva: az írás lelki válságát idézi elő. Swift nem azért korbácsolja szatíráival az embereket, hogy torz állapotukban örökre megrögzítse, hanem azért, hogy megjavítsa őket. Az öncélú művészet legelvonultabb hőse, Flaubert, nem azért írja le halhatatlan erővel és finomsággal a nyárspolgárt, mert csak érdekelt és ábrázolni akarta, hanem akár törekedett arra, akár nem: hű leírásával kiábrándít, elrettent és arra indít, hogy gondolkodjunk, figyeljünk, óvakodjunk úgy a maradiságnak, mint a haladásnak a sznobizmusától. De ha azt látjuk, hogy a nyárspolgári öntudat és erőszak kis körben és nagy pozícióban állandóan s ma inkább, mint tegnap kiszorítja a ható erők közül az egészséges és termékeny egyéniséget?! Ha azt látjuk, hogy Swift karikatúrái dajkamesék az eleven élet torzképei mellett?! Ha halljuk a mai élet dübörgő választát: írhattok, amit akartok, hirdethettek, amit akartok rohanok a magam útján,— akkor mi történjék? Álljunk a vér, a nyomor, az ostobaság, az erőszak immár mindent elborító ország-, sőt világútjára, álljunk oda az irodalom tükrével, tartsunk tükörképet a rohanó elé... minek? Hogy büszkék legyünk a tükörre, milyen jól veri vissza a szörnyű fényt? Hogy lássa a rohanó saját kidülledt szemét, hörgő torkát, fenyegető öklét, öngyilkos tombolását? Ez a cél többnyire nem serkent, sőt csüggeszt. Vagy súgjunk vigasztalásokat a rohanónak, suttogjunk hazug meséket millió és millió zajtól süketülő, már a saját hörögését sem halló fülébe? Ez a lehetőség alig kárpótol a teljes cél megközelíthetlenségéért.

NÉZZÉTEK, MILYEN SZÉP

Az élő életnek ezen az ellentmondó, sőt minden irodalmiságot, minden lelkeséget brutálisan megha-

zudtoló szembenállásán csüggedten gondolkodtam a minap, mikor éppen az Egyetemi Könyvtártól elindulva, a Vár felé vezetett utam. Volt valamely kristályos tisztaság a hűvös téli délután fényében, amely szinte hajtott a probléma kiélezésére és minden következtetés könnyörtelen levonására. Észre sem vettem, hogy az alkonyat ködös fátylai ereszkedtek a mozdulatlan levegőbe, mire felértem a Várkertbe. Öt-hat emeletnyi magasságban önkéntelenül visszafordultam a megtett útra, a Lánchídra, Pestre. A Duna mérgezőld víztömege mozdulatlanul feküdt a város szívében, mint egy óriási véna, amelyben megdermedt a vér keringése. Néhány hártavékony jégtábla alig észrevehető lassúsággal haladt lefelé s közöttük egy csapat vadkacsa egy helyen ékalakban, távolabb szeszélyes közelségben úszott felfelé, a mozgásnak olyan harmóniájában, hogy egymás mellett a madarak is, a jégtáblák is egy helyben nyugvóknak látszottak és csak a partra tekintő szem állapíthatta meg köztük a lassan növekvő távolodást. Téli napfény rozsdás aranypora láthatatlan forrásból permetezett a vízre, a levegőbe, a házakra, a híd szürke kőszépségére, a sűrűsödő, barnás-feketés ködbe omló városra, a hídon siető vagy a vízre meredő emberekre, egy szolgáló leány búzavirágkék kendőjére, fűzőld szoknyájára, egy falusi legény eperpiros arcára és fekete csizmájára, egy városi úr barna bundájára, egy sétáló hölgy galambszürke prémjére. Valami ősi nyugalom áradt ebből a mozgó és mozdulatlan téli képből, csodálatos egység, amelyben a sarki taxinak, az útjelző rendőrnek, a füstölgő kéménynek épúgy megvolt a helye és szerepe, mint minden színnek, fénynek, vonalnak; olyan nyugodt, teljes és megörökíteni valóan szép volt a kép, hogy a figyelő szem valóban úgy tapadt rá, mintha örökre egyesülni kívánna vele, mintha örökre le akarta volna fotografálni látóhátyájára, hogy mindig elővehesse, hogy mindig lássa, sőt... hogy mindig láttassa, mindig megmutathassa másoknak is. Nézzétek, milyen szép!

MEGÖRÖKÍTENI, GYŰJTENI.

Azt hiszem, hogy ebben a figyelésben és gyönyörködésben, a megtartásnak, a megörökítésnek és megmutatásnak ebben a szándékában a művészi alkotó kedvnek egy ősi gesztusát fedezhetjük fel. Eszünkbe jut hajdani barlanglakó ősünk, aki szörnyű küzdelmeket vívott a természet erőivel, társaival, az állatokkal s aki pihenésének és eszmélkedéseinek óráiban barlangjának kemény falába véste annak a vadnak a képét, amelyet elejtett, hogy megmeneküljön támadásától, vagy hogy megegye, vagy talán egyszerűen csak azért, hogy elpusztítsa. Határozottan megállapíthatjuk, hogy ha nem is vagyunk megelégedve mai sorsunkkal, összehasonlíthatatlanul jobban, könnyebben, szebben, értelmesebben, emberiebben élünk a barlanglakónál, aki azonban szintén ember volt, ősünk, apánk, s aki követ faragott, hegyezett, hogy barlangjának falában fel is idézze, meg is Örökítse annak a leterített vadnak a képét, vonalait, árnyékát, mozgásának szép emlékeit és illúzióit, amely küzdelmet, erőt, életveszélyt, győzelmet, halálfélelmet, az életnek ritka vagy gyakori és vonzó vagy ijesztő, de mindenesetre szép és intenzív érzéseit váltotta ki belőle. Ezeknek az élet-halál-érzéseknek, ezeknek a sorsszerű pillanatoknak, ezeknek a végzetes egyéni és nép-eseményeknek a megrögzítése rajzban, képben, kőben, szóban, dalban, mindig érdekelte az alkotón kívül a többi embert is. Az ember kíváncsi lény és született voyeur; érdeklő és vonzza a másik ember, akihez az ösztönök bonyolult hálózata köti szinte a vegyi vonzás törvényeivel; emlékezteti a saját életére is, amely ha hiányos volna megörökítésre alkalmas eseményekben, bő kárpótlást hódít a másinak közléseiből. Gyűjtő, halmozó, építő lény az ember, aki nemcsak anyagi javakat, hanem lelki kincseket is szeret kuporgatni, ha kell: ellopni; a valóság élményeit pótolni tudja illúziókkal. Nincsenek olyan háborúk, amelyekben hallgatnának a lélek múzsái; a művészi kedv a legrosszabb sorsban is felébred és működni kezd.

MŰVÉSZET ÉS ÁLOM.

Nem merném azonban azt állítani, hogy ezzel a primitív ábrázoló, emlékeztető és megőrkítő hajlammal, amely minden útján, örömben és bajban, végig kíséri az embert, teljesen fel tudnók fedni az irodalom és művészet lelki eredetét. Gyakran visszatérő érzésem az, hogy álom nélkül művészet sem volna, legalább is nem a mai alakjában. Különösen akkor fog el ez az érzés, ha színházban ülök. Figyelem az épületet, a színpad nevű furcsa háromfalú szobát, melynek negyedik falát mi, élő emberek alkotjuk, figyelem a közönséget, a színészeket és ezt az egész különös, logikával, értelemmel felfoghatatlan játékot és komolyságot, valóságot és illúziót, amelyet színházi előadásnak hívunk. Nem furcsa-e, hogy este hét órakor abbahagyjuk reális életünket, félretesszük üzleti ügyeinket, gondjainkat, problémáinkat, azt az egész valóságot, amire látszólag minden erőnket és képességünket felhasználjuk, elhagyjuk magánéletünket, hogy a város legkülönbözőbb pontjairól egy színház nevű épületbe vonuljunk? Mi történik ott? Pénzt, amit néha rendkívül nehéz körülmények közt szereztünk, pénzt veszünk elő és odaadjuk egy ülőhelyért. Leülünk a többi hasonló ember közé és arra várunk, hogy a háromfalú szobában megjelenjenek azok a hölgyek és urak, akiket színészeknek nevezünk, de akiket egyébként is jól ismerünk. Olyanok, mint mi vagyunk, mint mi, a nézők és hallgatók. Olyan nevük van, mint nekünk, Árpád, Sándor, Gábor, olyan az életük, mint a miénk, lakásuk van, családjuk, adót fizetnek, de az a különös foglalkozásuk és hivatásuk, hogy este hét órakor levessék polgári ruhájukat, felvegyék Lear király vagy II. Fülöp király ma készült ruháját és arcát, elfeledtessék velünk, hogy ők Árpádok, Sándorok és Gáborok s elhitessék velünk, hogy ők Lear királyok, II. Fülöp királyok és Faustok. És mi azért ülünk ott, hogy ezt a hazugságot velünk elhitessék, mi azért adunk pénzt, hogy minket becsapjanak, mi annál jobban érezzük magunkat, annál kevésbé saj-

náljuk az időt és költséget, annál hangosabban tapsolunk, minél alaposabban elfelejtetik velünk valóságos életünket, minél mélyebben ragadnak el minket abba az illúzióba, hogy mi ott valósággal Lear király, II. Fülöp király és Faust doktor tragédiáját látjuk. Nem különös ez? És nem feltűnő, hogy ebben az ősi és komoly játékokban egyaránt résztvesz férfi és nő, öreg és fiatal, tudós és tudatlan, minden korok minden rendű és rangú apraja-nagyja? Életünk egy nagy részét alvással töltjük el s az elalvás pillanatában az életnek egy irracionális síkjára zuhan minden ember. Bizonyos szempontból az álom az átköltés, átértékelés, a megoldás és befejezés folyamata. A szétszakadt részek itt egységbe olvadnak, az egységek egy teljesebb egészbe illeszkednek, a diszharmoniak feloldódnak, a mesterséges harmóniak széttörnek, az emberek bátrabbakká, szabadabbakká, őszintébbekké, teljesebbekké, hatalmasabbakká válnak s a *vágy* és *erő* útján az embernél felsőbbrendű hatalmakkal lépnek szövetségre. Az egyénné szakadt ember álmában az ősananyag, az ősközösség, az eredendő élet, millió és millió esztendő múltjával, ezer és ezer év jövődjével, él és uralkodik. Ez az álombeli állapot, ha néha nyomasztó is, óriási erejével és állandó titokzatosságával mindig felejthetetlenül csábító. A szabadság, a felelőtlenség, az őállapotok, az ősi tengerek és anyák állapotára emlékeztet. Az ember pedig, aki a világegyetemmel együtt minden belső és külső harcon át az egyensúly helyzetét hajszolja, visszavágyik az életnek ebbe a szabad és nyugodt állapotába s reális életében is meg-megismétli hangulatát, körülményeit, felidézi illúzióját, szinte elbódítva vele egy-egy órára az öntudatát, a kényszerű és kegyetlen kritikust. Az álom a híd az élet és halál, a harc és nyugalom közt, a művészet és irodalom a híd az ébrenlét és az álom közt. A híd alatt a reális élet harctere minden örvényével és veszélyével, a híd fölött az ember és világ titka, s e veszély és titok közt sugározza sűrű ezüstfényét az irodalom, a művészet holdja.

TÖMEG ÉS ALKOTÓ.

Az emberi lélek égboltján azonban a holdon kívül egyéb égitestek is keringenek. Ott van az öntudat napja, amelynek kemény sugarai elüldözik a hold ragyogását és az ösztöncsillagok szikrázását. Ha az irodalom holdját elsősorban az ösztönélet erői táplálják, az öntudat napját a reális élet követelményei, kényszerúségei, korbácsai hajtják és az emberi kutató ösztön, az igazság vágyának, a megismerő hajlammak törvényei melegítik. Az öntudat kutat, vizsgál, összehasonlít, rendszerez, ellenőriz s fel akarja fegyverezni az embert mindazokkal a védő és támadó eszközökkel, amelyek helyet tudnak biztosítani az emberiségnek a Földön s minden egyes embernek az élet mindennapi harcában. Ez az öntudat teremti meg a tudományt és a technikát de érdeklődését és uralmát állandóan kiterjeszti a művészet és irodalom ösztönéletére is. Az öntudat szab gátat az ösztön vágyainak, ez rendszerezi a szavakat, a színeket, az alakokat, a mese menetét, a hangok hullámzását, ez teremt egy olyan formát is, amely a víziókat minél több ember számára megközelíthetővé, érthetővé, reálissá teszi. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy hiába látszik lényegében többé-kevésbé hatástalannak minden eddigi vallás és szellem, miután az emberi élet alapjai változatlanok maradtak, az irodalom és művészet állandóan megújul, mert ősi és örök ösztönök, a megörökítés, a közlés vágya és álomszerűsége napról-napra újra fakasztja az egyéni és közös lélek mélységeiből. Magát azt a csüggesztő kérdést, hogy: érdeemes-e, lehet-e, — mint most világosan érezzük — nem is művészi hangulat szegezte ellenünk, hanem a vizsgáló és kételkedő öntudat. Ez a mindig világos célokat és határozott értelmet kutató, kívánó öntudat a kultúra haladásával egyre több és több napfényt bocsát az írás holdas területeire. Miért írsz? Mit írsz? Mit akarsz közölni az emberekkel és miért? Mi az értelme írásodnak, milyen célt kívánsz vele szolgálni? Művész vagy, de a művészet már nem csak a te magánügyed. Vedd észre, hogy a huszadik század egyre

kevésbé az a kor, amely tiszteli a szigorúan elzárt magánügyeket. De nem is igaz, hogy a művészet a művész magánügye. Nem igaz, hogy *csak* zilált vajákos a költő, aki bódult perceiben elzümöggi versét, hogy *csak* fecsegő igris az író, aki rövid elbeszélésekben vagy hosszú regényekben elhadarja megfigyeléseit és látomásait, nem igaz, hogy *csak* különleges idegrendszer, aki egyszerre neki esik az agyagnak, a kőnek, a márványnak és emberalakúvá formálja ... Miért mutatja meg embertársainak, ha magánügy? Csak azért, mert tetszik neki, talán azért, mert exhibicionista, a lelki mutogatok és kitakarok fajtájából? Az öntudat megvizsgálja a művészet eredetét és megállapítja író, művész és közönség lelki kapcsolatait. Megás lapítja, hogy minden művészi alkotás önmagában töredék, amely egésszé a közönség lelkében alakul. Megállapítja, hogy minden alkotás jelkép, amelynek értelmét együtt találják és együtt értik meg alkotó és közönség. Az öntudat kutatja a művészi hatás feltételeit, egész folyamatát, a siker tényezőit s megállapítja, hogy nemcsak az író hat a közönségre, hanem igen gyakran a közönség, a tömeg hat az íróra, a költőre, a művészre, akiben megindítja a szükséges folyamatot, mozgásba hozza a teremtő erőket és valósággal kitermeli azt az alkotást, amelyre vágyódik., amelyre szüksége van. Közös nemzők tömeg és alkotó, akiknek gyermekük a mű, mely egymásra hatásukból születik.

Vannak korok, amelyekben csak azt kívánja költőtől a tömeg, hogy daloljon. Énekeljen a tavaszról, mely elhozza a nyarat, énekeljen az őszi, mely halállal fenyeget. Vannak korok, amelyekben azt kívánja írójától maga a kor, hogy meséljen; meséljen az életről, mely elfelejti a halált, meséljen a szerelemről, mely elveszti a boldogságot. De vannak korok, amelyekben az öntudat több szerepet követel magának az irodalomban és művészetben, s ilyen kor a miénk. Békében mindenki futhat a saját kocsiján és végezheti polgári munkáját. De a háború besorozza az autókat

és katonaruhát húz minden emberre. Vannak a történelemnek néha hosszantartó korszakai, melyekben a felhalmozódó óriási feladatok megoldására minden lelki, szellemi, erkölcsi erőt mozgósít. Mozgósítja az írókat és művészt is. Érezzük, hogy ma a történelem mozgósítási parancsot küldött az irodalomnak és művészetnek.

AZ EURÓPAI LÉLEK
KETTŐS ARCA.

Itt emlékeznék meg, hogy példát is említsek, arról a vitáról, amely két író társam, Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső közt Arany János írói bátorságáról folyt. Móricz *Az elveszett alkotmányt* és az *őszikeket* dicséri s azt mondja, hogy nagy klasszikusunk egyébként szögre akasztotta irányító és bíráló kedvét korával szemben. Kosztolányi pörbe száll Móricczal, adatokat vonultat fel a megalkuvás vádjá ellen, bizonyítja, hogy Arany nem tért ki korának problémái elől, ha rá szakadtak s mindig foglalkozott velük anynyira, amennyire lelkiismeretét bolygatták és költői képzeletét ingerelték. Bevallom, a vitának az a nagyobbik fele, amely Arany írói bátorságát firtatja, nem vonz túlságosan; engemet ma már csak a költő versei és nyelvi szépségei érdekelnek, a legszebb és legtartalmasabb szépségek, melyek a magyar költészet földjén termettek. Annál inkább felkelti azonban figyelmemet a vita elvi része. Azt mondja Kosztolányi, hogy „nem teszünk jó szolgálatot az irodalomnak, ha a költőt — az egyéni élet nemes és szeszélyes bolygóját — bármiféle érdek szolgálatává nyomorítjuk, akár az emberiség szolgálatává is”. „Ez a század szadista”. Aztán azt hirdeti Kosztolányi, hogy a nagy költők pesszimizták. Pesszimizták, tragikusak, „nemes hitetlenek, akik madártávlatból látják az élet örökké megismétlődő hiábavalóságát, mely egy az ókori Nínivében, a középkori Rómában s az újkori Nagykőrösön”. Az fáj nekik, hogy „minden múlik és kopik, hogy a megsemmisülés felé bukácsoló ember évezredekben át alig változott valamit”. Ez az elvi része a

vitának s legalább is a magam számára érdekesnek tartom, hogy én, aki az irodalomban az egyetemeset keresem és a népnek, melynek beszédemet, írásomat köszönhetem, a magyarnak boldogulását és szebb jövőjét Szent István, Mátyás király és Széchenyi István útján a nagy koncepcióban, a nyugati közösségben, Európa nyugati oldalán keresem, ebben a vitában a nyugati kultúrával telített Kosztolányival szemben a teljesen és érintetlenül népi Móricz mellé állok. A csillagászat nem ismeri az egyéni és szeszélyes bolygókat, mert minden bolygót egységbe szorítanak kozmikus törvények. Az irodalom bolygóit is kimutatható lelki egységbe fűzik az alkotó és tömeg közös gyökerei. Akár tetszik, akár nem, a költői önérzetnek és büszkeségnek is meg kell hajolnia az élet és alkotás törvényei előtt; szolgálai, igenis szolgálai vagyunk népünknek és az emberiségnek, amely még legártatlanabb lírai versünket is azzal a gesztussal veszi át, hogy az élet értékeit, az élet intenzitását növeltük vele. Amit Kosztolányi hirdet, az konzervatív pesszimizmus, sőt anarchikus nihilizmus. Filozófiájával nem perlekedem, magam is kétségbeesetten állapítom meg a vallások és nagy írók hatásának eddigi elégtelenségét és az ember ragadozó és telhetetlen természetének, erkölcsi fejletlenségének megdöbbenő változatlanságát, ami végső oka a mai válságnak is. De amiként kinyomoztuk a *művészi alkotókedv eredetének halhatatlanságát*, úgy kell határozottan és reménykedve rámutatnunk *az európai lélek kettős arcára*. Az európai gondolkodás kételkedve, sokszor oly lemondóan figyeli az ember útját β földön, mint Kosztolányi. Elkomorul a tehetetlenségtől, a kapzsiságtól, az erőszaktól, a gyilkosságtól és harácsolástól, a gyöngeségtől, mely kiszolgáltatja az embert önmagának és a természet kérlelhetetlen erőinek. Ez a gondolat valóban végigvonul a legnagyobb írók és bölcselők munkáin. De van egy másik arca is az európai léleknek. A cselekvő lélek arca. Az alkotóé. Az újrakezdőé. A reménykedőé. Azért is! És mindig

újra! Es ha kell, előlről mindent! Faust fejezi ki az európai lelket, Faust, a kétségbeeső, az ördögöt idéző, az ördöggel szövetező, a pusztító, sokszor hibázó, sokszor erkölcstelen, múltat és alvilágot feltáró, az eget, a mindenséget bekalandozó Faust, aki végül megáll a tengerparton, nekifeszül az árnak és házat épít magának, családjának, az embernek, Isten dicsőségére. Es Madách fejezi ki az európai lelket, Madách, aki végigvezeteti Luciferrel a történelem minden válságán és vásárán az embert és aki a kétségbeesés poklában azt kiáltja az összeroskadónak: küzdj és bízva bízzál! Az európai élet mindig ellentmondott az európai gondolatnak. Nemes és tiszta lendületét megcáfolta harcaival és sivárságával, de pesszimizmusának ellentmondott cselekvő optimizmusával és töretlen vitalitásával. Gondolkodásának végső következtetéseit sohasem vonta le sem jó, sem rossz irányban. Jó irányban: nem maradt meg a krisztusi tanítás útján, nem alkotta meg Isten államát, amely még mindig és sokáig feladatai közé tartozik, hanem berendezkedésével, egész életmódjával vakmerően eltért, sőt szembefordult vele; rossz irányban: nem hirdeti az öngyilkosságot, nem szólítja fel a magzatot, hogy szinte az anyaméhben fellázadva fojtsa meg anyját, apját, hanem életet kíván, az élet folytatását követeli, dolgozik, alkot, cselekszik, még ha megcáfolja a saját gondolatait is.

ÍRÓ ÉS SZERZETES.

Állítom tehát azt, hogy nem egyéni és szeszélyes bolygó a költő, hanem népének és az emberiségnek száz és száz lelki köldökzsinórral az emberi közösséghez fűződő tagja. De mit érne, ha bárki az ellenkezőjét állítaná! Körülöttünk kavargó, ziháló, rohan az élet és ablakunkon beordítja követeléseit. Téves az a szkeptikus szemlélet, hogy a történelem minden nap forduló ponthoz ér; igenis, vannak korok, melyek lezáródnak és vannak esztendőök, amelyekben új korok kezdődnek el, korok, amelyekben megváltozik az ember helyzete és szerepe. Érezzük, hogy ma ilyen idők-

ben élünk. És látjuk azt, hogy az emberiség zsúfoltan és zűrzavaros kétségbeesésben keresi új egyensúlyi helyzetét és a vezetőket, akik utat mutassanak neki. Valljuk be, hogy ezekben az esztendőkből elvesztettük az igazi, a nagy szellemi vezéreket. Akik voltak és vannak, elégtelenek és gyöngék, akár politikusok, akár hadvezérek, akár írók és költők. Ezek az idők kötelességeket parancsolnak az íróra. Nem azt a kötelességet, hogy énekeljék meg a titkos választójog szépségeit, vagy feltétlenül a búza áráról írjanak regényt, bár el tudom képzelni, hogy mindkét téma értékes alkotásokra serkenthet jó írókat s nem kifogásolnám témájukat, ha jól írják meg, akkor sem, ha sejteném, hogy száz év múlva ez az írás éppen a témája miatt sok tekintetben csak irodalomtörténeti érdekességével hatna az olvasókra. De feltétlenül hiszem, hogy ez a válság a viselkedés, az életmód és a szellemi kötelességek egész sorozatát rója az íróra. Megkívánja, hogy őszinte és bátor legyen s minden veszély vállalásával feltétlenül mondja meg azt, amit gondol. Kívánom minden magyar író társamnak, hogy olyan művészies és bölcs legyen, mint Anatole *France*, és olyan bensőséges, mint Thomas *Mann*. Mindegyik megalkotta a műveit, de mindegyik talált rá módot nagy művein kívül is, hogy az élet fontos problémáiról alkotott felfogásáról tájékoztassa olvasóit, még a politikai kérdésekről is; a *Varázshegy* értékét pedig nem csökkenti, hogy megtárgyalja korunknak majdnem minden ügyét, pörét. Thomas *Mann* lelkiismereti és szellemi kötelességének érezte ezt a tárgyalást, épp úgy, mint *France* a társadalmi és politikai állásfoglalást. Az emberiség ma tiszta embereket keres, akiknek hinni tudjon. Tiszta legyen ma az író, vonuljon el az érdekektől, a pénztől, a rosszhiszeműségtől, a terrortól, az intrikáktól, a klikkektől, a siker hajszájától, igyekezzék hasonlatossá válni lemondásában és megközelíthetlenségében a régi és mai szerzetesekhez. Lemondás, egyszerűség, alázat! A meggyőződés, a szellem, a hit tisztelete! Igen, a hité. Hitet keres

ma minden nép, hitre sóvárog az egész emberiség. Nem várunk már megoldást sem a politikusoktól, sem a bankároktól; pénzügytechnikai húzó-toló tárgyalások, ügyes és ügyetlen tranzakciók nem hoznak megváltást, amely önmagában megköveteli a teljeséget. Hívők legyenek az írók és hihetnek-e másban, mint Istenben, az isteni parancsokban, az emberiség megváltásában, Isten eljövendő államában? Nem vagyok az inkvizítorok fajtájából való és tisztelem az irodalom szabadságát és az irracionális lelkek egyéniségét annyira, hogy nem hirdetek apodiktikus tétéleket az irodalom számára. De minden sejtlemmel és meggyőződéssel érzem, hogy a legnagyobb írói feladatokat a legzseniálisabb író is csak akkor tudja ma megoldani, ha ezeknek és az ebből következő egyéb feltételeknek megfelel.

JÖNNEK AZ ŐRJÖNGŐK.

Nem elég ma a tehetség, gyöngé ma minden zsenialitás. Hit kell belé, hogy éljen és hasson. Egy pogány költőt idézek, a daloló Orfeuszt, Kalliopé múzsa fiát, aki bűbájos énekével és misztikus lantjával a fákat is megindította, az állatokat is megszelídítette. Feleségét és szerelmét, Eurydikét halálra marta egy kígyó, de Orfeusz leszállt az alvilágba és a halál országának zord urait is annyira meghatotta énekével, hogy megengedték Eurydikének a visszatérést az életbe és boldogságba. Egyetlenegy feltétele volt a visszatérésnek! Nem szabad hátrapillantania a költőnek, míg a Hermes kíséretében mögötte haladó asszony az alvilág határát át nem lépte. De Orfeusz türelmetlen volt és nem hitt az isteni parancsoknak. Hátranézett és örökre elvesztette feleségét. Még arra is emlékeznek bizonyára, hogy a görög költő kétségbeesésében lemondott a szerelem gyönyöreiről, akkor azonban őrjöngő asszonyok széttépték. Ne forduljanak az írók hátra, a tizenkilencedik századba, ahol az irodalom elmúlt Eurydikéi csillognak, ne engedjék át magukat a türelmetlenségnek, a hajsának, a bizalmatlanságnak, az óvatosságnak, a megalkuvásnak, a

ravaszkodásnak, hanem menjenek előre a hit útján, amerre az isteni parancs küldi őket. Akkor eljutnak az ígéret földjére és a siker Eurydikéi is velük mennek. Vagy pedig elvesztjük Eurydikét is, a sikert is, az isteni parancsot is és jönnek az őrzöngök, akik szét-tépnek.

II. IRODALOM ÉS VILÁGNÉZET

(VITA)

Áldott asszonyok el-elmondják álmaikat eljövendő gyermekükről. Már látni vélik az embert, aki testükben alakul s a szeretet csodálatával beszélnek róla: szóke lesz, kékszemű lesz, angyali lesz. Angyali is többnyire a megszületett, csak éppen nem szóke, nem kékszemű, hanem más szép színekben és formákban ékeskedik.

Mennyivel realisabb az a magzat az író megfoghatatlan anyagánál, amikor lelkében gomolyog és végső kifejezését keresi... Az anyát segíti több millió esztendő ösztönös múltja; az író elhagyottan vajódik s néha csöndben vizsgálódik, nem siklik-e olyan útra, amelyen imádott gyermekéből torzszülött válik, kit maga sem ismer meg, maga sem ismer el. Az ember gyermekét meghatározza az emberi múlt; formálja a szülői test, a sejtek bölcsesége, az anyagok, erők, lelkek egyesülése; védi, irányítja a teremtésre berendezett anyai szervek viszonylagos tökéletessége; az író egyedül áll tintájával, tollával, papírosával; a tapasztalat, a rutin inkább bénítja, mint segíti; az új tervek inkább olvasztják, mint szilárdítják; gondolatai, érzései behullanak a szavak őserdejébe, melynek zúgásától a saját hangját sem hallja... ki tudja, milyen zsákmánnyal tér vissza, mikor elindul ebbe az erdőbe... ki tudja, megtalálja-e azt a keskeny ösvényt, amely elvezet az emberiséghez úgy, hogy közben saját magát sem veszti el. Minden jó írói munka az emberi szellem élő gyermeke is, s úgy tűnik fel néha, hogy az írónak alig volt több szerepe körülötte, mint külön az apáknak vagy külön az anyáknak.

De vájjon tetszeni fog-e a gyermek? Láttam már apákat, akik nem tudtak gyönyörködni gyermekükben. Beszéltem már anyákkal, akik csalódást éreztek, amikor megpillantották kisbabájukat s csak több esztendő alatt szerették meg gyermeküket. Hányszor öltöztetik fel legszebb ruháiba életük szépségét a szülők, büszkén küldik az emberek közé, várják az elragadtatást s nem tudják megérteni, miért nem aratott sikert legnagyobb kincsük. A tetszés titkaival századok óta foglalkoznak, törvényeit máig sem állapították meg.

Nem tagadhatja az író, hogy fontos ügye a siker. Azért jelenik meg, mert meghallgatást kér. Munkájának elvégzése életének intimitása, de mihelyt kiadja művét, visszhangot akar kelteni, örül, ha tetszik; fájdalmat érez, ha közönyre bukkan vagy elutasításra talál; a tapsoló visszhang lelkesíti. Szereti a tetszést, de nem lehet azt mondani, hogy a sikerért ír. A siker csak kellemes kaland, mellyel írói utazása közben talán találkozik. Nem is vitatkozik a sikerrel vagy bukással, a dicsérettel és gánccsal. Mindkettőt el kell fogadnia, úgy, ahogy kapja. Tudomásul kell vennie munkájának esztétikai hatását s ha kell, tanúságokat vonhat le belőle, érdeklődve, szótlánul, megtörve vagy megerősödve, de mindig visszatérve belső erőforrásaihoz.

Megszólalhat azonban, ha munkájának nem esztétikai, hanem például világnézeti részeit érik olyan megjegyzések, melyek az íróban magában is vitás pontokat érintenek. E sorok írója közel négy esztendőn át dolgozott egy regényen, melyet három kötetben három esztendő alatt jelentetett meg. Visszafelé tekintve, nagy erőfeszítésnek látszik magam előtt is ez a három-négy esztendő; megvallom, sokszor gondoltam arra, mikor életünk külső és belső körülményeire pillantottam, hogy vájjon eljutok-e terveim végére s nem zuhanok-e félbemaradó munkával olyan szakadékba, amely ma oly sokfelé tátong körülöttünk. Nem először éreztem ilyesmit. Amikor háborús ifjúságom-

ban első nagy regényemet írtam s a sors különös kedvezése folytán a háború utolsó esztendejében legalább egy kórházvonalat robogó asztalához juthattam, egy-egy fejezet közben riadtan kaptam fel fejemet a betegek és sebesültek közt és aggódva vártam a parancsot, mely kihajít betűim fedezékéből s talán az életből is. „Isten országa felé” címen kiadott trilógiám írása közben állandóan szorongatott ez az érzés.

„Csodálom az ön elszántságát, — írja egy elismerésében is gáncoskodó olvasóm — amellyel oly határozott erővel el tud vonulni a félreértett magány felé. Önnek nagy olvasóközönsége volt a baloldali társadalomban. Ez a nagy felvonulása Isten mellett megrendítette régi olvasóinak bizalmát s ez annál súlyosabb, minél kevésbé tud ön kárpótlást találni a jobboldali társadalomban. Ennek a kárpótlásnak megszerzése ugyanis nem fog sikerülni, ön veszít a baloldalon s aligha tud nyerni a jobboldalon. Tisztelettel, de sajnálkozva figyelem a személye körül növekvő magányt. Tisztelettel, mert megalkuvó korunkban ritka ez a határozott szellemi színvallás, de sajnálkozva, mert mi, akik a baloldalon voltunk és maradunk, úgy érezzük, hogy előbb-utóbb teljesen elveszítjük önt, akire pedig egyre több reménnyel számítottunk”.

Ez a néhány sor idézet egy hosszú, hat oldalas levélből, amelyhez hasonló többet kaptam. Érdemes elgondolkodni rajta, mint korunk irodalmi életének egyik érdekes tünetén. Ma már nemcsak a kritika nagyobbik része politizál nálunk s általában Közép-Európában, hanem ez a politizáló esztétika megfertőzte az olvasó közönségnek egy értékes és tekintélyes részét is. Az író tehetetlen zavarral figyelte ezt a beteg folyamatot. Milyen a baloldali regény? S milyen a jobboldali vers vagy színmű? Bevallom, sohasem ültem asztalomhoz azzal az elhatározással, hogy most egy baloldali regényt fogok írni és sohasem kötöttem fel a sarkantyúmat, hogy no most pedig egy jobboldali következik. Ebben a kérdésben ellentmondó, sőt egymást kizáró szempontok keverednek össze. Cipőre

nem lehet azt mondani, hogy rossz ruha vagy jó trombita, s a mértékegységeket nem lehet összekeverni. Ez az újfajta — s nyilván nem hosszú életű — politikai esztétika elsősorban az író személyi adatainak vizsgálatából indul ki s adatok és pletykák, valóságok és gyanúsítások alapján származásának, életmódjának, magánviszonyainak körülményeit kutatja, többek közt azt is, hogy például milyen vállalat keretében dolgozik és hogyan biztosítja megélhetésének, munkájának feltételeit. Aztán következnek a világnézeti dogmák és elfogultságok. Egy olyan szerelmi tárgyú regény, például, amely a modern pszichológia eszközeit veszi igénybe, többnyire baloldalinak számít főként, ha az író személy szerint is balfelé osztályozható. Egy történelmi regény, amely lehetőleg a felületen festeget s nem hatol be erősebb kézzel valamely elmúlt kor társadalmi és vallási viszonyaiba, a jobboldaliság felé startol. A legkülönösebb pedig az, hogy Isten nevének kiejtése sok kritikusból és olvasóból már a jobbra át mozdulatát váltja ki.

E sorok írója sohasem tekintette magát isten-tagadónak s legjobb tudomása szerint sohasem írt olyasmit, amiből ateizmusra lehetett volna következtetni. Mindig különösen érdekelte az ember, mindig elsősorban foglalkoztatta az ember viszonya önmagához, társaihoz s a világegyetemhez. Életünk, sorsunk kutatása már kora ifjúságomban arra az eredményre vezetett, hogy életünk, e világ alakulása tulajdonképpen tükörképe a lelkünknek s ha panaszra van okunk, elsősorban önmagunkat kell megvizsgálunk, ha pedig változtatni akarunk politikai és társadalmi berendezésünkön és önmagunkat egy jobb, tisztultabb, boldogabb világba kívánjuk emelni, akkor az emberi lélekben kell keresnünk azt a harcteret, amelyen elkerülhetetlen csatáinkat megvívhatjuk. A lélek titkainak fűrkészése, az ember és életének vizsgálata, a modern tudományos törekvések figyelése vezetett el Istenhez, aki az én gondolkodásomban eleinte inkább intellektuális, mint érzelmi színezetű volt. Isten lett

az én világomban a rend központja, sőt maga a rend; ő lett az ok és a cél, amely nélkül elviselhetetlen nihilizmusba omlik össze körülöttem minden; ő lett az erkölcsi lehetőségek biztosítója, amely nélkül nem tudom megtalálni az emberi cselekedetek zsinórmértékét; ő lett a világ alakulásának értelme, amely nélkül sötétségbe borul minden; Ő lett az az összefoglaló erő, amely összekapcsolja bennem a láthatót a láthatatlannal. Ez a hely most nem arra való, hogy vázoljam egy író útját a megfigyelő realizmustól az irracionális erőket, tényeket beolvasztó spiritualizmusig, a természettudományok zárt körétől Isten tágabb világáig, bár figyelemre méltónak kell tartanom ezt az utat nem az én személyem, hanem általában egy emberi lélek fejlődése miatt, új nyugalmat kereső korunkban. Amikor azonban csak azt akarom hangsúlyozni, hogy én magam logikusnak, „természetesnek”, elkerülhetetlennek látom ezt az utat, melyen ellentmondásokat és egyébként érthető revíziókat sem tudok felfedezni, most inkább azt kell megkérdezniem, hogy oly sok minden után talán Istent is felosztjuk társadalmi és politikai pártok közt? Isten a jobboldalé, a baloldal — ha egyébként istenhívő is — kerülni óhajtja Istent a szellemi megnyilatkozásokban? Ez a kérdés nyilván tagadó válaszban részesül, hiszen megszokhattuk, hogy a kérdések határozott megválaszolásának nem kedvez a korunk. Zavaros és forrongó tapogatózásokról, nyugtalanságokról van szó mindenfelé s rögtön oszlik a homály, mihelyt egy-egy élesebben fogalmazott kérdéssel rávilágít az ember. Isten elé nem lehet társadalmi, politikai vagy tudományos sorompókat állítani, de irodalmiakat sem s a baloldalnak épp úgy szüksége van rá, mint a jobboldalé ságnak.

Nem azért ír az író, hogy elérje valamelyik oldal, párt, klikk vagy világnézet kegyét. Ha már kegyről van szó, legfeljebb szeretne érdemessé válni arra a kegyre, melyben az isteni kegyelem részesítette. De még ezzel sem dicsekedhetik. Még azt a tendenciát

sem tűzheti őszintén a zászlajára, hogy Istenért kívánt volna küzdeni. Az író azt hiszi, hogy író maradt akkor is, amikor elég erősnek képzelte el magát ahhoz, hogy Istenről is írjon. Isten nem lehet irodalmi téma? Századokon át elsősorban ő volt a téma s én azt hiszem, hogy mindaddig ő a legfőbb téma, míg ember gondolkodik és szenved e földön. Az ember lehet téma. A házasság irodalom. A falu irodalmi téma, az utca, a vásárcsarnok, a kis város, a nagy város, a szerelem, az éhség, a háború, ez mind téma. Isten mért nem az? Egy város fényképe irodalom. Egy kor lelke már nem az? S lehet-e megírni egy kor lelkét anélkül, hogy Istenhez való viszonyát meg ne rajzoljuk? Istent minden egyes ember újra éli át; a léleknek is megvan a maga filogenetikus folyamata is. Minden kor viszonya Istenhez más és más. Vannak korok, melyekben közvetlenebb, naivabb, egyszerűbb, áhítatosabb a kapcsolat; vannak korok, melyekben küzködőbb, vajúdóbb, hősiesebb, talán tökéletlenebb, de egyúttal elementárisabb ... s ilyen a mi korunk is. Vannak korok, melyekben úgy borul az ember Isten és az oltár elé is, olyan természetes, naiv egyszerűséggel, az áhítatnak olyan éltető melegével, mint a gyermek fáradtságot gyógyító ágyába. De vannak korok, melyekben hosszú, néha gyötrelmes út közben vagy végén, olykor még kételkedve, néha még lázadozva hanyatlik az ember a végső egyszerűségek felé. Ilyen a mi korunk is, sok tekintetben. De én azt hiszem, hogy Istennek mindkét hívője kedves gyermeke s ha érthetőnek és jogosnak kell is elfogadnunk a bizalmatlanságot és kritikát, mely itt-ott a forrongó hívőt éri, nem a bizalmatlanságot kell érezni, nem a kritikát kell hallani, hanem az igazságot, mely az út végén talán kegyel biztat.

Ez azonban már világnézeti vita s nem azért íródnak ezek a sorok, hogy bárkit meggyőzzenek erről vagy arról a hitről, erről vagy arról a tudásról. Amelyek e kérdések felvetésére alkalmat adtak, a regények sem azért jelentek meg, hogy baloldali reménye-

ket kielégítsenek vagy jobboldali elismeréseket kivívjanak. Köszönettel kell fogadni a tapsot, viselni kell a gáncsot, sőt a félreértést is, akár jó-, akár rosszindulatú. Még a politikai vagy hitbeli vádat is. Meggyőződésem, hogy Isten nélkül nem rendezhető el az emberi élet. Meggyőződésem, hogy korunk túlságosan el van foglalva a látható, fogható dolgokkal és nagyobb jelentőséget tulajdonít a politikai, gazdasági, társadalmi problémáknak, mint amilyen fontosságuk az ember igazi sorsában kimutatható. Meggyőződésem, hogy Isten alá sorakozva ezek az ügyek könnyebben oldhatók meg, mint csak racionális, csak „emberi” alapon. Az élet, amit mi élünk, túlságosan szűk, túlságosan egyoldalú. Szükség van a láthatatlan erők erősebb figyelésére, nagyobb kultuszára, Isten új beillesztésére sorsunkba, az emberi élet tágítására a végtelen felé. Meggyőződésem, hogy bal- és jobboldalnak egyaránt szüksége van erre a lelki átalakulásra.

Ennek a fejlődésnek megrajzolása egy regényben vagy trilógiában írói feladat. Ennek a folyamatnak diagnosztizálása irodalmi téma. Jobb- és baloldaltól egyformán követelni kell az író számára azt a jogot, hogy foglalkozhassék írói eszközeivel korának szellemi forrongásával, akkor is, ha ebben a forrongásban szinte a bőrén érzi a transzcendentális erők jelenlétét. Szabadságot az írónak, még ha Istenről és ördögről kíván is szólni! Hogy pedig jutalma a bizalmatlanság és sorsa a magány lesz?

Ó, áldott jutalom!

Aldott magány ...

**UTAZÁS
A VÁLSÁGBAN**

I.

ROOSEVELT ÁRNYÉKÁBAN

Newyork, 1933.

A legfelsőbb fedélzetről, ahol órákhosszat fekszem szélben, napban, a szobám felé igyekszem. A télikert előtt egy úr áll. Az ablakra könyököl, mosolyogva figyelni félszemével a tengert, félszemével úitársát, engemet, ismeretlen ismerősét, akivel negyednapja lakik egy mozgó palotában az óceánon. Megállít.

— Ön olasz?

— Nem, magyar vagyok.

Bemutatkozunk.

— En *természetesen* amerikai vagyok. Természetesen, — mondja kissé gúnyosan.

Hatvanéves lehet. Magas, kissé kövéres; feketés-sárgás bőrű; villogó fekete szemű; borotvált arcú; nagyon okos, nagyon értelmes arcú férfi. Vallat, kérdezősködik, ki vagyok, mi a foglalkozásom, — még mindig szorosan fogja a kezemet, — körülnéz, nem jár erre senki, — a viharossá vált tenger szakadatlanul csapkodja a hajót, — fülemhez hajol és suttogva kérdi: — Mi a véleménye?

Tudom, mi érdekli. Nem az időjárás, nem Európa, ő, az amerikai bankár, leplezhetetlen izgalommal lesi egy európainak a véleményét Amerikáról. A jelenet megragad. Tekintete úgy röpköd jobbra-balra, mintha attól félne, hogy meglátják nyugtalan viselkedését; mintha észrevennék a kételkedést, amely minden hangjából, minden mozdulatából ájuldozik. Mi ez? Vannak Amerikában, a szabad és nagy Amerikában emberek, akik félnek a beszédétől?

Azt felelem, hogy nincs még véleményem; majd

Amerikában alakul ki. Biztatom, beszéljen. Mondja meg, milyen a helyzet: mi volt, mi van most és mit várnak Rooseveltttől.

Roosevelt, ez volt a varázsszó. A bankár szemében fények villantak, ajka meg-megrándult, a karja meglendült. Azt hittem hosszabb beszédet hallok mingyárt és már előkészítettem magamat a modern közgazdaságtan összes műszavaira és dogmáira az aranyalaptól a különböző indexekig. Ehelyett azonban egyszerű és emberi tényeket közölt. Ilyeneket:

— Ép az imént mondtam a feleségemnek, hogy érezze jól magát és szeresse nagyon most ezt a hajót, az embereket, a tengert, mindent, mert nem tudom, hogy utazhatunk-e jövőre is Európába. Eddig minden évben utaztunk, néha kétszer is. Szeretjük Európát és szeretünk utazni. De most már nem biztos, mert nem valószínű, hogy lesz-e pénzünk... Gazdag ember voltam, talán még vagyok is. Voltak értékeim, talán még vannak is. Ezerkilencszázharminchárom elején még több mint húsz házam volt és sok pénzem és virágzó üzletem. Két autót tartottam, egyet magamnak, egyet a feleségemnek. A gyermekeimnek is van autójuk, az inasom, a kertészem is autót tartott. Ez most mind megszűnik.

— Miért?

Mosolyog. Mosolya a fegyelmező emberé, aki csillapítani akarja növekvő nyugtalanságát..

— Nem tudom... A házaim nagyrészt még megvannak, de napról napra kevesebbet érnek. Értékpapírjaim értéktelen papírosok. Az üzlet megállt. És engemet és társaimat, azokat, akik eddig Amerika gazdasági életét jelentették, fölösleges, sőt káros embereknek tartanak. Roosevelt... Nem tudom. Az új rendszer... Nem tudom. Úgy bánnak velünk, mint az ellenségekkel.

— Mint az ellenséggel?

Megfogja kezemet és egészen közelhúz magához. Az arcomba suttogja: — Mije volt a dollár Amerikának? Barátja vagy ellensége? A dollár, az pénz,

az vagyon. A dollár Amerika gazdagságát jelentette és Amerika a leggazdagabb világrész, mert mindene van. Es most gyilkolják a dollárt. Akármit tesz Rooseveltt az egyik kezével, a másikkal mindennap ugyanazt teszi: öli a dollárt. A tőkét. — Valamely furcsa, gúnyos-megbocsátó mosollyal: — Az ellenséget. Mi vagyunk Amerika belső ellenségei.

— De mit vár Rooseveltt ettől a harctól?

— Nem tudom... Sajnálom, hogy gyerekeim vannak. Nem tudom, mi vár rájuk, mi lesz velük. En még elédegek a feleséggel abból, amit meghagytak. Egy ház talán elég egy esztendőre és sok esztendőm már nincs. Ha pedig nagyon izgatott vagyok és dobog a szívem ... tudja, mi ez?

Kis bőrtárcát húz elő a belső zsebéből és keresgéli az orvosság nevét. Nyelve hegyével ütögeti az ajkát. — Glicerín... glicerín — mormolja s a bőrtárca mélyéből kihalász egy keskeny üvegsövet, amely már félig üres. Megismerem a kis sárga pasztillákat. Amilnitrit ez; szívgörcs, érgörcs ellen használják, mert tágítja az ereket... Bólintok.

— Ismeri? — kérdi. — Európában is használják? Jó orvosság, csak nem gyógyít.

Es megkönnyebbülve, hogy legalább ennyit kiönthetett abból a lávából, amely szakadatlanul égetheti, bizalmasan belémkarol.

— Mert a betegséget magát ez nem gyógyítja. A betegséget egy baktérium okozza. A neve: szociális baktérium. Ismertük ezt a betegséget már fiatalokunkban is, de akkor ismertük és használtuk az orvosságát is. Az orvosság: munka és szabadság. A mai orvosok nem rendelik ezt a két gyógyszert, helyette inkább egy újat használnak: a demagógiát. Ezért nem utazhatom én többé Európába és ezért lettem én boldog, munkás, gazdag emberből nagyon boldogtalan ember.

A hangja ekkor már rekedt lett, okos fekete szemét székenkező könny borította el. Es felejthetetlenek voltak a mozdulatai: karom alól kiszabadított

kezével a gyomrát verdeste néhány másodpercig.
„Unhappy, unhappy”.

Boldogtalan, mondta és a gyomrát ütögette, mert — gondoltam régi orvosi emlékeim nyomán — bizonyára oda sugároznak ki szívgyörcsének fájdalmai.

— De kérem, nagyon kérem, — súgta barátságosan — felejtse el a nevemet és sehol se hivatkozzék rám. Nem mondtam semmit, nem tudok semmit és egy dolog feltétlenül bizonyos: Amerika hatalmas és még ezt is kibírja.

Ezt: Rooseveltet.

A hatalmas angol hajóra és több ezer utasára már a szeles, napos óceánon egy óriási árnyék zuhan: a diktátori hatalmú Elnök árnyéka. Nem lehet szabadulni tőle, lehetetlen tudomásul nem venni állandó jelenlétét. Minden sarokban róla beszélnek, minden tekintet erre az árnyékra szegeződik. És iszonyú méreteken növekszik meg ez az árnyék, mikor annak a gyöngyszürke fényben villódzó világsodának földjére lép az ember, amelyet New Yorknak hívnak. Majdnem minden háznak a faláról, de minden üzletnek a kirakatából feléd néz vagy a feje, vagy a jelenye, a kék sas és jelmondata: „We do our part”. Nem tehetsz egy lépést nélküle, mindenütt beléütközöl, mindenhová követ. A moziban beszél hozzád és agitál; szállodában megindítod a rádiót, ő szónokol; újságot olvasol, most győz *meg* új rendeletének fontosságáról, hasznáról. Parancsol, de előbb szuggerál. Diktátor, de a félelmetességnél jobban szereti a közvetlenséget. Hatalmas, de hatalmát napról napra egy prédikátor népszónok eszközeivel akarja megszerezni és biztosítani. Orvos, aki egy világrészt kíván meggyógyítani, de műtét előtt késeivel az egész világ felé int és jóhiszeműségéről biztosítja az elaltatott beteget.

— Mindent elkövetek, hogy meggyógyítsalak, — mondja a betegnek — de nem lehetetlen, hogy tévedek. Ha tévedek, holnapra új műtét tervét dolgozom ki.

Nem tudom, hogy az élők még hány műtétet tudnak elviselni, én magam pedig, ha már semmiképpen sem tudom elkerülni az operációt, olyan orvost keresek, aki feltétlenül híve a saját gyógy módjainak. Nem kétséges, hogy Roosevelttől talpig jóhiszemű és tiszta ember. Teljes híve — nem is annyira az eszméinek (ezeket még nem tisztázta teljesen), hanem a lendületének, az akaratának, a hitének. Óriási árnyékából néha két kar nyúlik ki: az egyik hátra, a másik előre mutat. Hátral: romhalmaz; megállt gyárak, elnéptelenedett ipartelepek, izgatott munkanélküli tömegek. Elöl: az a kereskedelmi és ipari élet, amelyet ő feltámadni lát és amely szerinte napról napra hatalmasabbá teszi majd Amerikát. Háta mögött: a megfeneklett kapitalizmus; előtte: nem tudom még, mi a neve. Tervgazdaság? Államkapitalizmus? Államszocializmus? Vagy mindenekelőtt: káosz?

De ne siessünk így előre, főként pedig ne jósoljunk, írjuk le egyelőre a tényeket. Roosevelttől árnyékában egyre határozottabban két részre válik az USA hatalmas tömege. Az egyik csoportba sorakoznak a kapitalisták, akik közül e cikk elején leírtam egyet; vannak más lelki összetételűek is közöttük. A másik szám szerint nagyobb tömeg: a nemkapitalisták, a volt tőkésék, az adósok, a munkások, a fixfizetésűek, a bizonytalan kistőkésék, kisvállalkozók. Ezek Roosevelttől és az NRA hívei. Ezek tapsolnak a moziban, ezek hisznek a demokrácia diktátorának, ezek hisznek a reménynek.

Az előbbi bankárral szemben álljon itt egy alkalmazottnak a nyilatkozata. (Fizetése: heti 40 dollár, munkaideje most heti 35 óra.)

— Rendbe jön minden Amerikában, a legjobb úton haladunk. Csökkentik a munkaidőt, emelik a munkabért. A munkanélküliek munkába állnak, az emberek kevesebbet dolgoznak. Miért kell egész nap robotolni? Természeti törvény-e az, hogy nyolc vagy hat órát kell minden embernek dolgozni? Szerintünk négy óra is elég. És miért kell minden haszonnak egy

kézbe futnia? Miért kell egyáltalán haszonért dolgozni? Arra való-e a pénz, hogy kamatot hajtson, vagy arra, hogy az életet szolgálja? És ragaszkodni kell-e a pénzhez akkor is, ha ahelyett hogy szolgálná az embert, uralkodik rajta és sorvasztja? Ha az egyének nem akarnak majd vállalkozni ilyen kedvezőtlen körülmények közt, elhagyják helyüket és vállalatukat átveszi az állam. Nem a vállalat a fontos, hanem az ember. És nem a dollár és nem a pénz fontos, hanem az élet. Az életet kell megmenteni, nem a dollárt. Rooseveltt megmenti Amerikát az amerikaiaknak.

— Ön kommunista?— kérdeztem.

— Nem vagyok az és Rooseveltt sem kommunista. Rooseveltt az emberi történelem legnagyobb egyénisége. Vér és terror nélkül végrehajtja az emberi társadalomnak talán legmélyebb átalakítását. Felszabadítja az embert az élet számára.

... Nem írom most le azokat a vitáimat, melyeket vállalkozókkal és alkalmazottakkal folytattam, hanem gyorsan ideírom azt a szót, mely már úgyszólván egyre határozottabban alakul az olvasóban: forradalom. Forradalom van Amerikában, a munkának, a pénznek, az életfelfogásnak egészen bonyolult és különös forradalma. Amerika elnöki székében egy forradalmár ül. Gyakran fölemelkedik diktátori székéből; ilyenkor görcsösen markol egy botot, vagy hadsegéde karjára támaszkodva őrzi meg testi egyensúlyát. A diktátorok ma sokat beszélnek, Rooseveltt is gyakran szónokol. Tekintete tiszta; hangja a becsületes ember nyílt és bensőséges beszéde. Árnyéka elborítja Amerikát, sőt messzi túlvetődik rajta.

Mögötte a forradalom fénye tüzel, lobogó lánggal, sok ismeretlen színnel.

II.

AZ AMERIKAI FORRADALOM

A felhőkarcolók tövében, az avenuekön és Street-eken hatalmas tömeg kígyózik. A subwayk és magvasutak, az autóbuszok és taxik reggeltől estig szakadatlanul öntik az embereket a newyorki uccákra. A Fifth Avenuen a déli órákban lépésben alig lehet mozogni. Akármerre pillant az ember, mindenfelé kitűnően öltözött férfit, gondosan elegáns, ápolt és feltűnően sok szép nőt lát a rendkívül ízléses kirakatok körül, amelyeknek tartalma, ügyes és ötletes rendezése szinte győztesen vetekszik Párizs üzleteivel. Az állandóan mozgalmas Broadwayn reggel kilenc órakor már tömegek várakoznak, hogy egy-egy sikerebb moziba jegyet válthassanak 50-75-100 centért. Az alkonyat első halovány intésére pedig felzendül New York, Cleveland, Csikágó, Washington, — egész Amerika fénykultúrája: millió és millió villanylámpa üzi el a sötétséget páratlan gazdagsággal. (Európa városai homályos helyiségek New York mellett.) Harminckilométeres útvonalakon tömegek folynak össze; szinte vakítja a fény az európai szemet; a babiloni és egyiptomi hangulatú fehér kő-monumentumok fölött lila-vörös felhőket liheg a fény az égre. A „titkos” kocsimák, a speak easy-k ajtai szakadatlanul nyílnak-csukódnak; az éjszakai mulatóhelyekre hangtalanul suhannak az autók és szállítják az estélyiruhás hölgyeket és urakat, akik halványan csillogó cilinderükből, finom köpenyükből, nadrágjukból három-négy üveg nehéz italt húznak elő a ruhatárban és adnak át a pincéreknek, hogy előre rendelt asztaluk alá helyezze.

Megnéztem ennek a fényes életnek az árnyékos oldalát is. Ihattam a tömeget, amely centekért küzd, az uccai árusokat, a fénytelen tömeglakásokat, melyekben néha lélegzeni alig tudtam, olvastam az állásokat kínáló cédulákat, melyeket szél tép, eső fakít és amelyek előtt ugyancsak tömegek sorakoznak, emberek, köztük már kopottak, sőt ritkán, rongyosak is, nők, férfiak, gyermekek: szemükben a menekülés vágyának sárga fénye pislog, arcukat sivár gond sápasztja. Beszéltem uccai koldusokkal. Ők szólítottak meg:

— Adjon egy diamondot!

— Give me a quarter!

Ha Közép-Európában megállít egy koldus, úgy érzi, hogy tragikus színésszé kell alakulnia. Reszket, hörög, szaval, a háborúról beszél, a sebeit mutatja, nyolc gyermeket emleget és rekedt pátozban feleségét idézi, aki éppen most gyermekágyban fekszik. Teszi mindezt azért, hogy egy vagy két fillért szerezzen. Az amerikai koldus európai kollégája mellett elegáns úr. Vasalt ruhában, fényes cipőben, tiszta ingben, divatos nyakkendőben áll uccai üzletfele elé, fején a kalap, kinyújtja kezét és egyszerűen, határozottan felszólít a tíz- vagy huszonötcentes üzlet megkötésére. Egy alkalommal hét centem volt csak; átadtam; keveselte s megmagyarázta, — meglehetősen ridegen — hogy miért van szüksége a hiányzó három centre.

Egyáltalán nem akarom azt állítani, hogy például New Yorkban sok a koldus; tízmillió lakozhoz képest inkább feltűnően kevés látható, a közhangulat pedig ellenük van. A ragyogóan működő földalatti vasutakon nagy hirdetések arra intik az embereket, hogy téves jótékonyság az uccai adomány, mert senkinek sem kell éhen halnia, aki nem akar; megjelölt helyeken mindenki kaphat ennivalót, alvóhelyet, más helyeken minden anya és gyermek tejet. Azért beszélek a koldusokról, hogy rámutassak az amerikai és európai életnívó különbségére: a magyar koldus életszín-

vonala egy-két fillér, Parisban öt-tíz centime, az amerikaié tíz és huszonöt cent! És huszonöt centért már négyfogásos ebédet lehet kapni, sőt láttam egy éttermet, kitűnő helyen, ahol 1 (egy) centért adnak ebédet. Olyan fontos közszükségleti cikkek pedig, amilyen a szappan, a cukor, a gyufa, a kenyér, ingyen állnak a fogyasztók rendelkezésére.

Hát éppen erről az életnívóról van szó.

Ekorül villószik többek közt a forradalom.

Mr. H.-val beszélgetek, egy tekintélyes kiadóvállalat vezérével. Úgy emlékszem, pontosan hatvanéves most. őszhajú, pirosarcú, nyugodthangú, bölcsmosolyú úr; beszédéből, mozdulataiból szinte filozófia árad, az a fajtájú bölcselkedés, amelyet életbölcseiségnek szoktak hívni.

— Mit gondol, — kérdem — segítenek azok az intézkedések, amelyekkel meg akarják állítani itt a válságot?

Megtömi köpcös pipáját és meggondoltan válaszol: — Nem hiszem, de ezt is meg kell próbálni.

— Miért gondolják, — mondom — hogy gyógyít az infláció? Mi Európában átéltük már, nem azért, mert akartuk, hanem mert a történelem belekényszerített. Mart, égetett, pusztított. Az infláció megsemmisíti az értékeket.

Elmosolyodik. — Hol vannak itt még értékek?

— A bankokban elhelyezett értékek mindenestre azok.

Nevetve legyint. — Először is nem feltétlenül biztos értékek. Papíron megvannak, de ... Aztán nézzük meg, mi van több? Érték vagy adósság? Nyakig el vagyunk adósodva. Ha megsemmisítjük az adósságokat, fel tudunk lélegzeni. Előlről kezdetünk mindent.

— Úgy, mint azelőtt?

Határozotton csóválja fejét.

— Megmondom őszintén. Én most is úgy próbálok dolgozni, mint régen. Veszek kéziratot, kinyomatot, igyekszem eladni a könyvet. A könyv átlagos,

statisztikai kelendősége egyezeregyszáz példány. Várom, amíg kihúzom a lutrit. A sikert. Mit tehetek mást? Megszoktam s talán eltölthetem még így az én hátra lévő néhány esztendőmet. De ez már nem a régi élet, nem az igazi üzlet. Ez már csak szokás. Tíz évig hallgattam a barátaim, a feleségem magyarázatát arról, hogy rossz a lakásom. Én. is tudtam, hogy rossz. De olyan könnyű-e feltétlenül jobbat találni? Végül hallgattam rájuk. Most nemrég új lakásba költöztem. Látom, tudom, hogy jobb, sokkal jobb a réginél, de mit gondol, jobban érzem én magamat? Nem! Sokkal rosszabbul. A régiben sokkal jobban éltem. Miért? Mert megszoktam.

Látszott az okos, békés öreg úron, hogy bosszankodik, mikor az újra gondol; felderül az arca, mikor a régre emlékszik. Meg is állt itt. Azt hitte, értem a lakásügyét. Pedig én nem mertem kitalálni.

— Érti?

Nem.

— Hát én hatvan évig laktam a kapitalizmusban és mondhatom, elég volt belőle. Tudja mit, utálok. És csak azért nem kívánok elköltözni belőle, mert én már öreg ember vagyok és egyébként is nagyon nehezen tudok megszokni egy új lakást.

— De mi az az új lakás?

— Talán a kollektív termelés. Nem tudom. De az biztos, hogy bünt követ el az, aki megakadályoz bármely országot az új gazdasági berendezkedés megkísérlésében.

Felálltam. — Nem értem önt! Itt áll egy kapitalista vállalat élén és úgy látom, egészen jól áll. Nem tudja azt, hogy mihelyt megkezdődik az a bizonyos kollektív, önnek távoznia kell... ha pedig meghagyják a személyét, elveszik a régi jogait és javait?

— És az adósságaimat és a gondjaimat! — kiáltotta nevetve. — Tudja-e, mit jelent gondtalanul és felelősség nélkül élni?... Mit vesznek el? Mindent odaadok, amit elvehetnek. Vigyék.

— Ön tehát nem hisz a jogaiban, társadalmi

helyzetének jelentőségében, gazdasági szerepének fontosságában? '

— Nem hiszek. Megtanított erre a hitetlenségre az élet... és minden.

Ez a hitetlen kapitalista. Még kint harcol társadalmának lövészárkaiban, de már nem hisz a jogai-
ban, a hatalmában, a győzelmében, a jussában. Típus;
nagyon elterjedt. Hány üzlete nem sikerült, mennyi
csalódás érte, míg ide jutott, hány fekete pénteket
ért meg a tőzsdén ... Mert mindenki, egész Amerika
ott tolongott a tőzsdén, ott játszott, ott spekulált,
ott fújta fel vagyonaát olyan léggömbbé, amely végül
szétpukkant. A borbély, akihez jártam, harmincöt-
ezer dollár megtakarított pénzét ejtette ki kezéből s
mire fel akarta emelni, tízezer dollár adósságot vett
fel a földről. Egy nagy áruház bevásárlónője mondta,
hogy elhunyt férjének, egy ügyvédnek, egész hagyatékát,
négy százezer dollárt úsztatott el a Wall-streeten,
ezen a sötét uccán, amelyet jellegzetesen víz és te-
mető határol. Azóta dolgozik, azóta harcol cente-
kért ... miért? Hogy a régi nivót, a régi gazdagságot
visszaszerezze. Ez az egész társadalom itt, amely cso-
dálatos erővel százötven esztendő alatt, tehát alig öt
nemzedék munkájával nőtt ki a földből, ez nemcsak
munkából, vasbetonból épült, hanem elsősorban álom-
ból. Hitelből. Felépíttek egy felhőkarcolót, egy kőope-
rát, majd megtelik, majd kibérlik, majd zenél és har-
sog, majd fizetem a kamatokat! Százötven év alatt
Amerika csak előre és felfelé rohant. Százhusz-száz-
harminc millió ember az anyagi jólétnek hihetetlen
magassága felé tört. Most megtorpantak ebben a rend-
kívüli, ebben a szinte természetellenes száguldásban.
Rezeg, zizeg, vajúdik az egész világrész. De még senki
sem beszél arról, hogy mérsékelni kell a tempót, hogy
vissza kell húzódní; mindenki azt harsogja, hogy
vissza kell hódítani és növelni kell a jólétet, a gazdag-
ságot. Nem sikerült a kapitalizmussal? Majd sikerül
az ellentétével! Nem sikerült a jó dollárral? Majd
megpróbáljuk a rosszal. Nem sikerült robottal? Ve-

gyük elő a szociális eszméket. A forradalmat is. Az inflációt is. A bolsevizmust is. Nem volt jó az arany? Talán segít a papír. Pénzt kell adni az embereknek, kiáltozzák. Egy jónevű szenátor azt mondotta egy nagy gyűlésen, hogy repülőgépről pénzt kell ledobni, annyit, hogy minden emberre ötszáz dollár jusson. — De kérem, — mondtam — mire eŒ a „bankjegy” leér a földre, semmit sem ér? — Miért? — kérdezték. — Most mijük van az embereknek?

Abban most már nem nyugszanak meg, hogy Rockefellernek, Mellonnak, Morgannak még van pénze. Mindnyájunknak legyen, mondják, És miért van, kutatják, Morgannak? Meg kell vizsgálni. El kell venni. Az nem rend, hogy a farmer nem kap elég pénzt a búzájáért. Az nem rend, hogy az értékpapírnak nincs értéke. Számokat, jólétet akarunk. Mindenkinek legyen pénze.

Az amerikai forradalomnak ez az egyik arca. Az a meggyőződés, hogy mindenkinek joga és lehetősége van a pénzhez, a jóléthez. Az amerikai ember ízig-veéig demokrata. Az U. S. A.-ban él a politikai és társadalmi demokrácia, minden áldásával és átkával, minden szabadságával és szabadosságával. Fejlődésének most egy új állomásához érkezett el: meg akarja teremteni a *gazdasági demokráciát*.

Az amerikai életet eddig az a hit hajtotta, hogy minden ember előtt nyitva áll az út: Rockefeller lehet belőle. Most azt akarják, hogy legyen kevesebb Rockefeller, de egy kicsit hasonlítson rá mindenki; a jótékonyság alkotásairól majd gondoskodnak az új közületek.

Ennek az új gazdasági demokráciának az apostola Roosevelt. Ennek a harcnak egyik legelszántabb vezére maga az Elnök, aki tehát felülről vezet a rombolás és építés művét, az anyagi javak termelésének és elosztásának új hadjáratát, a forradalmat a korhadó, hitét vesztő individualista-kapitalista rend ellen.

II

HARC A GAZDASÁGI DEMOKRÁCIÁÉRT

A válságok fölött a rémhírek fekete sirályai röpködnek.

Egy finom étteremben, ahol nagy pénzek közt élő urak és hölgyek kényelmesen fogyasztják ebédjüket, hozzám hajol egy ismerősöm: — Érdekes esetet hallottam ma. Egy ablaküvegyárosnál megjelent az NRA bizottsága és felszólította, hogy állítsa helyre régi üzemét. A depresszió folyamán negyven főre csökkentette személyzetének létszámát s csak a szívéhez nőtt régi embereit tartotta meg. Most azt kívánják tőle, hogy negyven helyett négyezerrel dolgozzék. Azt felelte, nincs pénze. Kaphat. Mennyi kell? ötmillió. Megkaphatja, másfél százalékkal. És kinek termeljek? kérdezte. Hol a vevő? Ne törődjek vele, felelték, termeljen raktárra. Csődbe jutok így, sopánkodott. Az későbbi probléma, nyugtatták meg, majd elintézzük azt is ... Az ablaküvegyáros töprengett néhány napig, aztán cselekedett: negyven régi emberének ajándékozta üzemét, ő maga pedig kivonult a gyárából, abbahagyta a munkát. — Miből él? — kérdeztem. — Van még néhány százezer dollárja, — mesélte a barátom.

Szerettem volna beszélni ezzel a gyárossal, de a mai napig sem tudtam meg a nevét. Azt hiszem, hogy nincs ilyen gyáros.

De van ilyen hangulat. Arra a kérdésemre, hogy miért irtózik oly sok vállalat a codeok aláírásától, nagyon logikus választ kaptam: — Azért, mert a bizottságnak ezzel jogot adnak minden vállalat üzleti

könyveinek állandó megtekintésére. A bizottság tagjai közt pedig a versenyző cég, „a konkurens” is helyet foglalhat... Már most tessék elképzelni, hogy Ford könyveit a konkurens autógyáros szabadon tanulmányozhatja ...

Megfelel-e a kapitalista termelés liberális szellemének, hogy a vállalatok legföltettebb üzleti titkai ilyen egyszerűen feltáruljanak bizottságok, barátok és ellenségek előtt? Lehet-e ott még szó egyéni kezdeményezésről, kockázatok vállalásáról, eredményesnek tetsző befektetésekről, ahol az üzemi költségek jelentős részét az állam állapítja meg? Ahol kimondják, hogy a vállalkozónak ennyi és ennyi bért feltétlenül fizetnie kell, de ezért a bérért csak ennyi és ennyi munkát szabad kívánni? Ahol a termelő munka alapfeltételei állandóan változnak a tőkés vállalkozás számára kedvezőtlen irányban: mert csak emelkedhetnek a bérek és csak csökkenhetnek a munkaórák?

A kapitalista termelés alapfeltétele a szabad verseny. De lehet-e még ma egyáltalán beszélni, ó!... álmodni szabad versenyről? Az államok elzárkóztak egymástól, a vámfalak drótsövényei megállítják a piacot kereső árut. A nemzetközi kereskedelem hívei kárhoztatják ezt a helyzetet és a vámfalak lebontását követelik. De melyik állam vezetői merhetik vállalni azt a kockázatos felelősséget, hogy népüket elárasztják mindenesetre olcsóbb és talán jobb áruval? Egy vágón zab külföldi eladása ma óriási külpolitikai cselekedet, amelyre nem régi kereskedők, hanem új nagy államférfiúi tehetségek vállalkoznak. Ezen a tényen lehet sopánkodni, de okosabb vele szembenézni; a nagymama örüljön méltósággal kora örömeinek, mert hasztalan siratja vissza a lányságát.

A termelés karjai tehát, amelyek kinyúltak, hogy átöleljék az egész földet, kénytelen-kelletlen visszahúzódtak és befelé keresgéltek. Az amerikai individualizmus sokkal szabadabb, keményebb az európainál, tempója, akarata, elszántsága sokkal kegyetlenebb. Ha ma piacra kerül egy újfajtájú rádiókészü-

lék, legkésőbb egy hét múlva gyilkolni kezdi ugyanazzal a típussal egy jobb és olcsóbb. A halálos verseny dollárokért, centekért, tizedcentekért folyik. Néhány hónap múlva valamelyik gyár sebesülten vagy holtan terül el a piacon s a munkanélküliek száma néhány ezerrel, százezerrel megszorodik. A munkának nincs védelme; vagy virul a sikerben s akkor autót is jövedelmez, vagy összeomlik a sikertelenségben s akkor halálos lehet a meddősége.

A munkanélküliek szaporodása, vállalatok fokozódó megbénulása csak részben befolyásolja a termelés szív működését. Ez a szív minden részleges kiesés mellett is egyre ruganyosabban, egyre erősebben ver, mert a technikai fejlődés állandóan új és olcsó vérről gondoskodik. Október elején meglátogattam az egyik nyomda vállalatot s mire október végén újból eljutottam hozzá, már új gépeket is találtam műhelyeiben. Mindegyik gép a technikának egy-egy ötletes remekműve; szinte esztétikai élvezet a szemlélése, oly okos, oly szép, oly önálló; de míg elődje mellett több tucat munkás dolgozott, az újnál mindössze egy-kettő segítkezik, szinte csak arra vigyázva, hogy a gép jól érezze magát. Aki bent maradhat a gép mellett, jó sorban él; de ki gondoskodhatik a felesleges emberekről? És ki biztosítja a dolgozót, hogy holnap nem válik-e feleslegessé? Ki állhatja útját azonban a fejlődésnek? Az új géppel olcsóbban és jobban termelnek; minden vállalat olcsóbban és jobban akar termelni; akinek nincs tőkéje, akármilyen tehetséges, értékes, annak el kell pusztulnia; de akik még bírják az iramot, egyre erősebb versenyre kényszerülnek a szűkülő piacon, egyre kisebb haszonra dolgoznak, majd csak azért működnek, hogy meg ne álljanak s végül fulladozva néznek körül: miért rohannak?... hiszen nincs már haszon, nem fizetődik ki a munka, elfogy a fogyasztó?!

A történelem iránya az állandó olcsóbbodás felé mutat. Szakadatlanul esniök kell az áraknak, mert a technikai fejlődés, a fokozódó munka, az emberi

szükséglet növeli a termelést, fokozza a versenyt. De az alacsony árakhoz több fogyasztóra van szükség, a fogyasztók tömege pedig állandóan csökken ugyanazon okok miatt, amelyek a termelést fokozzák. Ugyanakkor pedig szédítő arányokban szaporodik az emberiség és ez a mai emberiség már nem a tegnapi. Ez nem családonként, hanem egyéenként szaporodik. Nem egy családfőt kell elhelyezni a társadalomban, hanem a család minden egyes tagjának, a feleségnek, a nőknek, a fiataloknak a munkájáról és jövedelméről is gondoskodni kellene, mert mindegyik dolgozni akar és mindegyik megnövekedett igényekkel lép az élet felé. A megnövekedett és állandóan növekvő tömegek megtorpannak és összetorlódnak a történelem országútján. Bőségesen van ennivaló, de mégsem jut mindenkinek. Mindenki látja a munkát, de nem mindenki juthat a műhelybe. Kiváltságossá válik, aki dolgozhatik.

A munka és a termelt és termelhető javak elosztásában ijesztő zavarok jelentkeznek. Néhány év óta már megoldatlanok és napról napra megoldhatatlannabbakká válnak a legbővebb termelés minden jelenlévő feltétele mellett is az elosztás problémái... Természetes eszközökkel nem lehet emelni az árakat; a termelőeszközök elpusztítására, szóval: katasztrófára volna szükség, hogy bekövetkezzék a biztos áremelkedés. Olyan kisebb katasztrófa, mint a dollár meglékelése, alig segít, az árak vagy szilárdak, vagy együtt esnek a dollárral... A zűrzavaros láthatáron felbukkan az igazi, a megoldó katasztrófa kísértetiesen vonzó képe: a háború... De valljuk be, nem perverzítés-e ez az elgondolás? Nem perverzítés-e küzdeni az olcsóság ellen, amely a gazdasági jólét alapja lehetne? És nem töri-e szét előbb-utóbb a történelem azokat a búzaégetőket és kávészüllyesztőket, akik szembehelyezkednek a történelemmel? Es miben különbözik a dollárrombolás a búza- és kávépusztítástól? Semmiben. Mindegyik élő javak megsemmisítése.

Rendkívül könnyű megoldás kiváló vezető embe-

reket a tehetségtelenség bélyegével elintézni. Én úgy érzem, hogy Hoover is, Rooseveltt is nagyon kiváló emberek. Hoover a régi keretek közt kereste a megoldást, de szervező zsenialitása csődöt mondott. Ott állt a növekvő válság élén s valóban a kisujjában hordta a közgazdaságtan minden klasszikus és modern tantételét. Bele kellett nyugodnia az egyszerű meteorológus szerepébe; megállapíthatta a mai csapadékot és tudhatta, hogy valószínűleg holnap is esik az eső. A közgazdaságtan a mai válságban megfigyelő statisztika; olyan, mint a meteorológia a fizika mellett. Rooseveltt szakít az egyénnel és a tömeghez fordul. Az egyéni érvényesülés helyett a tömegek munkájáról és ellátásáról akar gondoskodni; célja a gazdasági demokrácia, eszköze a tervgazdálkodás.

Feladatának borzalmas nagyságát csak az becsülheti le, aki még nem próbálkozott meg tíz, húsz, száz ember megszervezésével valamely közös munka érdekében. Fel kell menni az Empire State Building százkettedik emeletére és onnét lenézni a tízmilliós New Yorkra, amely ebből a szédítő magasságból egy óriási — és nagyon vonzó — gyárnak a benyomását kelti. Eridj, gyors és kielégíthetetlen kritikus, szervezd meg azt a tízmillió embert! De e mögött még százhuszmillió lélegzik és követeli a kalácsot, a jólétet, a gondtalanságot, a munkát! Eridj... mit teszel vele, mit mondasz neki? Ebben a pokoli versenyben, amelyben milliók és milliók könyörtelen vágyakkal rohanak az anyagi javak felé ... Ezen a hosszú történelmi fordulón, amelyben a gőz helyét elfoglalja az olaj, a villamosság, s amelyben minden talpalatnyi helyért e földön állig felfegyverzett világrészek néznek farkasszemet egymással...

Valóban, nem lehet azt mondani, hogy Rooseveltt könnyű feladatra vállalkozott, vagy hogy akármelyik államférfinak vagy gondolkodónak, aki felelősséget érez és bele nézett ma az Időbe, könnyű volna az álma. Nem lehet kételkedni sem a jóhiszeműségében, sem a tehetségében. Rooseveltt célja: a gazdasági de-

mokrácia megteremtése, szép, szinte túlságosan szép. Eszköze: a tervgazdálkodás kialakítása vitatható, már csak azért is, mert tisztázatlan, ködös és egyelőre túlságosan ötletszerű.

Amikor meg akarja szüntetni az egyéni erőszak, az egyén technikai és pénzügyi túlsúlyának ártalmait, operálókésével nemes részeket is megsebez: kétségessé teszi az egyéni kezdeményezés lehetőségét, amely kétségtelen érték. Amikor az értékek érvényesülésének biztosítására törekszik és általános jólétet akar teremteni egyesek túlsúlya helyett, bele kell nyúlnia az egyének életébe, de ekkor kockára teszi az egyén politikai jogait. Későn kezdhetett munkához, mint a legtöbb mai jóhiszemű tehetség; a középember már összeomlott és csak két kategória áll rendelkezésére: az egyre türelmetlenebb kisember és az egyre ingerültebb nagyember. S mialatt még ő maga is tervnek tervezgetésén dolgozik, a levegőt már ezer és ezer jelszó fertőzte meg. Inflációtól a forradalomig oly könnyedén beszélnek az, amerikai hölgyek és urak a legkülönbözőbb lehetőségekről, hogy zavartan néz körül az ember és riadtan kérdi: tisztában vannak-e teljesen ezekkel a tervekkel, ezekkel a lehetőségekkel? Es gyanakodva figyel: a tüzet oltó kannákból nem benzin ömlik-e a tűzre? Úgy tudom, hogy Roosevelt tisztában van kísérletezéseinek végtelen veszélyével. — Ha megoldja feladatát (szólt hozzá állítólag környezetének egy tagja), ön lesz a U. S. A. legnagyobb elnöke. - Ha pedig nem (felelte, mint mondják), én leszek az utolsó ...

Ezek a sorok, amelyek eddig egy óriási nép válságos arcát igyekeztek fotografikus hűséggel ide vetíteni, nem kerülhetik el a következtetések levonását. Arra a kérdésre, hogy romlott-e Roosevelt óta Amerika helyzete, azt kell felelnem, hogy mindenestre bizonytalanabbá vált. Arra a kérdésre, hogy rokonszenves-e Roosevelt, azt kell válaszolnom, hogy feltétlenül az, mint minden ember, aki népének érdekében jóhiszeműen, tehetségesen és példátlan ener-

giával önfeláldozó feladatra vállalkozik. A válság nőni és mélyülni fog. A múlt időnként visszavág, s vissza kell majd fordulni elhagyott utakra; Rooseveltnak is, életének végső eredménye előtt, valószínűleg többször meg kell még hajolnia olyan erők előtt, amelyeket el akart tüntetni az emberi életből. Nem kétséges, hogy olyan hatalmas nép mint az U. S. A. százharmincmillió népe, amely csak egy problémát ismer: a gazdasági válságot (Európával ellentétben, amely olyan, mintha New York és Ohio, tehát mintha negyvenkilenc állam állandó politikai, sőt háborús feszültségben élne egymás mellett), előbb-utóbb megtalálja az egészséges fejlődés útját. Előbb-utóbb ... Előbb: ha a gazdasági hatalom régi urai meg tudnak elégedni régi uralmuk harminc-negyven százalékaival (esetleg kevesebbel) és ha a gazdasági demokrácia új tömegei nem akarnak egyszerre minden területet elfoglalni, — tehát: okos, emberi megegyezés esetében. Utóbb: ha felülkerekedik a rémület, a bizonytalanság, az emberi természet ragadozó ösztöne. De akkor kaotikus események zuhannak majd a fejlődés útjára.

A legfontosabb kérdés: elégséges-e Roosevelt koncepciója e megegyezés megteremtésére?

Nem elégséges.

Nem voltak elégségesek a régi eszközök, elégtelen a roosevelti elgondolás is.

IV.

A V Á L S Á G B A J A I É S O R V O S S Á G A I

Az egyszerű, világos beszédet szereti Rooseveltt. Amikor kiadta híres bankrendeletét, az volt a kívánsága, hogy fogalmazzanak egy szöveget, amely megmagyarázza rendeletét; felolvassa rádión. Az első szöveget, amelyet kapott, visszaadta. — Harminc világos sort kérek! — mondta. A bankjegyek mennyiségéről, a bankok megrohanásáról, a modern pénzügyi berendezkedés alapfeltételeiről akart beszélni. Megkapta végül a harminc szabatos sort, felolvasta... s azóta gyakran fordul népéhez. Többször hallgattam őszinte, férfias beszédét, melyből meggyőződés sugárzik. Egy-egy fontosabb kijelentésénél elszántan bólint, majd felemeli fejét és körülnéz. Szeme ilyenkor tisztán kinyílik, mintha azt kérdezné: ez, amit most mondtam, ez csak feltétlenül helyes?! és a megoldásom feltétlenül célravezető?!

Lelkesülten beszél száraz kérdésekről. Pénzről, hitelről, árákról. Részletkérdésekről. Ő maga is azt hiszi, hogy mindössze valamely elhanyagolt és bonyolult gazdasági és pénzügyi problémát kell megoldania. Hogy emelni kell az árakat, a béreket, csökkenteni kell a munkaidőt. Meg kell semmisíteni az adóságokat, alá kell írni a codeokat. Ejteni a dollárt; aranyat vásárolni. Aztán majd végül nincs munkanélküli, de lesz jólét és gazdasági demokrácia.

Olyan orvosi munka ez, amely a szervi beteg kínzó fejfájását gyógyíttatja.

A mi válságunk sokkal mélyebb betegségekben szenved. Megpróbáljuk itt összefoglalni néhány szervi tünetét:

1.
ÁLTALÁNOS MŰVELETLENSÉG.

A mai világ — megdöbbenően nagy százalékban — nem ismeri az életet. Nincs tisztában vele, nem tudja, mi az. Az iskolában alig tanítják, az életben kint elhazudják a valóságot. Úgy élnek az emberek, mintha teljes testi mivoltukban örökké itt tartózkodnának a földön, mintha az emberi élet nem volna egy olyan rövid és többé-kevésbé megfoghatatlan folyamat, mely a kis bölcsőtől a kis koporsóig tart. A középkor vége óta napjainkig minden lényeges ok nélkül rendkívüli mértékben megnövekedett az emberi önérzet; úgy viselkednek, cselekszenek, élnek, mintha nem kellene meghalniok. Megfeledeznek arról, hogy az élet olyan parti, amelyet nem lehet megnyerni. A tétet elviszi a halál. Úgy tesznek az emberek, mint az anekdótabeli kártya játékos, aki azért csalt, mert másképp úgy sem lehetett volna megnyerni a játszmat. A csalás! az élet külső javainak túlbecsülése. Következményei: a rettenetes mohóság, az irtózatoss tülekedés, pénznek, hatalomnak, élvezetnek teljesen alaptalan túlbecsülése, az undorító és hazug marakodás, mely ma az emberek és népek életét nagyrészt betölti. Illúziók, melyek válságokat szülnek. (Nem ok nélkül keresgélnek ma oly sokszor a közép-korban; találnak majd talán egy kis halálkultúrát, amellyel nem ártana beoltani kissé a mai túlfokozott életkedvet.)

2.
A MEGSZAPORODOTT EMBERISÉG.

Erről a kérdéstről sokkal nyíltabban kellene beszélni, mint ahogy eddig tettük. Nem akarom itt számokkal fárasztani az olvasót, de mindenki könnyen megszerezheti a statisztikai adatokat, amelyek az emberiség mértéktelen elszaporodásáról számolnak be az elmúlt évtizedekben.

Gyorsan közbeszólók: én életpárti vagyok! Sok-sok emberre van szükség, a mainál sokkal többre, hogy maga az élet elérhesse azt, amire nyilván törekszik: a mainál jobb életet, a mainál különb embert. De az embernek segítenie kell az életnek; úgy kell berendezkednie, hogy helyet és pedig emberhez méltó helyet találjon itt az új tömeg.

Az élet kapujában most óriási tömegek szoronganak és nem találnak bebocsáttatásra. A két lehetséges megoldás közül választani kell. Én az élet híve vagyok, tehát az erkölcsi megoldást választom, összes súlyos következményeivel.

3.

A MEGNÖVEKEDETT IGÉNYEK.

A mai történelem országútjain összetorlódott óriási tömegek fokozott követelményeket támasztanak elsősorban nem önmagukkal, hanem a már elhelyezkedett tömegekkel, a társadalommal, — s ami már bizonyos fokig észszerűtlen — az egész étellel szemben. Az élet lényegéből fakad, — s ez már Isten bölcsességének egyik mély titka — hogy nem adhatja meg mindazt, amire az ember vágyódik. A vágyak egyik fele nem erről a világról való.

Ami a reális másik felet illeti: nehéz vitatkozni azzal, aki kér, legfeljebb muszáj vitába szállni azzal, aki követel. Nos, a megszorodott tömegek követelnek s ezek a maiak sokkal többet a tegnapiaknál és tegnapelőttieknél. Az életnivó tetemesen emelkedett s nagy *tömeg* ragaszkodik hozzá. Meggyőződésem, hogy elég gazdag a Föld a kívánságok kielégítéséhez, de hosszú még az út a cél eléréséig. Ma egymás rovására akarnak célhoz jutni az emberek, tömegek, államok s a katasztrófát belül és kívül csak akkor tudjuk elkerülni, ha átmenetileg mindkét oldalon leszállítják az igényeket: ha lemondanak sok mindendről azok is, akik követelnek, azok is, akiknek valóban van még adni-
valójuk.

4.

A VEZETŐK DEMAGÓGIÁJA.

Az amerikai válság egyik oka a prosperity emléke és álma. Aki azt hirdeti, hogy visszavarázsolja ezt a konjunktúras pénztenyészetet, amelyet mint lehetetlen képződményt egyszerűen szétfricskázott az emberi sors, az komolytalanul beszél és alaptalan ábrándokkal hitegeti hallgatóit. De ez a komolytalanság többé-kevésbé jellemzi mai világunk vezetőinek nagyobb részét. Olyan hatalmi és nagyhatalmi álmokba ringatják népüket írók, gondolkodók, lapok, politikusok, államférfiak, amelyek a mai helyzetben teljesen elérhetetlenek, sőt meg sem közelíthetők.

5.

ÉLJEN TASMANIA!

Az autarkias folyamat elkerülhetetlen következménye a modern gazdasági fejlődésnek. A nemzeti elzárkózásnak számos politikai és gazdasági ok miatt be kellett következnie.

Lelkesedem a népi-nemzeti kultúráért s a mi külön magyar kérdésünk megoldását is többek közt ép annak a jussunknak hangoztatásában látnám, hogy a magyar tömegeknek elvitathatatlan sorsközösségben, egységes népi-nemzeti kultúrában kell egyesülniük. De túl a mi külön történelmi problémánkon, amelyet kedvezően kell megoldania az Időnek, van egy háttára, van egy veszélypontja a részekre szakadásnak, a nemzeti elzárkózásnak, a gazdasági önellátásnak. Afrika részei úgy ébrednek öntudatra, hogy egymásban ellenséget látnak s a Tasmaniák holtra fáradsanak önmaguk dicsőítésében... A világ népei közelednek a veszélyponthoz; fel kellene fedezni az emberi szolidaritást.

6.

A TECHNIKAI FEJLŐDÉS.

Ne felejtjük el, hogy napjaink nyomasztó technikai fejlődését a háború indította meg. Ott kapta azt a lökést, melytől ma is vadul száguld s amelynek erejétől üzve-hajtva naponként új találmányokkal tör a termelés rendjébe. A háborúban ugyanis ingyen termeltünk; ingyen állott rendelkezésre anyag és ember; üzemi költségek nem terhelték a termelést.

A fejlődés kutatása azonban a történetíróra tartozik; mi egy kialakult és folyton súlyosbodó helyzettel állunk szemben. Játsszuk el a német író darabját és rendezzük meg a történelemnek egyik legperverzebb színjátékát: romboljuk le a gépeket? Tiltsuk meg az emberi észnek, hogy gondolkodjék, a technikai zseninek, hogy feltaláljon?

Ez a technikai kultúra pedig nem illeszthető bele. a régi termelési rend kereteibe. Bármennyire lassítjuk is a fejlődés menetét, a kiegészítés elkerülhetetlen: a régi gazdasági rendnek ezen a ponton is meg kell hajolnia, a gazdasági kiváltságoknak át kell olvadniuk a kialakuló új helyzetbe, mert különben összetörnek, összeomlanak. Ez az út valóban, feltétlenül a gazdasági és technikai demokráciához vezet.

7.

TÚLTERMELÉS.

Kétféle túltermelés mutatkozik: valódi és ál-értékek túltermelése. Ál-érték — a forrongva alakuló új emberiség szempontjából — a spekulációval felhajtott vagy lenyomott tőzsdei kurzus, a mániákusan felhalmozott pénz, minden papirosérték, amely elzárkózik, amely kivonulhat a munkából. Valódi érték minden, amit munka termel, tehát a paraszt, az iparos, a gyáros, az agy ember munkája, tehát a búza, a gyári termék, az ipari kéz eredménye, a szellemi alkotás. A munka tengere ma áradozva önti el az emberiséget.

Mindenfelől munkát kínálnak és mindenféle munkát utasítanak el. Az ember, aki talán isteni büntetését tölti ki a munkában és üdvét keresi benne, megalázkodva kullog el az elhárító szavaktól és mozdulatoktól. Kísérteties helyzet, amely nem tartható fenn. Amit a Föld ad a verejtékes embernek, amit a lélek bányáiból ás ki az akarat, a történelem súlyos megtorlása nélkül nem zúdítható az óceánba, nem lökhető a megsemmisülésbe. A megoldás nem lehet a munka megszüntetése, az akarat megbénítása, az ész és lélek fényének kioltása. Életet kell adni a megnövekedett tömegeknek, életet, helyet, munkát, elismerést. Csökkenteni kell a robotot (és az igényeket), munkát teremteni a robotból, embert az emberből... időt kell adni az embernek a legnagyobb kincsből: az Időből.

8.

SZABADSÁG ÉS RABSÁG.

Az amerikai ember politikai és társadalmi szempontból a világ legszabadabb embere, talán még az angolnál és franciánál is szabadabb. Elkerülhetetlennek látszik, hogy politikai és társadalmi jogaiból valamit fel ne áldozzon átmenetileg, míg a gazdasági problémákat meg nem oldja. Az erő sok téren, elsősorban gazdasági területeken erőszakhoz vezetett, a szabadságból több tekintetben szabadosság lett. Korlátokra szükség van s a korlát nem mindig a gyöngeség jele, sokszor az erőé. A technikai és pénzügyi egyeduralmak felülvizsgálatra szorulnak; helyet kell adni az embernek, főként pedig biztosítani kell az értékek napfényre jutását. Jobb, ha ezt a revíziót maguk a kiváltságosok végzik el, mint ha a történelemre bízzák.

9.

AZ ERKÖLCSI FEJLŐDÉS.

... Talán egy félóra hosszat állt most a tollam, míg ezt a három szót ide írtam. Számos más szó, név,

diagnózis tolongott itt és helyet követelt — jogosan. Hiszen beszélni kellene az öröklött és termelt javak helyes, észszerű elosztásáról, mert korunk egyik leg-súlyosabb betegsége, hogy a termelés növekedése mellett nem tud gondoskodni az elosztás módjairól. A technikai fejlődés, melynek a legszélesebbkörű gazdagság alapjait kellene megvetnie, zavart és rohamosan terjedő szegénységet idéz elő. Beszélni kellene a terméketlen befektetésekről, a fegyverkezés költségeiről, amelyek elszívják a pénzt és önmagukban is növelik a háborús veszélyt. Szólni kellene a régi üzleti élet lírájának, romantikájának szívet indító jelenségeiről, a hanyatlás megható képeiről (mert nemcsak udvarházaknak, de régi kereskedelmi vállalatoknak is megvan a legendájuk); és kritikai hangon elemezni kellene azt a több szempontból hiú, délibábos és görög-tüzes romantikát, amellyel egyre sűrűsödő tömegek elérhetetlen boldogságot sejtnek új időknek túlságosan gyorsan festett, összekapkodott kulisszái mögött. De mindezek a kérdések már beletorkollanak a legnagyobb, a legfontosabb kérdésbe: az ember erkölcsi fejlődésébe, átalakulásába. Nincs társadalmi rend, nincs termelő keret, amely alkalmas lehetne az ember földi megsegítésére, ha teljesen materiális alapokon áll és mellőzi az ember lényének szellemi gyökereit. A világ mai válsága nem egyszerű gazdasági és pénzügyi válság; ha az volna, már régen megoldhatták volna a kiváló közgazdászok és pénzügyi szakértők seregei. Itt a lényeg válságáról van szó; a világnézetek válságáról; a lélek válságáról; az ember elhelyezkedéséről emberek között; az erkölcs, a hit válságáról. Vissza kell vezetni az embert emberi lényéhez, szellemi forrásaihoz; ki kell szabadítani a materializmus hazugságaiból; szellemi tartalommal kell megtölteni az életét. Akkor megtalálja majd a kenyerét is az, akinek nincs; akkor helyes mérleget tud majd alkotni az, aki gazdag volt tegnap s ma azt sem tudja, mije maradt a tegnaptól és mire számíthat holnap a mából. Rettenetesen előre rohantunk az

anyagi világ útjain; a technikai civilizáció mögött messze elmaradt az ember erkölcsi fejlődése Amerikában épúgy, mint Európában; ma már látható, hogy vissza kell fordulnunk, le kell szállnunk, összébb kell húzni magunkat. Ez keserves. De így talán közelebb jutunk az élethez, amelynek sugárzó központja rajtunk kívül van: a teremtő erőknél, — ne féljünk ettől a régi-új szótól: Istennél.

Nem hiszek tehát semmiféle megoldásban, amely kizárólag materiális, akárki kívánja, akár az agytröszt szerkesztette, akár Rooseveltt hirdeti. Ó, Rooseveltből indultunk ki, persze... A lelki megújulás sugarai nem világítanak belőle, a morális átalakulás irányát és erejét nem mutatja. Teljesen mindegy, hova helyezi a dollárt a világ bizonytalankodó valutái között; az események végső kifejlését csak siettetheti vagy béníthatja, de végső soron nem szabhatja meg. És fel kell morzsolódnia és le kell merülnie e jelentős történelmi eszköznek is, éppen mert csak eszköz volt és nem igazi erő, a rohanó események közt, hogy előkészítse az utat a Lélek eljövendő és ellenállhatatlan uralkodójának, aki újból szilárd keretbe foglalja majd e vajúdo-széthulló világot, aki ismét megadja az embernek azt, ami nélkül nem tud békében élni: látható kenyeret és láthatatlan fényt.

V.

A SING SING ABLAKÁBÓL

A tökéletesen megszervezett newyorki pályaudvarról zajtalanul siklik ki a vonat a Hudson partjára. Két óra hosszat utazunk abban a különös amerikai fényben, amely ezüstös, gyöngyszürke villogással vonja be a vizet, a levegőt, a hegyeket, az egész őszi tájat. Szélesen, dacosan, mély erővel hömpölyög alattunk a folyó. Hegyek húzódnak rendíthetetlen vonalakban; az erdőkben szinte tobzódnak a sárgás, a zöld, a vérpiros színek. Itt-ott felbukkan és feketén csillog az országutak tükörfelülete. Fiatal és öreg fák közt, az autótemetőkben nagy halomban, békésen pihennek az elhagyott, elhajtott gépek; kerekek állnak az ég felé; az őszi nap sűrű indiánfényt csurgat a megunt autók hasára, kinyúlt hátára, néma túlkeire, megmerevedett volánjaira.

Az az érzésem, hogy kirándulunk valahová. Talán egy gazdag úr közeli birtokára, talán egy író vendéglátó házába, talán egy elégedetlen farmer jól ápolt földjére... Nem változik ez az érzésem, amikor az Ossining nevű állomáson kiszállunk. Autók várják a látogatót, akit felröppentenek a rövid hegyi úton a börtön elé. Békés, csendes minden. Nem látok őrt, szuronyt, gépfegyvert, amit hamisan vésett emlékembe sok régi mozigép. Szélesen, laposan, nagy területen nyúlik el a börtön... na, talán mégsem gondtalan uzsonnára érkezünk, mondom, hanem talán valamely vidékiesebb gyárba, amely elmenekült a nagyváros zaklatásából és itt békésen dolgozik; hiszen már láttam ilyet.

Alacsony kapun lépünk be; magas, izmos, egészséges arcú fiatal hivatalnok — nem tudom sem őrnek, sem katonának nevezni — bezárja mögöttünk; ke-

mény, nagy acélfogak harapnak egymásba. No, gondolom, mégis börtön; igazuk van az elégedetlen reformeríróknak, itt megszakad a szabadság szalaga és itt mégis egy más, egy rosszabb világ kezdődik.

Fokozatosan megkönnyebbülök azonban, mihelyt bejárom e híres Sing Sing tiszta szobáit, szellős termeit, napos emeleteit. Finom és udvarias hivatalnokok megnyugtató csöndben végzik irodai munkájukat. Látogatók érkeznek, csomagokat adnak át, majd egy nagy teremben — minden zavaró rács nélkül — széken ülve, összehúzódba beszélgetnek a börtön lakóival. Zsúfolt terem. Amikor belépek, egy átfogó pillantást vetek a suttogó-morajló teremre, majd gyorsan lehunyom szememet; szégyellem a szabadságomat, félek, hogy irigységet, gyűlöletet keltek. De csakhamar érzem, hogy ők figyelnek engemet; kíváncsi, kutató sugarakat érzek az arcomon; rájuk nézek. Itt egy fiatal pár szerelmesen hajol össze és lázas kábulatban suttog; ott egy feleség számol be az elmúlt napok házi eseményeiről; amott húszéves fiú fogja fogoly-apja kezét; erre fiatal férfiak beszélgetnek a klubok csöndes hangján... Nincs itt sehol a félelmetes rács, a mozilepedők zebrás réműlete, amelyre könnyezve hajol a hősies menyasszony, amikor ártatlan vőlegényét látogatja és vigasztalja. Nem könnyezik itt senki. De a darócos, csíkos egyenruhát sem látni; mindegyik fogoly úgy öltözködik, ahogy kedve tartja; a sportkeverék tetszhetik nekik a legjobban, sok a szvetter, kis kék beret.

A cellák? Miután börtönben vagyunk, azt kell mondanom, hogy egészen kellemes és kitűnően felszerelt szobák. Börtönre csak a rácsos ajtó emlékeztet, — egyébként? Tiszta ágy, mosdó, hideg-meleg víz, az ágy fölött rádió, asztal, könyvek, írószerek, tükör, villany, fényképek, s többnyire valamelyik híres mozisínésznő képe, keretben vagy keret nélkül. Az egyik cellában az ép tükör mellett töröttet is látok. Az éles cserépre mutatok és azt kérdem kísérőmtől, hogy nem kell-e félni, nem lesz-e öngyilkos a fogoly?

Nevetve legyint. Dehogy öli az meg magát! Miért tenné?

Valóban, miért tenné?

Ha megbetegszik, itt a klinikai színvonalon álló kórház s jó orvosok a modern tudomány teljes felszerelésével kezelik. Jó kosztot kap; fehér kenyeret, naponta egyszer húst (ezt: hogy egyszer, elnézést kérő hangon közölte kísérőnk), de ha mindezzel elégedetlen, azt vásárolhat a kitűnően felkészült kávéházban, amit akar. Húst is, nyersen is; megsütheti a remek konyhákban. Láttam e modern fegyenceket, amint süttették-főzték külön kedves ételeiket.

Mért ne érezné itt jól magát a tolvaj, a gyilkos?

Reggel felkel, megmosakszik, elvégzi valamely munkáját, ebédel, délután három vagy négy óraker szabaddá válik és válogathat a legkülönbözőbb szórakozásokban. Sétálhat, egyedül vagy társaságban, a hajlamai és hangulatai szerint; gyönyörködhetik a tájban, melynek szépségét nyugodtan vállalhatja több klimatikus gyógyhely. Sportolhat, ha akar. Olyan sportpálya áll rendelkezésére, ha atlétáskodni vagy futballozni akar, hogy egy-egy közepes közép- vagy keleteurópai sportegyesület nyugodtan megirigyelheti. Versenyek is vannak; ilyenkor a látogató közönség ül finom drótszőnyeg mögött a sporttudósítókkal együtt, akik lapjukban beszámolnak az eredményekről, talán éppen a fegyenc- és rendőrcsapat baseball mérkőzésének izgalmairól. Nyomtatott újságuk van, amely hírt ad a bel- és külvilág eseményeiről. Olvashat érdekes regényeket, új filozófiákat a modern gyilkos úr, ha szellemi szórakozásra vágyódik. Rádiót hallgathat. Ha zenei hajlamai vannak, jelentkezhettek a nagy házi zenekarban, amely egy „kívülről” hozott karmester vezetése alatt éppen látogatásom idején próbálta a Traviatát, — ha ugyan nem tévedek az opera nevében; ők jobban tudják s talán éppen Lohengrint vagy Parsifalt szárnyaltatták. Írhat is a fegyenc úr, ha irodalmi hajlandóságai vannak; megírhatja emlékiratait s az ilyen dokumentumokat ma idegesen ked-

véli kiadó is, közönség is. Ha a madarakat szereti (s lehet-e az rossz ember?), séta közben ellátogathat a madárházba, ahol kakaduk és papagályok üdvözlik és csókolgatják fanyar csőrükkel, színes tollú madarak pedig csengő-bongó dalokkal andalítják. Ha a sport mai dicsőséges bajnokai talán amiatt aggódnának, hogy felsorolásomban kevés sportesemény szerepel, megnyugtathatom őket: már épül a hatalmas stadion, amely télen is „minden igényt kielégít”.

A levegő kifogástalan; kívánom minden rossz tüdejű európainak. Még istentiszteletre is járhatnak; a „templomi” helyiségeket egy tolóajtó választja el a színházi teremtől s ha esetleg sokan gyülnének össze az istentiszteleten, összecsatolják a templomi és színházi termeket. Gyakorlatias. Ó, de gyakorlatias ...

Miért kíváncoznának el innét a fegyencek?

Amit itt leírtam, az az új telep. A régi egyszerűbb, keményebb, kegyetlenebb. Ott a homályban emeletek sorakoznak egymás fölé (megnyekken az ember nyaka, míg a pillantás eléri a legfelsőbb emeletet), a cellákból többé-kevésbé hiányzanak a modern technikai követelmények s összerezzen az ember arra a gondolatra, hogy ebben a hideg homályban két-három bűnöst zártak össze. A régi helyiségeket is használják, ha odaát, az újban nincs hely. De a bűn és büntetés modern irányát az új telep mutatja.

Hiszen mégis csak erről van szó! Bűnről és bűnhődésről. Arról, hogy valaki előrántotta a kését és belemártotta egy másik ember eleven húsába. Arról, hogy valaki revolvért fogott egy embertársára és kemény golyót röpített annak puha testébe. Arról, hogy becsaptak, megkárosítottak, kifosztottak embereket. Hogy életet, vagyont, értéket tettek tönkre.

Nem vágyódom arra, hogy sanyargassák a bűnös emberek testét. Nem kívánok kerékbe törést, kínzást, darócot, kemény fekvőhelyet, nyirkosságot, botot, sötétséget. Amióta gondolkodom, igyekszem megérteni az embert s érdeklődésem áttanulmányoztatta velem az összes konzervatív és haladó lélektani iskolákat

Tudom, ó, jól tudom, hogy néha milyen sötét, alig megvilágítható mélységekben születik a tett, melyet elkövetője is bárgyú megdöbbenéssel szemlél. Tudom, hogy bizonyos szempontból ikertestvérek bűn és betegség; hogy a bűnöst aszociális lénynek is tekinthetjük, akit meg kell tanítani a társadalmi életre; hogy a társadalom is felelős minden bűnért, amelyet elkövetnek ellene s már ezért sem lehet kizárólagos feladata a minél kegyetlenebb megtorlás. De vájjon az-e a feladata, hogy a gyilkosság után megtörölje, eldugja a véres kést, ölébe fektesse a gyilkost és elringassa: tente, gyilkos, tente, felejtsd el szépen, mit tettél, légy jó fiú, futballozzunk, tente... És itt van Clara Bow piroshajú mozisínésznő, azt nézegesd, tente.

Mi emlékeztet itt a bűnre? Clara Bow, vagy egy másik szép nevű színésznő? És a sportpályákon és a meztelen „művésznők” fényképeinek szomszédságában megkezdődhetik-e a léleknek az a tisztuló folyamata, az a katarzisz, amely nélkül nincs bűnhődés, de nincs javulás és megtérés sem?

A materiális és racionális irányoknak veszedelmesen súlyos csődjéről van itt szó. Nem is beszélek már arról a groteszk helyzetről, hogy ott bent, a Sing Sing nevű szanatóriumban sokkal jobban, ellátottabban lehet élni, mint kint, a társadalom mai kegyetlen megpróbáltatásai között. Mi mindent kell dolgozni, robotolni kint, hogy elérhesse a tisztességes ember ezt a szanatóriumi rendet, kényelmet! Szabadság? Menynyivel szabadabb „a szabad ember” ennél a fogolynál? Csak az a tudat volna döntő, hogy nem pattanhat vonatra, amikor kedve tartja és nem rándulhat ki egy másik városba? Hát olyan könnyedén utazgathat ma a „szabad” munkás, tisztviselő, ügyvéd, orvos, vállalkozó?

Ez a mi világunk rettenetesen feldúlta az ember ősi igazságait, az élet alapjait. Szétrombolta az értéket és trónra ültette a sikert. A megismerés helyébe a reklámot, a publicityt tolta. És szétrágtá az erény és bűn fogalmát.

Mindez persze elkerülhetetlenül következik az élet mechanikus felfogásából. Ha én semmi más nem vagyok, mint bizonyos vitalisztikus képességekkel rendelkező anyaghalmoz (mintha volna ma még érthető, materiális értelme ennek: „anyag”), amely véletlenül keletkezett és egy bizonyos időpontban maradék nélkül széthull, ki és mi akadályozhat meg abban, hogy onnét vegyem el, ahol találok, azt, ami vegyi és mechanikai folyamataimhoz szükséges s ha rákerül a sor, megöljem azt, aki utamba áll? Legfeljebb nem sétálhatok a Fifth Avenuen, hanem csak a Hudson partjának azon a részén, melyet a Sing Sing falai határolnak. Miért tiszteljem az embert és mindazt, ami az emberé, ha nincs az embernek metafizikai része is, ha nincs értelme ennek a szónak: bűn, ha nem építjük meg a lélek isteni világrendjét, amelyben szellemi tartalma, jelentősége van az embernek és lelki következménye minden cselekedetnek, gondolatnak. Aki bűnt követ el, egyetemes cselekedetet végez. Belehasít a szellemi világrendbe. A bűnhődés útja a megtisztulás, a felemelkedés, a visszatérés ebbe a világrendbe. Az ember több mint ember. Isten világának tagja. Nem tulajdonítok akkora jelentőséget a futballnak és a moziszínésznőnek, hogy a közelükben teljesen lehetetlennek tartsam a megtérést, de azt sem hiszem, hogy csak futballal, moziszínésznővel és egyéb álhumánus, álszocialis pedagógiai eszközökkel fel lehet emelni az embert emberi magaslatra.

... Kinézek a Sing Sing szanatórium fényes ablakából az alkonyodó őszi világra. Erre zakatol New York, ott terül el az Atlanti óceán. Munka, hajsza, válság fullasztja a világot. Sokszor riadtan figyeltem a rohanó tömegeket; nem értettem teljesen válságukat ... Lent, az ablak alatt két fegyenc sétál. Sportruha, kék sapka, jó cipő. Elegánsak, frissek, egészségesek; szép sportfiúk. Elmerülten beszélgetnek, kissé mintha unatkoznának. Mit követhettek el? Raboltak? Gyilkoltak?... Hol láttam már ezt a két fiatalembert? Valamelyik avenuen, vagy egy country-clubban ...

talán a csikágói pályaudvaron... vagy a párisi Avenue de l'Operan? Vagy nem is ők voltak? A megszólalásig hasonlítanak...

Elmegyek az ablakból és kilépek a kapun. A nehéz ajtó vasfogai kinyílnak, egymásba harapnak. Hiába zárják be; a lelki kapuk e börtön és e társadalom közt tárva-nyitva vannak.

A Sing Sing ablakából nézve, jobban értem életünket. Azt hiszem, hogy ez a válság, most következő összes válságainkkal, elkerülhetetlen.

VI.

MAGYAR KESERGŐ

A New York Times szerkesztőségének, nem tudom már, hányadik emeletén járok, amikor megállít egy sápadt fiatal férfi.

— Hallottam, hogy itt van, — mondja tört magyarsággal — gondoltam...

Kezet szorítunk. Harminckét-harmincöt éves lehet. Sovány, kissé törődött; nem olyan friss, nyugodt, kemény, mint ezek az amerikaiak körülöttem.

— Magyar? — kérdem felvillanyozva.

— Igen, — feleli bizonytalanul s kissé aggodalmasan körülnéz.

Kalapban, felöltőben áll előttem; nem tudom még, 'kicsoda, hova tartozik. Nem értem, mért nem büszkébb, önérzetesebb; engemet is tompít a diszharmóniája.

— Mit csinál itt?

— Korrektor vagyok, kérem.

— Korrektor? Itt? Mikor jött ki?

— Még az apámmal. En gyerek voltam akkor, nyolcéves.

Néhány szót váltunk, fogjuk egymás kezét, a szemünk egymásba mélyed és nem tud elszakadni egymástól. Többet beszélünk a szemünkkel, mint a szánkkal. Az amerikaiak körülöttünk nem nagyon értik a jelenetet.

— Volt már azóta otthon?

— Nem voltam.

— Olvas magyarul?

— Ritkán... ha valami a kezembe jut.

— Angolul persze teljesen tud?

— Hogyne. Abból élek...

Hirtelen megszorítja kezemet, elbúcsúzik.

— Mennem kell. Munkába.

— Isten megáldja!

— Good by.

Nézek utána a hosszú folyosón. Kitérül a lift ajtaja, elmerül a tömegben. Mint ahogy az élete eltűnik ebben a százmilliós népben. Magyar ember, aki angol szöveget javít... Mért nem magyar szöveget?

Az imént még lelkesedtem egy világlap nagyszerű szervezetéért, örültem, hogy van ilyen. Most elkedvetlenedem; elszorul a szívem. Most láttam, hogy egy árva népből hogy foszlik le egy embere.

*

Aztán láttam a beolvadtakat, a szervülteket. Találtam lapszerkesztőket, kiknek a nagyapja még itt élt magyar földön; ők maguk már csak néhány szót, nevet őriznek, mint porló családi képeket: Eperjesz, selypíti az egyik... Gyulafehérvár, kínlódj a a másik. Rimaszombat, nyögi. Most amerikai vállalatokat vezetnek és megbecsülik őket, sőt néha nagy sikerük van.

— Mit tud Magyarországról? — kérdem az egyiktől, egy hatalmas estílap szerkesztőjétől.

Egy nagy szerkesztőségi szobában állunk, negyven-ötven ember, sokan ingujjban, telefonon, távirón, tízféle egyéb gépen kapkodja a híreket, másik negyven-ötven jön, megy, futkos, — az én emberem, rokonszenves, tehetséges, jóindulatú szerkesztő, udvariasan mosolyog és gondolkodik a válaszon.

Ekkor felemelkedik egy barna fiatalember a szomszédos asztalnál. A segédszerkesztő.

— Csak ed kiszlán, — mondja büszkén.

Aztán még néhány ilyen szót mond. „Keszenem szépen”. „Duna”. „Készet csokolom”.

— Hol tanulta?

— Az anyámtól.

— Hát ő?

— Magyar. Az apám is az volt.

A szerkesztő is, a helyettese is innét származik.

A nagyapjuk, az apjuk vándorolt ki, ők, a harmadik nemzedék már teljes amerikaiak. Úgy ásnak ki emlékezetük mélyéből egy-egy halvány magyar emléket, mint ahogy az őslénytani kutatók a föld mélyéből eltűnt életek különös maradványait hozzák felszínre. Maguk is csodálkozva forgatják az emlékeket, zavartan görgetik szájukban a felbukkanó magyar szavakat; zavaros fény gyullad szemükben, amikor felrémlik előttük hirtelen a múlt és jelen kapcsolata: a nagyapa, aki kivándorol, a föld, amit elhagyott a családjuk, mai életük, amelynek már nincs kapcsolata a régi, régi országgal. De a merengő fény hamar elhamvad a tekintetükben; a sietős munka eloltja. Gyerünk tovább!

Gyerünk tovább, de az embernek elnehezül a szíve.

Arra a kérdésre, hogy milyen nagy Magyarországnak, mindenütt azt kell felelnem, hogy ilyen és olyan okok miatt ma nagyon kicsiny. Aztán magyarázom, hogy sokkal több magyar van a világon, mint amennyi a magyar hazában él. Hogy már a határok körül magyar tömegek szoronganak, de nem egyesülhetnek testvéreikkel. Meg hogy a környező országok néptengerében hatalmas magyar szigetek élnek, amelyek nem táplálkozhatnak a népi gyökerekből.

De mi ennél is többen vagyunk.

Hegyeshalomtól Kaliforniáig mindenféle magyar munka dolgozik. Évtizedek óta magyar erőt exportál a magyar föld, a magyar agyvelő. Bányák tárnáiban, szerkesztőségi szobák füstjében, orvosi laboratóriumokban, gyárak műhelyeiben, stúdiókban, uccán és szalonokban magyar izmok és idegek küzdenek, alkotnak.

Olyan gazdagok voltunk és vagyunk mi, hogy ennyi kincset adhattunk a világnak?

Nem. Mi ilyen szegények vagyunk. Csak a szegény ember nem tudja megtartani azt sem, amije van.

A gazdag ember gyarapodni is jobban tud és a gazdagságán is eredményesebben őrködik.

*

Öröm pedig látni, hogyan állja meg helyét a magyar ember ebben a zűrzavaros világban. Hogy a munkást megbecsülik a gyárban, hogy az iparost szereti a vevő, hogy sikere van a művésznek. Hogy tud a magyar engedelmes közlegény, de tud üzemvezető parancsnok is lenni. Hogy tud e kemény, idegen világban földet szerezni, gazdálkodni, berendezkedni. Hogy iparkodik, sűrög-forog; mozog a szeme, jól fog a feje; hogy nem marad alul, akár lapot szerkeszt, akár a birkózóporondra áll ki óriásokkal szemben, akár tudományos munkát végez. Hogy amíg az o nyelve árva sóhajtásként vész el az idegen zajban, meg tud tanulni oly tökéletesen, például, angolul, hogy beszédét, szónoklatát lelkesen tapsolják meg az amerikaiak, akiknek nemzeti érzékenysége pedig tiszteltreméltóan mély.

De...

Aggódva kell megkérdezni, mi lesz ezekkel a külföldre szakadt kincseinkkel?

Mi lesz abból a magyar egyetemi tanárból, aki ma remek angolsággal irodalomra tanítja az amerikaiakat, aki ma az amerikai irodalmat, az európai irodalmat, a tegnap és ma lelkét magyarázza az amerikai intelligenciának s aki egyszerre felejthetetlen romantikus lelkesedéssel a magyar írásról kezd el beszélni és felírja a táblára Petőfi, Arany, Ady nevét... és elsóhajtja, elimádkozza egy magyar vers sorait. Mi lesz vele? Mi lesz a benzinárussal, aki az országút sarkán áll s amikor magyar beszédünket hallja, elpi-rulva köszön: — Jó napot... Magyarok? ... Mi lesz a newyorki uccák, a clevelandi városrészek magyarjaival, mi lesz a gyerekeikkel, az unokáikkal?

Úgy harsan fel néha a magyar szó az amerikai tengerben, hogy átmelegszik tőle az ember, mintha a legjobb hazai bort inná. Feláll egy pap és dübörög a szava; a nagy katolikus és református papok és az

égő lelkű nagy magyarok szellemi gyermekei, akik fűtik a tüzet, míg bennük egy szikra parázslik. Felemelkedik egy színész nő és napsugaras búzatengert lát az ember, mikor szemét lehunyva az énekét hallgatja. És azt gondolná, hogy valamelyik dunántúli falu templomában merül el, amikor a clevelandi hívők térdre borulnak.

De mi lesz a magyarságukkal? Meg tudják-e tartani? Hiszen ma pokoli erők ostromolják a földnek és léleknek minden talpalatnyi helyét, melynek meglankad az ellenállása...

Izzó érdeklődéssel fordulnak mindannyian a haza felé. Mi van otthon? Milyen az élet? Haza lehet-e menni? Nem vesztek el ezek a magyar ügy számára és minden idegszálukkal érzik a kapcsolatokat.

Még azokban is, akik kiszakadtak a magyar kultúrából és mint harmadik nemzedék már elfelejtették a nyelvet, az öntudatlan régi emlékek kapcsán könnyen mozdítható meg az érdeklődés a mi problémáink iránt. Felvilágosíthatók, barátságra hangolhatók, fegyvertársakká nevelhetők, csak törődni kell velük. Mindegyik a maga helyén kimondhatatlanul fontos szolgálatokat tud tenni.

Törődni kell velük.

Két módon.

Kint és itthon.

Minden magyar embernek a külföldi útja önkéntelen agitáció. És minden magyar ember, aki külföldön teljesít szolgálatot, minden szavával és mozdulatával híveket szerezhet ügyünknek. Van itt egy történelmi feladat, amely minden politikai és gazdasági ellentétet eltörpít. Ez a magyar nép mai helyzete. Tudni kell ma minden magyar embernek, hogy népi fenmaradásának kísértetiesen súlyos problémájáról van szó. A germánság és szlávtság fullasztó gyűrűjébe zárva, vesztett háború után, ki kell küzdenie történelmi helyét, jussát, boldogságát. Nem találkoztam magyar származású emberrel, aki ne lobbant volna fel

tiszta tűzben az általános magyar ügy hallatára, akár milyen egyébként a politikai és társadalmi hajlandósága, akár konzervatív, akár radikális. A magyar nép történelmi helyzete az egész világ minden magyarját egyesíti, — csak fejleszteni kell ma és holnap ezt az érzést, csak erősíteni kell a magyar öntudatot, túl a második és harmadik nemzedéken is. Kincseink vannak kint, aranytartalékunk, amelyre alapíthatunk. Fel kell szállatnunk, itthonról, a hitünkéből, a reményeinkből, de a valóságainkból is, a léleknek azt a szivárványát, mely baráti és ellenséges népek feje fölött egy küzdő szívbe köti össze a világ minden magyarját.

A nagyobb feladat itthon van. Csillapíthatatlan erővel, minden akadály legyőzésével, magas feszült-ségű akarattal ki kell építeni és varázslatos, ellenállhatatlanul vonzó magaslatra kell emelni a magyar népi-nemzeti kultúrát, amely a népből fakad, a népért él, amely egyszerre hagyományt őrző, korszerű és előkészíti a jövőt. A népi-nemzeti gondolat ma minden szociális és gazdasági ellentétén át uralkodó iránya a világnak. Népi egységekre szakadva keresi a világ a gazdasági válság orvosságát és a megértést. Valószínű, hogy ez a lelki és gazdasági autarkia helyzet előbb-utóbb tarthatatlanná válik és el kell következnie vagy a robbanás vagy a megegyezés éveinek, de ezt az időt népi-nemzeti gyökereihez visszatérve, e gyökerekbe kapaszkodva, e gyökerekben megerősödve akarja megvédeni az emberiség. Ellentétes erők harcolnak a világban. A megértés és közeledés hangját mindenki, mindenütt szívesen hallja, de mindenki féltékenyen és büszkén őrzi a saját házáat. Talán sohasem volt még oly erős a nemzeti önérték Amerikában, Angliában, Olaszországban, Franciaországban, Németországban, mint napjainkban, amikor félelmetesen készülődik a japán imperializmus és régi-új népi hangulatokkal itatódik át a veszély légkörében a nemzetközi igyekezetű orosz bolsevizmus. Korunk sorsdöntő gazdasági és társadalmi kérdéseit népi határokon be-

lui készül megoldani a világ, miután a nemzetközi kísérletek Genf-től Moszkváig számos ok miatt csődbe jutottak. Lehetséges, hogy átmeneti helyzetben vagyunk s a nemzetközi és nemzeti akciókból és reakciókból egy magasabbrendű szintézis alakul majd ki, de kétségtelen, hogy ez az átmeneti helyzet hosszú, sorvasztóan súlyos, a magyar nép számára pedig minden átmeneti helyzet is döntő lehet.

Ha függvényei vagyunk is a világhelyzetnek, biztosítani és erősíteni kell önállóságunkat. Útja ennek az átfogó népi-nemzeti kultúra útja, a nép teljes beemelése kultúrába, államba, gazdasági és társadalmi szerkezetbe. Adja oda ma mindenki mindenét ennek a célnak, tehetségét, erejét, munkáját, vagyonát, hitét és részleges politikai és gazdasági érdekek gyors megsemmisítése után egyesüljön mindenki mindenkivel, a magyar népi egységben, amely mindent felszív, mindent elvesz és mindent megad, ami egy népnek jussa, hivatása s amely az erő és győzelem ellenállhatatlan mágnesével vonz minden elszakítottat és elszakadót, minden benn szorulót és kirekesztettet.

Ha pedig ez a mélyre és nagyon messzire nyúló népi-nemzeti állam teljesen kiépül, akkor előbb-utóbb a magyar kesergő magyar indulóba harsan.

VII.

TEMLOMOK ÉS BETŰK A VIHARBAN

Egy világszerte ismert, előkelő folyóirat szerkesztőjénél vagyok. Alig hallatszik fel ide, a magasba a lent torlódó ember- és kocsitömegek zaja. Faburkolata szoba, szőnyegek; néhány finom kép. Inkább szalon, mint szerkesztőség. Az íróasztal másik oldalán ötvenöt-ötvenhétéves, őszhajú, elegáns úr ül. Arca rózsaszínű, egészséges, borotvált, a tekintete tiszta; mozdulatai nyugodtak, kíméltek, a hangja csendes, értelmes, határozott.

— Amerika legfontosabb problémája — magyarázza — gazdasági. Az emberek eladósodtak, az árak leestek. Nem tudják fizetni sem a kamatot, sem a tőkét. A terv most az, hogy csökkentjük a pénz értékét, emeljük az árakat, ha kell, infláció árán is új pénzt viszünk a megrokkant forgalomba. Mihelyt megszabadultak itt az adósságoktól, új élet kezdődik.

— Elmélyítette a válság az embereket? — kérdezem.

Gondolkodik. Két ujját végighúzza gomblyukából lógó monoklijának fekete zsinórján.

— Elmélyedést nem tapasztaltam. A válság inkább idegesítő tényező s a nyugtalanság állapota nem alkalmas az elmélyedésre. Mindenesetre azonban befolyásolta az emberek érdeklődését. — Folyóiratának legújabb számát lapozza. — Mi most sok gazdasági tárgyú cikket közlünk. Azelőtt hónapok múltak el és egy sem jelent meg. Néha már bölcselkedő kéziratokat is kiadunk.

— Kérem, milyen szerepe van ma Amerika életében a vallásnak?

— Jelentéktelen, — feleli gyorsan.

Arra kérem, hogy világítsa meg néhány részlettel a válaszát. Megnevezett egy világhírű egyetemet.

— Tudja talán, hogy egyházi alapítás. Régebben kötelező volt a reggeli istentisztelet. Amikor észrevették, hogy sok diák hiányzik az istentiszteletekről, fegyelmi büntetéssel sújtották az elmaradottakat. Ez az intézkedés nem használt, a látogatottság nem növekedett. Most már eltörölték a fegyelmi rendszabályokat s csak az jelenik meg az istentiszteleteken, aki akar. Kevesen akarnak.

— Nem tartja lehetségesnek, — kérdem óvatosan — hogy növeli a válságot az a zűrzavar és bizonytalanság, amely ma a szellemi életet oly feltűnően jellemzi?

Két ujja közé csípi a monokliját, maga elé tartja és átnéz rajta.

— Nem hinném. A világnézeti zűrzavar a gazdasági válság következménye. A válság megoldásával csökken majd a lelki nyugtalanság is. A válság pedig materiális természetű, tehát a megoldása is materiális téren keresendő.

— Remélik is, hogy megtalálják...?

— Feltétlenül.

Ekkor újra visszatér az adósságokhoz. Azt magyarázza, hogy itt nem úgy szoktak házat építeni, mint Európában. „Odaát” többnyire van (vagy volt) valakinek pénze, tehát felépít egy házat. Itt az építőnek kevés pénze és nagy terve van. Elmegy a bankhoz, ott kölcsönt kap. Elmegy az építési vállalkozóhoz, előadja tervét... mindenki adósa lett mindenkinek, meg kell szüntetni az adósságokat és akkor... Ekkor azonban már felálltam és megköszönöm szíves felvilágosításait.

Adósság, adósság.

*

Ha Európában utazik az ember, kiemelkedő, szilárd központokat lát a templomokban. Tornyaik égnek szökkennek s úgy bújnak köré a házak, uccák,

emberek, mintha melegednének, mintha rá hajolnának, mintha beszélgetnének vele. Amerikában elvész a templom az uccai forgalomban. A nagy felhőkarcolók tövében szerényen húzódik meg a székesegyház is; az alkonyodó nap ferde sugaraiban a hetvenemeletes áruházak, a szikrafehér buildingek árnyékai elborítják a templomokat.

Az áruházakba szakadatlanul, reggeltől estig ömlik a tömeg. A templomokban néha órák hosszat egyedül üldögéltem; nagy ritkán tévedt be egy-egy bánatos asszony és hangtalanul leomlott a padba.

A templomok is keményen küzdenek a válsággal.

Láttam csődbe jutott templomokat. Felépítették hitelbe, a híveket szétszórta a válság, elköltöztek vagy elszegényedtek, ott maradt a templom hívek nélkül, támasz nélkül s a bank elnyelte, mint bármely más, adósságba fulladt vállalatot. A bank bérbeadja most esetleg templomnak, de sportpalotának vagy népgyűlésnek is használhatja. Isten háza kényszeregyességben nem felemelő látvány. Vannak templomok, melyekben szűkebbre vonta a pénziány az Istennek szánt teret; egyes helyeket elkerítették és eladtak üzleti célokra. Nem zárkozhatik el a pap sem a modern élet formáitól; számol, összead, szoroz; gyűjt; bankba jár, részvényekkel dolgozik, kamatot fizet, hitelkérdésekkel foglalkozik. Nem kell-e így néha túlságosan mélyre ereszkednie abból a magasságból, ahová lelke emeli? ... Hogy megtartsa híveit, akiken a hit külső épületei is nyugszanak, ébren kell tartania érdeklődésüket. Meg kell válogatnia prédikációinak témáit az érdekesség szempontjából is; az örök kérdésekre nem vetnek-e fátylat a sokszor ismétlődő és oly gyorsan múló napi aktualitások? Ki tudja kiszámítani a lehetőségeket és arányokat; ki tudja, hogy a tánc, a sport, a pénz mellett milyen kis vagy nagy helyen fér el a hit?... Egy templomon nagy plakátot láttam; mulatságot, zenét, táncot hirdetett vasárnap estére; világi szórakozásra hívta a túlságosan becses híveket. Egy vasárnap délelőtt istentiszteletre

indult egy család; öten ötféle templomba mentek. Azt hallottam egy helyen, hogy háromezer szektánál több működik Amerikában s a számuk állandóan nő. Vallásalapítók bukkannak fel, szervezkednek, terjeszkednek, lapot alapítanak s többé-kevésbé homályos gondolatok számára híveket és pénzt gyűjtenek. Sok a gyakorlati, az átlátszóan világos és észszerű szempont ezekben a régi és új ötletekben, annál kevesebb a lélek tiszta vágya, mely mélységekből fakad és szentségekre áhítozik.

Azt kérdezem *egy* fiatal paptól, aki az igazi papok közül való, hogy milyen hatása van a gazdasági gondnak a hitre. Ezt felelte:

— Rossz. Elfáradnak a lelkek, elernyed az ellenálló erejük. A kenyér növekvő hiánya élesíti az ellentéteket és ébresztgeti a gyűlöletet. Miért van másnak, miért nincs nekem? A bizonytalanság és az éhség elhomályosítja a szemet. Nem látják a mélyben dolgozó isteni kezet és csak a felületeket vizsgálják, a felületek pedig ma torzak és igazságtalanságokat sejtetnek. A nélkülöző ember könnyebben hisz a látható igazságtalanságnak, mint az örök és nehezebben észrevehető igazságnak.

— Mit vár a holnaptól?

Határozottan mondja: — A hit újjászületését.

Tekintete égő lánggal befelé fordul. Mohón követem ezt a titkos fényt a sápadt és elszánt arcban, míg szeme le nem húnyódik. Arcának megkeményedő, szinte kövesedő vonásait most valamely távoli fenség fénye világítja meg. Milyen víziók rohannak el az összehajló pillák mögött? Milyen tépett tömegeket lát, milyen megtorpanó embereket, milyen összeomló testeket, milyen robajokot hall, a léleknek milyen tárnái szakadnak be előtte? A születést vajúdás előzi meg, mióta embert hordoz a Föld. Vannak, akik a gyötrelmes vajúdásban, az elkerülhetetlen kínokban, az elkövetkező megpróbáltatásokban, a feltámadó élet boldog mosolyát is látják... de még lehunyják sze-

müket a közeli, egészen közeli sötétségben és a közeli, túlságosan közeli fényben.

*

Egy másik folyóirat szerkesztőségében ülök és nézegetem a legközelebbi szám képeit, levonatait. Fényképek. A sport, a film hírességei. Különösségek, érdekességek; magazin-kultúra. Három magazin készül ebben a szobában.

— Mi érdekli legjobban a közönséget? — kérdezem.

— Szerelem, — feleli gyorsan a szerkesztő, friss arcú, világos szemű, negyvenéves férfi.

— Szekszualitás?

— Másodsorban. A szeksz most kissé gyöngült. A leghatásosabb ma a romantikus szerelem. Feltétlenül jó anyag az első szerelem, a bimbózó ifjúság kalandjai. Egy kis egészséges szentimentalizmus, sok sport és napfény, egy kevés líra és főként cselekmény. Semmi megjegyzés, semmi reflexzió.

— Gondolat?

Elhárítóan mosolyog. A gondolatot nem lehet használni. Nem szereti a tömeg, nem kell a szerkesztőnek; a gondolat árt az üzletnek.

... Egy nagy kiadónál vagyok, másfél órányira a várostól. Széles elterülő angol kastély; vörös kő, repkény futja be a falakat. Hatalmas park, teniszpálya, uszoda, ápolt utak, autók. Mindez nem a tulajdonos palotája, ez maga a telep, ahol dolgoznak; az autók a tisztviselők, a munkások kocsijai. Hat magazin készül itt hetenként s évente ötszáz könyvet adnak ki. A virágos bokrok alatt a legmodernebb gépek kattognak.

Néhány foszlány a beszélgetéseimből:

— Mi kell a közönségnek?

— Minden, ami rossz.

Egy világot járt, szőke, nagyon okos és nagyon erélyes fiatal férfival állok szemben, az óriási vállalatnak egyik vezetőjével. Eső szitál az ablakon.

— Mit tesznek mégis, kérdezem, ha valamely érték jelentkezik?

— Megpróbálkozunk vele.

— S ha rossz üzletnek bizonyul?

— Abbahagyjuk.

Vitatkozom: — De tegyük fel, hogy egyszer egy új Balzac, egy új Tolsztoj jön be önökhöz? Tegyük fel, hogy egy ideig sikere is van és csak később fordul el tőle a közönség?

— Egy-két kötettel kísérletet teszünk. Ha nem kell, elejtjük.

— S az irodalom? Az érték? Az emberi élet kincsei?

Vállat von és csodálkozva figyel, úgy néz rám, mintha nem tudnám, hol vagyok... Azt hallom később, hogy kétszázezer dollár tiszta haszonnal zárta tavalyi évét a vállalat; az idén — remélik — megtartják ezt az eredményt, bár — ha most valóban bekövetkezik a sokat ígért fellendülés — az sem lehetetlen, hogy valamivel túlhaladják ezt az összeget.

Megkockáztatom a veszélyes kérdést: — Olyan nagy baj volna, hogyha kétszázezer helyett száznyolcvanezer ... és... annak az új Tolsztojnak az érdekében?

A szőke férfi komoran bámul, kék szeme elsötétül; én bocsánatot kérően mosolygok és csak magamban vitatkozom: hol van a határa ennek a hajsának és mi az értelme? Nem sikkad el valami ebben a futásban, nem vész el valami ebben a politikában, valami, ami minden hajsánál és tömegnél fontosabb: az ember?... s ami talán az embernél is fontosabb: a belső béke?

Nem azt akarom mondani, hogy Amerika felszínesebb Európánál; nem lehet ily könnyelműen beszélni százharmincmillió emberről. Kétszázötvenezer könyv jelent meg itt tavaly, köztük olyanok, amelyek ma Európa nagyobb részében tárgyak és feldolgozásuk miatt kiadhatatlanok. Európának már csak né-

hány városában jelenhetnek meg ezeroldalas, fényesen illusztrált művek, például, a perzsa miniatűr-művészetről; nem tudnák eladni. Amerikában pedig bizonyára azért kerülhetnek piacra, mert van rájuk vevő. A közkönyvtárakat is zsúfolva találtam; kint a Bronxban már hét-tízéves gyerekek is ácsorognak a könyvespolcok előtt és falják az olvasnivalót. A tömeg pedig mindenütt felszínes, mindenütt olcsó életpótlékot keres a betűben. A jó könyvek fogyásának átlagos index-száma kint körülbelül époly alacsony, mint Európában. (Az amerikai átlagszám: egyezer-egyszáz.) Vannak értékes folyóiratok kint, amelyek alig tíz-tizenötezer példányban kelnek el.

Amiről szólni szeretnék, az nem is amerikai, hanem világ-tünet. írás és közönség, betű és olvasó közt ma hatalmas barrikádok emelkednek. Bonyolult, de kinyomozható elemekből tevődnek össze ezek a félelmetes barrikádok; sikerből, reklámból, pénzből, értelmetlenségből, hitetlenségből és többek közt... árulásból. Megalkuvásból, félelemből, gyöngeségből, a szellem elhagyott zászlóiból. Rossz áldozatokból. Elhagyott, eladott, eltorzult, kibicsaklott lelkekből.

*

Van egy pont, amelyben templomnak és betűnek, papnak és írónak nemsokára találkozniok kell: imaginárius pont ez, melyet nem annyira kiszámítani, mint érezni lehet s amelynek létezésében annál erősebben kell hinni, minél érthetlenebb. Egy szigetnek kell kiemelkednie a válság tengeréből, a lelki megújulás aranyló szigetének, amelyre nem csaphatnak fel majd a hullámok. A befelé néző szem már látja a boldog szigetet, melyet mindig elvesztünk és mindig megtalálunk... s az utat is, mely hozzá vezet: a gazdag szegénység, a hódító lemondás, a sugárzó hit, a gyógyító önfeláldozás, az örök-új szentségek útját.

Hiszen magunkból visz az út magunkhoz,

VIII.

A VÁLSÁG ASSZONYA

Egy nagy szálloda előcsarnokában („lobby”) ülünk, este hat óra tájt, amikor megtelnek a karos-székek és pamlagok várakozó emberekkel, akik estélyi-ruhában színházba, vacsorára készülődnek. A közelben egyszerre felemelkedik egy hölgy, a barátomhoz lép és cigarettát kér tőle. A férfi előhúzza nadrágzsebéből a kissé gyűrött Chesterfieldet (alig láttam kint tárcát), alul megnyomja kissé a csomagot és a hölgy elé tartja a fémes papírosból kinyúló cigarettát. Az kihúz egyet, meggyújtja a gyufát is, aztán bólint, mormol valamely köszönőmfélét, majd visszaül a helyére, keresztbe veti lábát és sűrű füstbe burkolja fejét. A hölgy nem lakik ebben a szállodában és sohasem látta a barátomat. Most sem ismerkedtek meg és ez a cigaretta nem alkalom a megismerkedésre. Szabadabban mozognak itt a nők, öntudatosabban közelednek a férfiakhoz és mégis hűvösebb légkörben érintkeznek egymással.

— Itt a kocsim, üljön be, majd elviszem — mondja a huszonegy-huszonkétéves leány s a belső ülésre dobva irattáskáját, újságjait, csomagjait, hely-lyel kínálja az embert maga mellett. „Az ember” leül mellette s míg elhelyezi a lábát, európai (vagy helytelen?) mozdulattal a hölgy felé fordítja fejét. Szóval: megnézi, megvizsgálja. Divatos, egészséges, ápoltság arcot lát, ritkított szemöldököt, festett pillát, frissen készített: forrázott, pácolt, színesített, illatosított bőrt, festékekkel élénkített száját, finom ruhát, térdig felhúzott szoknyát, kitűnő selyemharisnyát, jó cipőt, mely éppen most nyomja meg a gázt... de a hölgy már „az ember” felé fordul, a szeme tágan és hűvö-

sen kinyílik, — s gyorsan és tárgyilagosan kérdi: — Mit gondolnak Európában az inflációról? — s hamarosan kifejti a saját véleményét is. Az ember erősebben hangsúlyozódik a nőben, a nő háttérbe szorul. Sok a dolgozó nő. Kis üzemeiktől, irodáktól a nagy üzleteken, áruházakon át a hivatalok legbensőbb szobájáig együtt dolgozik, harcol, versenyez a nő a férfival. Vannak területek, amelyeken egyszerűen reménytelen a férfi helyzete, ha munkát akar vállalni. Az áruházak árusítópólcai előtt, a tömegnek dolgozó étkezőhelyeken, a kirakatokban mindenütt a nő vezet, a nő uralkodik. Nem kétséges, hogy nemcsak sok ére nye emeli itt a nőt a férfi fölé, így talán az igénytelensége, olcsósága, egyszerűsége, könnyebb kezelhetősége, a döntő tényező ezeken a helyeken feltétlenül a nőisége, sőt: használnunk kell ezt a szétrágott kifejezést: a sex appeal je. Válogatott arcú, testű nőket hajít az üzleti élet küzdelmeinek első harcvonalába: szép és fiatal nőket, túlnyomó részben lányokat, akiknek az a feladatuk, hogy fizikai szépségükkel, érdekességükkel, ápoltságukkal, a kedvességükkel és mosolyukkal is, megélnéknék és fogyasztásra, vásárlásra vonzzák a közönséget. Vannak egyes üzemek (éttermek, áruházak), amelyek egy határozott ízlés szerint válogatják ki női alkalmazottaikat; voltam egy nagy étteremben, amelyben a személyzetnek majdnem minden tagja piroshajú volt; és hosszan figyeltem egy cukrászüzemet, amelynek kirakatában, egy új tészta-sütő gép előtt tíz egyforma magas, szőke, kékszemű, fehér ruhás leány dolgozott, az egyenruhás mosoly meg nem rebbent hullámos szájukon s a kisujjuk dermesztően azonos és rendületlen eleganciával emelkedett, hajlott ki a kezükből. Itt a szép női test bocsátja áruba magát az üzleti, az ipari élet számára épp úgy, mint a szórakoztatóiparban, a film, a revük, a mulatóhelyek színpadján, ahol reggeltől éjszakáig szinte már mechanizált sémák szerint táncoltatják a fiatal nők csapatait. A sex appeal az amerikai üzleti élet elengedhetetlen szempontja és kelléke s ha tegnap talán

még öntudatlanul forogtak körülötte, ma már tudatosan dolgozik vele nemcsak a film, a színház, az üzlet az ipar, hanem mindenki, aki egyesekben és tömegekben hatást akar kelteni.

— Minek tulajdonítja óriási sikerét? — kérdeztem egy méltán világhírű, rendkívüli képességektől sugárzó férfitől, akit ma egy kártyajáték kapcsán majdnem mindenki ismer.

— Bizonyos különleges okokat leszámítva — felelte — mint minden szervezett tömeghatásnak, ennek is két titka van: a sex és a félelem.

Gyakran kérdezték tőlem, mi a véleményem az amerikai életről. Azt válaszoltam többnyire, hogy minden véleményemet fenntartással kell közölnöm, mert nem ismerheti egy ország életét teljesen az, akinek nem kell ott dolgoznia, harcolnia, megélnie. Egy világrész szerelmi életét alig sejtheti meg a vendég, aki egy-két hónapig csak a mások házasságát, viszonyát, kalandját figyeli. Még a szerelem és pénz kapcsolatai sem tárulnak fel teljesen a látogató előtt, aki a színházak kulisszái mögé pillant, az éttermek és éjszakai helyiségek kirakat-emberei közé vegyül, aki néhány szalon, ebédlő, hálószoba levegőjét szívja magába vagy az uccán sétál, ahol a zöld és piros fények (light) szabad és tilos jelzései közt autók cirkálnak, amelyek volánjai mögül szerelemre és pénzre vadászó nők vagy kalandra vágyó fiatal férfiak lesik, vizsgálják a sétáló, siető embereket. Egy ideg orvos (negyvennégy éves), a léleknek kedvelt, népszerű, sokfelé bejáratos tudósa, kérdéseimre a következő választ adta:

— Az amerikai ember szerelmi életében sok ma a kóros tünet. Bénító súlyként nehezedik rá a felelőség kérdése. Nem könnyű ma elhelyezkedni, érvényesülni s a fiatal férfi százszor meggondolja, míg komoly szándékkal mer közeledni egy leányhoz. Minden elhamarkodott lépésnek kiszámíthatatlanok a következményei s ha nincs résen, tudja a férfi, hogy egy életre megkötözik kezét-lábát, sőt esetleg lehetetlenné teszik. Az amerikai törvény és közhangulat erősen a

nő oldalán áll s ez a helyzet nem mindig a tiszta erkölcsöt szolgálja, mert hiszen, hogy csak egy körülményt említsek, bőven ad lehetőséget a szerelmi zsarolásra: nem ritka itt az a fiatal, csinos nő, aki kellemetlen látszatokba keveri a férfit, hogy aztán kisebb-nagyobb összegek árán szabadítsa meg. Nagyon kis túlzással iparnak is lehet nevezni ezt a szerelmi black mailt. Maradjunk azonban az őszinte érzések területén. A férfi fél a nőtől, mert fél a holnaptól, tehát mert bizonytalannak érzi a mát. Szereti ugyan a nőt, sőt mert elérhetetlenebbnek látszik, talán még mélyebben szereti, mint rendes körülmények közt szeretné, de nem meri, nem tudja kiélni az érzelmeit. Válságos eltolódások következtek itt be. A férfiből, aki hódítónak született, aggodalmaskodó, töprengő, tétovázó, álmodozó fiatalember lett, a nőből pedig vagy pajtás, vagy egyenrangú, kenyérkeresettel elfoglalt vetélytárs, vagy éppen tartózkodásából kilépett hódító. A nő hódít és a férfi védekezik. Ennek az állapotnak nem látja hasznát sem az erkölcs, sem az egészség; a szerelem rokkantjai egyre nagyobb számban vonulnak az orvosi rendelők felé.

Volt ennél egy sokkal érdekesebb beszélgetésem. Az egyik amerikai egyetemen egy tanárnővel vitakoztam a mai nőkről. Nem tudom pontosan, hány éves, de talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy körülbelül harminchét-harmincnyolcesztendő. Akárhogyan számolom azonban az éveket s bármennyire tiltakozom e mai divat ellen, amely mindenáron ragaszkodik az ifjúság alaptalan és oly sokszor bosszútálló illúzióihoz, ezt a tanárnőt feltétlenül fiatalnak kell tartanom. Magas, sovány, izmos, egészséges. Rózsaszínű bőre olyan, mint egy gyermeké. Nagy kék szeme állandóan úgy csillog, olyan tisztán, jóindulatúan, emberségesen, hogy meleg hit és jóleső bizalom tölti el az embert a közelében. Egy játékos gyermek, egy tiszta lány, egy önfeláldozó anya és egy boldog szerelmes virít a tekintetében, míg piros ajkáról a legkomolyabb, legmegfontoltabb szavak hangzanak el. Az arca

tele van izzó, ibseni valószínűtlenséggel, a lénye shakespeareai realitástól duzzad... A tanári szobában beszélgetünk, kint a folyosó széles kőkockáiról diákok léptei hangzanak be, a kerti fák leveleit az ablak alatt eső veri.

— Nem gondolja-e, — kérdi különösen értelmes mosolyával — hogy az életnek valamely határozott célja volt azzal az erős nőmozgalommal, amely e század elején a legtöbb ország társadalmát felzaklatta? A nő öntudatra ébredt és egyenjogúságát követelte. Mit gondol, melyik a természetes állapot... az-e, amelyben az elmúlt századok folyamán éltek az emberek, amikor a férfi uralkodott a nőn, vagy pedig ez a mai vagy holnapi, amelyben majd egyenrangú felekként állnak egymás mellett, ha ugyan...

— Ha ugyan?

— Meggyőződésem, — folytatta egyre lelkesültebben — hogy egy távoli időben, mikor eldőlt a harc a Föld uralmáért, lezajlott a nemek küzdelme is. Ez a gigantikus háború akkor a nő veszteségével és a férfi győzelmével végződött. A férfi leigázta a nőt és arra kényszerítette, hogy a gyönyörnek és a kötelességnek különös sorsát vállalja. Szerelemre és anyaságra szorította, kedvtelésre és arra, hogy gondoskodik az élet fennmaradásáról. Meggyőződésem, hogy ez a harc hosszantartó, véres és kegyetlen volt, meggyőződésem, hogy a nő nehezen nyugodott meg alávetett helyzetében és kételkedem abban, hogy a harc eredménye valóban szolgálta-e az emberiség érdekeit. Mingyárt megmagyarázom — barátságosan megfogta csodálkozva felemelkedő kezemet. — A Föld ura ma a férfi. Az emberiséget férfiak vezetik. Mondja meg, kérem, egészen bizonyos, hogy *jól* vezetik? A történelem válságok sorozata s a mai válságból is csak újabb válságok felé vezetnek az utak. Nem vitatkozom a férfiaki eszéről és erejéről, értelmi és fizikai képességeikről, bár emlékezhetnénk az amazonokra, akik fizikai szempontból is megálltak helyüket a férfikkal szemben, de igenis beszélek a férfiaknak erkölcsi ér-

tékéről. Egészen bizonyos ön abban, hogy ez a férfiuralom a patriarchátustól kezdve a politikai és társadalmi vezetésig valóban alkalmas az emberiség helyes erkölcsi irányítására? Az elégedett, igazságos, békés, boldog élet megteremtésére? Vájjon egészen helyes-e az, hogy a gyermekkel, akit mi hozunk a világra, majdnem teljesen a férfiak rendelkeznek békében épp úgy, mint háborúban? Ki kérdezi meg az anyát, amikor háborúba viszik a gyermekét? Ha a terhességgel és szüléssel a nő vállalja az élet fentartásának kötelességét, el kell következnie annak az időnek, amelyben jogokat is kap a nő, mégpedig igazi jogokat. Nem a választójog, nem a tanulás szabadsága az igazi jog, hanem az élet jogai a fontosak. Rendelkeznie kell a nőnek az étellel, mely nélküle nem képzelhető el, rendelkeznie kell az emberekkel, akikkel ő népesíti be a Földet.

—Matriarchátus? — kérdeztem.

—Ha úgy tetszik, az. Nem olyan biztos, hogy a régi matriarchatusok azért szűntek meg, mert rosszabbak voltak az apauralmaknál. De feltétlenül hiszem, hogy az új anyauralmak, amelyekre a mai válságtól kezdve törekednünk kell, mindenesetre emberibbek, erkölcsösebbek, sőt észszerűbbek, sőt tehetségesebbek lesznek a gyökerükig ismert egyoldalú apa- és férfiirányzatnál. Ugyan mit adtak nekünk, nőknek, anyáknak, gyermekeknek húsz esztendő óta az apák és férfiak? Halált, válságot, bizonytalanságot, egy olyan erkölcstelen állapotot, amelyre rettegve gondolunk, amikor megszüljük és útjukra bocsátjuk gyermekeinket. Ennél rosszabb állapotot mi, nők, már nem tudunk teremteni. Ám sokkal valószínűbb, hogy jobb, szebb, tisztább életet tudnánk berendezni. Olyat, amelyben ismét, vagy most először, erkölcsi tartalmat kap az élet, a szerelem, a házasság, a szülés, maga a munka. Olyat, amelyben megnemesíti az ösztönöket a kötelesség érzése, a szaporodást a felelősség tudata. Olyat, amely kezdetében és folytatásában lényegesen különbözik az állatok életétől, az értelmetlen harcok-

tói, az ostoba vértől, a gyalázatos gyűlölettől, a céltalan pusztítástól, a vak és vad élvezetektől. Olyat, amelynek van isteni oka és rendeltetése... Kétekedik abban, hogy ezt az életet csak mi, nők tudjuk megteremteni?

Eltűnődve hallgattam s gyönyörködve figyeltem szép indulatokban kivirágzott arcát.

— Azt hiszem, — szóltam halkán — hogy a férfiak szívesen engedelmeskednek, ha szép nők akarják megjavítani őket.

— Ez európai válasz! — kiáltotta mosolygó haraggal.

— De ha komolyra fordul a dolog, nem gondolja, hogy megint kitör az a régi háború s a férfiaknak megvannak az eszközeik...

— Nekünk vannak! A legfontosabb fegyver a miénk. Az élet fegyvere a miénk. S ha a férfiak tovább rombolják a világot, mi ezt a fegyvert az élet ellen fordíthatjuk. Úgy látszik, oly fáradtak és zavarosak lettek már a férfiak, hogy elfelejtették: hadsereg nélkül nincs háború. De nő nélkül nincs emberiség! Ez a mi fegyverünk.

-----Egy fiatal, szemüveges tudós (férfi) tisztelettel jelentette ekkor, hogy a tanárnő órája kezdődik. Mosolygott; keményen és melegen megszorította kezemet; kikísértem a folyosóra és hosszan (egyre mélyülő vonzódással) néztem siető alakja, a válság aszszonya után.

TARTALOM-MUTATÓ

	oldal
<i>Az író megjegyzése</i>	5
ERKÖLCSI, SZELLEMI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG	
I. Az ember válsága	9
II. A nélkülözhetetlen Isten	32
III. Új theokrácia?	43
IV. Új polgárság, új theokrácia	52
VÁLSÁG ÉS IRODALOM	
I. író a válságban	81
II. Irodalom és világnézet	104
UTAZÁS A VÁLSÁGBAN	
I. Rooseveltt árnyékában	113
II. Az amerikai forradalom.....	119
III. Harc a gazdasági demokráciáért	125
IV. A válság bajai és orvosságai	132
V. A Sing Sing ablakából	140
VI. Magyar kesergő	147
VII. Templomok és betűk a viharban	154
VIII. A válság asszonya	161